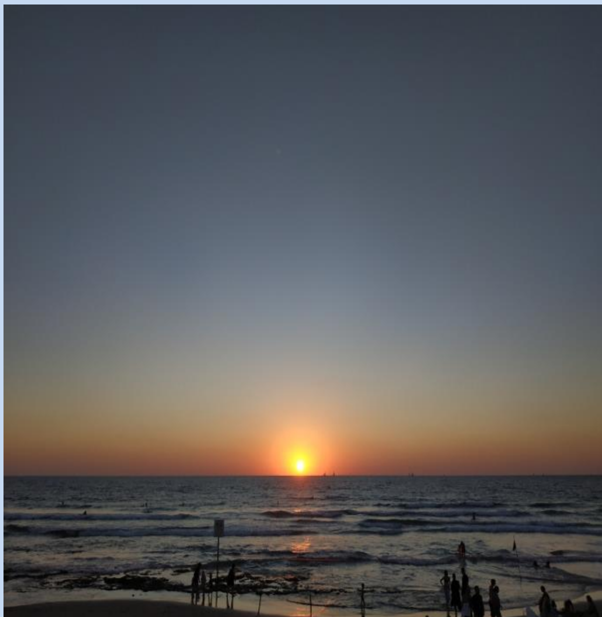
לחיות לחוות לזכור, לספר

נסים ברכה

זיכרונות מהעבר עם מבט לעתיד

נסים ברכה

לחיות לחוות לזכור, לספר

זיכרונות מהעבר עם מבט לעתיד

עריכה - **מרים גרא - אלגזי**

תל – אביב –יפו. אוגוסט 2020

הנה מתחיל סיפור

לא פעם ביקשו מאיתנו ילדים, נכדים, גיס, גיסה, להעלות על הכתב את הדברים שאנו מספרים מדי פעם כדי שיהיו נגישים בעתיד. כאשר אני מספר, העלילה זורמת, אומנם, אך איני מקדיש תשומת לב רבה מדי לאיזון בין המסופר לבין האמת המדויקת. כאשר אני כותב האיזון הזה משתפר. ממילא ברור שזיכרונות אינם ביטוי לאמת היסטורית אובייקטיבית. בהחלט קורה לעתים את מה שקורה במשחק הידוע בשם "הטלפון השבור": הראשון שבמעגל לוחש "אני שמח" והאחרון מכריז שלחשו באוזנו "אבי נובח".

סיפרתי רבות את הסיפור, ועוד אספר עליו, על הצלתנו ב-10 במארס 1943 מפני המשלוח המתוכנן של יהודי בולגריה למחנות ההשמדה. סיפרתי שבתשעה במארס 1943 צוונו על ידי השלטונות הפאשיסטיים להתייצב למחרת בבוקר במחסני הטבק שליד תחנת הרכבת, כאשר בידי כל אחד מאיתנו מזוודה עם חפצים אישיים. אמי שברה אז צלחת חרס לארבעה חלקים ונתנה לכל אחד מאיתנו חלק שנשמור עליו. כאשר ניפגש שוב, נוכל לזהות איש את רעהו בוודאות. באותו תאריך גילי היה שלוש שנים ושלושה חודשים. בהתחשב בכך שזכרוני מוגבל ללא ספק, הסיפור עצמו איננו משמיעה אישית ישירה, אלא סיפור שהתגלגל במשך השנים.

על כן אנא ממך קורא יקר, תתייחס לזיכרונותיי כפי שאתה נוהג להתייחס לסיפור. יהיה זה סיפור שלא בהכרח מתפתח באופן כרונולוגי, אלא מדי פעם סיפור אחד יגרור סיפור אחר.

נולדתי בבית היולדות של סופיה בתאריך 10.12.1939 – כך רשום בתעודת הלידה. היה זה ליל חורף קשה, שהשלג נערם ברחובות לגובה מטר ויותר. בתעודת הזהות הישראלית שמבוססת על הנתונים שאבי הנרגש- ושכמוני אינו ניחן בזיכרון מופלג- מסר לפקיד הקליטה בנמל חיפה בהגיענו לארץ; שם נירשם היום והחודש של לידת אחותי הבכורה שרה ושנת הלידה הנכונה שלי - 11.10.1939.

שמי נרשם ניסן ברכה. אבי מסר ששם בנו הוא "ניסו", אך הפקיד האריך את ה "ו" והפך אותה ל "ן". לאחר מספר שנים פניתי לסניף משרד הפנים ברחובות בבקשה לתקן את הטעות. הפקיד שטיפל בבירוקרטיה, סירב לקבל את הסבריי ודרש שאבוא שנית עם שני עדים ו- 3 לירות, כדי שיועיל לתקן את הטעות. סירבתי ורק כעבור כ-30 שנה הסכימו, ללא עדים וללא היטל כספי, לרשום אותי כ-ניסן נסים.

נולדתי אל תוך מציאות של מלחמה. המלחמה האיומה ביותר שידעה האנושות. שלושה חודשים טרם לידתי, גרמניה הנאצית (אשר כרתה ברית עם איטליה,עם יפן ועם ועוד מספר שותפים זעירים, ביניהם גם ממלכת בולגריה הפאשיסטית) פתחה במלחמת העולם השנייה.

אמי לוצי.

היא הייתה בת 27 בעת שילדה אותי ואבי בן 32; אחותי הבכורה שרה בת שנתיים וחודשיים. אמי הייתה אישה יפה, משכילה ומושכת תשומת- לב. כרווקה הייתה מחוזרת, אך איש מבין המחזרים לא התאים לה לנישואין. באותה עת נהגה לתפור את שמלותיה אצל תופרת ממוצא יהודי בסופיה. באחד הביקורים אצלה הציעו לה התופרת ואמה לפגוש בחור צעיר מקיוסטנדיל, שנראה להן מתאים להקים עמו משפחה. אמי נתנה את הסכמתה והן קבעו שיזמינו אותו להגיע במועד שאימי אמורה להגיע למדידות. הם נפגשו במקרה בגרם המדרגות בדרך לבית התופרת, הזדהו ומיד, כמו באגדות, נוצר ה" קליק". שניהם היו אנשים יפים ומושכים וגם מצאו שפה משותפת. שבוע לאחר- מכן זימן אבי את חבריו לסופיה להכיר את אמי. כולם בילו בשיט בספינה קטנה על פני האגם שבפארק העירוני – שם ביקש אבי בטקסיות את יד אמי, קיבל אותה והם התארסו. בעזרת נטע, אחותו, והאיש שלה פיקו, דאג אבי להכין את הבית לקראת כלתו: צביעה, ריהוט וסידור. כשהכול היה מוכן הם נישאו. עם נישואיה לאבי מגיעה אמי מסופיה הבירה לקיוסטנדיל, עיר קטנה עם 17.000 תושבים ששימשה מרכז של אזור חקלאי פורה ונרחב הידוע במיוחד בגידולי הטבק, שזיפי פובידל – שגיב ודובדבנים שאין להם מתחרים בכל בולגריה. לפני הנישואים היא חיה עם הוריה ואחיה הצעיר ממנה בדירה שכורה וצנועה בסופיה.

משפחת הוריה התהדרה במוצאה האריסטוקרטי, על- אף שהתקיימו מהכנסה צנועה ביותר. אביה, ששון ירוחם, התפרנס כפקיד שכיר בעסק שהתמחה בשירותי הובלה ימית ומכס. הם דיברו שפות רבות, בקשרים עם קרובי משפחה הרבו להשתמש בגרמנית ובצרפתית. על- אף אורח חייהם הצנוע היה בביתם פסנתר ואמי ידעה לנגן בו. האוכל על שולחנם היה צנוע לרוב, אך תמיד הוגש בכלים של סרביז מפואר ותוך הקפדה שהמשתתפים בארוחה יחזיקו כנדרש בכלי האוכל וישבו זקופים; שלא ישמיעו רעשים בעת הלעיסה ולגימת המרק. כמו כן נדרש שבעת הארוחה יקפידו הסועדים שלא לדבר כל עוד לא סיימו לבלוע את שבחלל פיהם. אמי, אחרי הלימודים ביסודי, רכשה את השכלתה בפנימיית בנות כנסייתית, בה לימדו נזירות לימודים מגוונים ואת השפות הגרמנית וצרפתית. היא הייתה רחוקה מאמונה דתית, על אף העובדה שלמדה באותו מוסד. יתר על כן, בגיל בוגר יותר יצרה קשרים חברתיים עם סטודנטים/יות, שרבים מהם הושפעו מרעיונות המרקסיזם ומהמהפכה הרוסית וכך הכירה ספרות עיונית וספרות יפה אשר השפיעו על גיבוש השקפת עולמה. אמי הייתה לכאורה משכילה יותר מאבי ולא פעם הבליטה זאת בשמץ התנשאות. היא אהבה מוזיקה והכירה לא מעט יצירות. אחת החוויות שעליה הרבתה להתרפק היה ירח הדבש שבילו הוריי בווינה, בירתה המפוארת של אוסטריה. שם הרבו ליהנות מאופרות, מאופרטות ומקונצרטים. תחביב נוסף של אמי בנעוריה היה גלישת סקי אשר ככל הנראה השאירה אותות בגופה ובבגרותה חייבו ניתוחים והשתלות של תותבות במפרקי ירכיה.

אבי – דופו - אהרון

היה בן למשפחת סוחרים אמידה. סבי נסים, המכונה "מרקדו" - בספניולית "הקנוי"- הילד היתום אשר "נקנה" בצעירותו ואשר בתום נעוריו מגיע בגפו מסקופיה לקיוסטנדיל. בכוחות עצמו הופך לסוחר בעל מוניטין של יושר ואמינות ולאחר מכן גם בעזרת סבתי שרה, מפתח את עסקיו. בעיקר בתחום מסחר בזרעים לגידול חקלאי; חיטה ושעורה; קמח ותוצרת חקלאית עונתית. בקיץ אבטיחים. בשלב מסוים מפתח שותפות עסקית שבה נעקץ על ידי שותפו ונותר רק עם הדירות שהוא בנה. לאחר- מכן הוא מתחיל ביחד עם סבתי הכול מחדש עד אשר הם כבר בעלי 11 חנויות בשכונה

היהודית של קיוסטנדיל. בגיל 51 לקה סבי בדלקת המעי העיוור – אפנדיציט – ומטופל בשיטות סבתא טיפשיות כולל לגימת שמן חם מאוד ומסיים בכך את חייו.
על פי הנוהג באותם ימים עוברים כל העסקים והנדל"ן לבעלות הבנים-הגברים, האחים הזכרים ובראשם לבכור בוקו – אברהם ולאבי דופו – אהרון. האחיות מילכה ונטע "זוכות בנדיבותם", כל אחת באחת החנויות. אינני יודע פרטים על חלוקת יתר הירושה.
אבי קיבל חינוך פורמלי בסיסי בלבד, שאיני יודע במדויק את היקפו, אך הוא קרא הרבה והיה נלהב מאוד לעסוק, מצד אחד בתרבות הגוף ומצד אחר באמנות השירה והתיאטרון. אבי היה השוער הקבוע של קבוצת הכדורגל העירונית של קיוסטנדיל, סבי נסים דאג שבכל סיום משחק או אימון כדורגל יקבל אבי טיפול ממסז'יסט מקצועי וכך קיבל אבי על בשרו במשך השנים הכשרה ומיומנות בטיפול בהתכווציות ובנקעים. בילדותי, בנעוריי ואף בבגרותי הייתי עד לטיפול שעשה אבי לבני המשפחה, לידידים ולשכנים שנפגעו מנקע או מהתכווצות. הטיפול שלו כלל מסאז' עם שמן בישול; הכנה, מבד של שבלול קטן-כמו "ברלה", הנחתו במקום שבין הגידים או השרירים שהסתבכו, לחיצה ועטיפה בתחבושת. נקעים היה משחרר במקום בעזרת אגודלים. במקרה של צוואר תפוס וראש המסובב לאחד הצדדים היה עושה טיפול שתמיד הפחיד אותי ואת המטופל עצמו. אבי מניח יד אחת על הסנטר ויד שנייה תומכת בלחי שממול ומסובב בפתאומיות את הסנטר בכוח רב, הייתה נשמעת צעקת המטופל ואולי גם קליק. אחרי ההירגעות היה המטופל מסובב את ראשו ימינה ושמאלה בחופשיות ומכריז: "לא ייאמן זה השתחרר". לאחר- מכן אבי היה אומר שהטיפול הזה אינו מומלץ למטפל שאינו מיומן. את כל הטיפולים האלה עשה אבי ללא תמורה. הסגידה שלו לגוף אתלטי ולספורט הובילה אותו לעיסוק בתחביב נוסף – אגרוף. עדות לכך הייתה שהכרתי אותו כאשר אפו היה כבר עם עצם אף שבורה. בנעוריי באחת הפעמים שביקרנו אצל חברים במועדון בנק"י בנצרת, הראו לנו חדר ששימש כמועדון אגרוף. אני, כבנו של מתאגרף ועם ביטחון שירשתי דבר-מה בנדון, הסכמתי ללא היסוס לעטות כפפות אגרוף מקצועיות ולהתייצב לקרב מול חבר מקומי. תוך 10 שניות מצאתי את עצמי שרוע על הגב. פוקח את עיני בתום רגע של עילפון.

בנעורי היה אבי מנסה לתרגל עמי כדורגל ותרגילי ספורט אחרים, אך תמיד היה מביע את אכזבתו מיכולותיי. מדי פעם היה ממשש ובודק את שרירי זרועותיי ומכריז "היי היי בני מה זה הרפיון הזה." אחד הביטויים לכוחו הפיזי היה בעת דין ודברים חריף וכעוס עם מישהו. כאשר איבד את סבלנותו, היה מרים את יריבו לעימות המילולי, כמו מרים משקולות ומניחו בזהירות על הקרקע. במשפחתנו היינו עדים לעוד ביטוי של כוחו, שהקורא יתקשה להאמין, אך אני מספר כמי שהיה עד ראיה. היה קורה שאבי שב הביתה ובידו אבטיח מובחר, שהוא התמחה בבחירתו. באבטיח היה חור בגודל אגודל. כך זה היה קורה: אבי היה עובר ליד דוכן אבטיחים שהמוכר עדיין לא הכירו ופונה אליו: "מה דעתך? אם אזרוק את האבטיח למעלה ובנופלו הוא ייתקע באצבע שלי שתחדור את הקליפה?" המוכר היה מתייחס לדבריו כאל בדיחה. אבי היה ממשיך: "קח, תשקול אותו. אם לא אצליח לתקוע אותו באצבע אשלם כפול, ואם אצליח אקבל אותו בחינם." המוכר היה מסכים וכך הגיע הביתה האבטיח המובחר עם חור של אגודל בקליפתו. אל תנסו את זה! מרקם קליפות האבטיחים השתנה עם השנים ואתם רחוקים מאוד מהיכולות של דופו. אותו האיש, אבי, היה חובב תיאטרון ולא רק כצופה. בקן של תנועת "מכבי" בקיוסטנדיל הקים אבי להקת תיאטרון והעלה את ההצגה "הדיבוק". את התפקיד הראשי הטיל על אחותו הצעירה, נטע, והוא היה הבמאי. פעם אחת בחיי זכיתי לבקר בהצגת תיאטרון ביחד איתו. ככול הזכור לי היה זה בשנת 1956 בראשון לציון. צפינו בהצגה "החייל האמיץ שווייק" מאת ירוסלב האשק הצ'כי. אבי כבר היה אז פועל בניין – טייח. השחקן הראשי של ההצגה היה מאיר מרגלית, שחקן מוערך מאוד שזכה ברבות הימים בפרס ישראל, במידה רבה בזכות התפקיד שמילא בהצגה זו. לפני היותו שחקן תיאטרון היה אף הוא פועל בניין. ההצגה הסאטירית בעלת המסרים האנטי מיליטריסטיים, זכתה בפרצי צחוק של הקהל, לא מעט בזכות הכישרון של מרגלית. לאורך כול ההצגה היה אבי נלהב ומרותק. מדי פעם היה פותח במחיאות כפיים באמצע המחזה וסוחף אחריו גם חלק גדול מהקהל. בתום ההצגה בשלב הקידות, הייתי עד לראשונה לקריאות הנלהבות של אבי: בראבו ! בראבו ! עמד על רגליו וסוחף אחריו רבים בקהל. אני הייתי נבוך. אך כנראה, בעקבותיו

התרגלתי לבטא את התרגשותי ללא מבוכה בנסיבות דומות ולהביך את רעייתי, שמחוננת.

תחום נוסף שאבי התמסר אליו היה קריאה וכתיבת שירה. במותו הותיר כמות גדולה של מחברות ודפים עם שירים שהוא כתב בבולגרית. לאחותי שרה ולי הייתה כוונה לאסוף, לתרגם ולשמר שירים נבחרים פרי עטו. לצערי הדבר לא יצא לפועל. על- אף מוגבלותי בשתי השפות, תרגמתי שיר אחד מלא שנכתב לרגל לידתה של אחותי שרה.

שריקה בתי שלי

שריקה בתי שלי

את העולם גיליתי דרכך

האין את בתי מהות העולם?

ביום לידתך, בשיר בגיל

ובתקווה רבה,

בדיות האתמול הושלכו לרוחות.

מחושל משטף היסוסים וספקות,

נסוגה צילה המאיים של זקנה

ולזרם לזרם סוחף האושר היה.

על סף רומן צועד מעורפל

מעט חיוור

כמו ספינה טולטלה

בים הגועש הסוער.

מכאן עבות הקשר בינינו

אתך אם ואתך בת

אהבתי אליכן מעומק הלב

שנית אחזור בקולי הצלול

מעומק הלב, מעומק הלב.

וגם קטע של שיר שכתב לאמי בעת שהותו במחנה של עבודת כפייה בשנת 1943.

אט נפרשת עלטה של ערב
על מדרון רקיע נחשפים הכוכבים
הירח שוב מביט בי ללא הרף
כה נוגה הוא המבט – געגועים
אט בלהט שבה לה הנפש וגואה
מלבי עולה דמותך ומתגלה
בכפות ידיי אחוש את הכמיהה
לדעת עוד ועוד מעונג סוד האהבה

חלק ניכר מהשירה שכתב הייתה פוליטית-מהפכנית. בתום מלחמת העולם השנייה עם שחרור בולגריה על- ידי הצבא האדום, הרבה לכתוב ולקרוא מהשירים הללו באירועים פומביים. גם בארץ, ביפו בה היה בזמנו מועדון של "תנועת הידידות בין ישראל לבולגריה" הסוציאליסטית; במועדון הייתה ספרייה, הוקרנו סרטים ועוד. באירועים שהיו במועדון זה הקריא אבי משיריו אשר חוברו בארץ. עם מותו קראו למועדון זה על שמו. אחותי שרה וגם אני

הושפענו מהנטייה של אבי לאומנות הבמה והשירה - בנעורינו השתתפנו בחוגים דרמתיים. בשנים 1960-1962 השתתפנו בחוג של חברי בנק"י לקריאה וכתיבת שירה. את החוג הדריך המשורר- אלכסנדר פן. אני תיאמתי את מועדי ההתכנסות.

19

ח' נסים [illegible]!

אני מצטער מאוד, אבל [illegible] לא [illegible] בחוגנו

אחר הצהרים: אני עוד לפני כמה ימים הועדתי פגישה

עם חבר מחו"ל, [illegible], ובשעה

9 בערב אצטרך להשתתף בפגישה ב"הארץ".

על-כן, [illegible] הודעה [illegible]

[illegible], מועד חדש לפגישה.

[illegible]

שלך

אלכסנדר פן

כל זאת על-אף הליקויים החמורים בקניית השכלתי: החל בשנת לימודים חלקית אחת בבולגריה והמשך בעוד חמשה מוסדות ביישובים שונים בישראל, כאשר כיתות ב' ו ג' כלל לא למדתי, היות שבית- הספר שנפתח באיחור בכפר קובבה, כיתתו הנמוכה ביותר הייתה כיתה ד'. כך נותרתי ללא בסיס בידיעת הדקדוק והכתיב של השפה העברית. לעומת זאת אחותי שרה כבר בשנת 1950 (שנה לאחר בואנו לארץ שבמהלכה חלינו שרה ואני

במחלות טיפוס הבטן ובדלקת קרום המוח. זה קרה במחנה העולים פרדס חנה בגלל התנאים הסניטריים הירודים ששררו במחנה. מספר שבועות אושפזנו בבית- החולים רמב"ם במצב של סכנת חיים. לאחר שהחלמנו הצליחו הוריי לצרף את אחותי למפעל עליית הנוער) היא זכתה לחינוך סדיר ביסודי ובתיכון בקיבוץ החותרים ולאחר מכן בקיבוץ גבעת ברנר. לאחר שילדיה שלה ושל מרסל אישה גדלו מעט, למדה באוניברסיטת תל אביב והינה בעלת תואר אקדמי באמנות התיאטרון. שרה שולטת מעולה בשפה העברית ואף עסקה בהוראתה. דבר זה אפשר לה לפתח את כישורי הכתיבה בשירה. עם השנים ארגנה ועדיין מארגנת חוגים לקריאת ולכתיבת שירה.

אמיל- האח של אמי.

סיפרתי על אישיות אמי והוריה. לאמי היה אח צעיר ממנה במספר שנים – אמיל ירוחם. לראשונה הכרתיו כאשר הוא היה בגיל 18 לערך. אז הוגלה יחד עם הוריו מסופיה הבירה, כמו כל יהודי סופיה, אל ערי השדה להתגורר בדירות של בני משפחה ומכרים יהודים. השלטון נקט בצעד זה, כהכנה לגירוש היהודים והובלתם למחנות ההשמדה. בכך הם קיוו למנוע התנגדות לגרוש היהודים, מצד רבים מתושבי הבירה שכבר נקטו בעבר בצעדי מחאה והתנגדות לחוקים ולגזרות נגד הקהילה היהודית. כך סבתי (בבצ'י) סטלה, סבי (פופו) ששון ובנם אמיל נכנסו להתגורר בדירתנו שבקיוסטנדיל. אמיל היה גבר תמיר, בלונדיני על ספף ג'ינג'י, עיניים ומבט מרתקים. בקיצור אליל יופי. נוסף לכך היה רהוט בדיבורו וכריזמטי, הרפתקן ורודף נשים מושבע. כילדים היינו מוקסמים ומאוהבים בו. כיום אנחנו מבינים שלא הייתה לכך כל הצדקה. הוא הכיר בעירנו אישה צעירה ממשפחה יהודית, פועלים שכירים ועניים. כל בני המשפחה עבדו במפעלי הטבק או ייצור משקאות חריפים. גם בוצ'ה הצעירה, נשבתה בקלות בקסמיו של אמיל. הם היו לזוג, שניהם הושפעו מהלכי הרוח האנטי- פאשיסטיים ומבלי להתארגן כראוי החליטו לקחת חלק בהתנגדות ולהצטרף לפרטיזנים. רבים בקהילה היהודית ולא רק הם ידעו על כוונתם זו ואף על היום שהתכוונו לעלות להרים. הם נלכדו על- ידי מארב של המשטרה הפאשיסטית למרגלות ההרים שביציאה מהעיר.

מזלם היה שזה קרה מספר חודשים לפני כניסת הצבא האדום לבולגריה וכך שוחררו עוד לפני המשפט שעלול היה להובילם לחבל התלייה. בוצ'ה הייתה כבר בהריון ובדצמבר ילדה את בת- דודתי סטלה. אמיל לא היה, בימים ההם אב ובן זוג מסור. ב-1947, אם איני טועה, הוא היגר לישראל בלי רעייתו ובתם. בארץ התגייס לפלי"מ היחידה הימית של הפלמ"ח. עם הקמת צה"ל הוא שירת כקצין מבצעי בחיל הים עד להימנותו לקצין רב-חובל.
באותה תקופה הוא נישאה בשנית, להפתעתנו, לצעירה ממוצא תימני שהתגוררה ברמת השרון. לרגל נישואיו ביקרנו אמי ואנוכי בדירתה. כעבור זמן קצר הוא התגרש. בוצ'ה הגיעה לארץ ב-1948 והתגוררה בדלות עם סטלה בתם בחדרון שכור בעיר התחתית של חיפה. היא לא הפסיקה לחפש אחרי אמיל. מדי פעם בעיקר כאשר לאמיל התחשק הם נפגשו אך הוא לא היה מוכן להתחייב לחיי זוגיות והורות. בפגישות הללו הוא גם תבע מבתו יחס של כבוד ושל אהבה, חיבוק ונשיקה, באחת הפעמים סירבה, אמיל הכה אותה. בוצ'ה המשיכה לקוות אך לשווא. אמיל נשלח להשתלמות בחיל הים הצרפתי והתחתן עם אישה מקומית בשם ג'וזה ואיתה חזר ארצה. בוצ'ה, שסוף-סוף הבינה שאמיל לא יחזור אליה נישאה ליעקב מלמד, אותו הכירה בסניף מק"י בחיפה וילדה בת בשם מטילדה. יעקב התייחס אל שתי הבנות באופן שווה וסטלה החזירה לו אהבה. לאמיל ולאשתו הצרפתייה – ז'וזה נולד בארץ בן, שמו - יאן. בסוף שנות ה-50 ז'וזה, מאוכזבת מהחיים בישראל, חזרה לפריז ועימה בנם יאן. אמיל נשלח שוב להשתלמות, הפעם באנגליה. שם הוא ערק מצה"ל ונעלם. לימים התברר שהוא הגיע לאשתו ולילדיו שבפריז ושינה את שמו. ג'וזה יולדת את בנם השני, שמו סרג', אמיל נפרד מז'וזה. בקרב מכריו בארץ נפוצה שמועה, שהוא משמש רב חובל באוניות שהשיטו קרוזים. סבי ששון –שאותו כינינו פופו, הגיע לארץ לאחר מות סבתי סטלה, בשלב מסוים עבר להתגורר איתנו, בשיכון גורדון בראשון לציון. סבי החל לפתח דמנציה. יחד עם אמי לא חדל לחפש ולקוות שימצא את עקבותיו של בנו אמיל ויחזור לפגוש אותו.
באחד הבקרים, לאחר- ארוחת הבוקר המוקפדת עם סכו"ם ועם מפית לבנה מתחת לסנטרו, אכל את הביצה הרכה עם פרוסת הלחם המרוחה במרגרינה ולגם שתייה חמה. לאחר רחיצת הידיים, גילוח עם תער שהושחז על רצועת עור מתוחה ורחיצת פניו, התלבש בקפידה כולל עניבה

והכריז "אני יוצא לחפש את אמיל." זאת לא הייתה הפעם הראשונה שהוא נהג כך, אבל באותו יום סבי לא שב הביתה. יומיים או שלושה חיפשנו אחריו ללא לאות, הודענו לרשויות ולבסוף נמצא סבי בלב אחד הפרדסים באזור, שרוע על גבו, כאשר ערמת עלים משמשת לו כרית, מספר תפוזים תחובים בכיסיו והוא ללא רוח חיים. בן 71 היה בתום חיפושיו אחר בנו האהוב אמיל. הייתה זו הפעם הראשונה שהשתתפתי בלוויה, חוויה שהותירה בי סיוטים עוד שנים רבות.

לא ברור לי איך זה שדודי אמיל לא הוסגר מצרפת כעריק. ייתכן שלא היו באותה תקופה הסכמי הסגרה ואולי בגלל סיבות עלומות כל שהן. הזוגיות החדשה של אמיל היא עם אישה בשם אדל והם מתגוררים בהאג שבהולנד. להם היו יחסי רעות קרובים והדוקים עם זוג חברים מצרפת, שלהם בת בשם פרנסואז. בשיט-בקרוז ביחד עם זוג החברים ועם ביתם בת ה - 22 . פרנסואז הצעירה מדודי ביותר מ- 30 שנה מתאהבת בו. במהלך השיט פרנסואז הרתה מאהובה. אמיל לא מתכחש לאבהותו ושומר על קשר עם פרנסואז במהלך הריונה. הוא מבקש ומקבל את הסכמתה של אדל לצרף אל התא המשפחתי שלהם בהולנד את אהובתו העומדת ללדת. כשנולד בוריס, אדל חוזרת בה ואינה מוכנה לצרף לזוגיות שלה עם אמיל את פרנסואז ואת בנם הבכור בוריס. אמיל נפרד מאדל יוצא לגמלאות ממקום עבודתו כמהנדס במשרד לרישום פטנטים ועובר עם אהובתו הצעירה ועם בנם לבריטני שבצרפת.

בתו הבכורה סטלה, חיפשה אותו בכל דרך, כולל בעזרת הצלב האדום ואיתרה את מקום מגוריו. מכתביה אליו לא נענו. היא נוסעת אליו מתוך סקרנות ורצון להבין מי ומה הוא אביה. היא הגיעה למקום מגוריו עם רעייתו הצעירה, פוגשת את אביה ויוצרת היכרות וקשרי ידידות עם פרנסואז. עם אביה לא התפתחו יחסים חמים במיוחד, בלשון המעטה. אמיל, לאחר לידת בנו בוריס ולדרישת רעייתו להכיר את משפחתו בישראל, מגיעה עם רעייתו ובנם התינוק לביקור קצר בבית אמי. שמחונת ואני הגענו לפגוש אותם על הגג בבית אמי. כשנכנסנו, גבו היה מופנה אלינו, בידו החזיק בקבוק בירה ובמבט מזווית זו הוא נראה לנו כבחור אתלטי וצעיר. פרנסואז הייתה חביבה

מאוד כלפינו וניכר שהיה לה עניין להכיר את בני המשפחה.
עד שילדה את בוריס הייתה פרנסואז ארכיאולוגית. היא גם ניגנה בעוגב, בעיקר בכנסיות. לאחר בוריס נולדה נטלי, שבבגרותה הפכה למוזיקאית מקצועית וניגנה בחליל צד. באחת הכנסיות בציריך התקיים רסיטל של מוזיקאי ישראלי בשם אלון סטולר, שמנגן על טרומבון. שם פגשה נטלי לראשונה את אלון. הם התאהבו, התחתנו הגיעו לארץ וחיים היום ביישוב הקהילתי מתת שבגליל ולהם בן צעיר בשם לואי. בתקופה זו שאני מעלה על הכתב את זיכרונותיי, יצרתי קשר, טלפוני בשלב זה, עם נטלי ועם אלון . אנו נרגשים מכך ומצפים להזדמנות להיפגש.

יורי וענת פגשו את אמיל בהולנד לאחר הטיול "אחרי צבא" שלהם והשאירו אצל אמיל למשמורת את רכב הפולקסווגן ששימש להם קרוואן בעת טיולם באירופה. בבריטני רכש אמיל ספינה בה יצא לפעמים לשוט. גם שיפץ ואבזר פולקסווגן דוגמת הרכב של יורי והפך אותו לקרוואן משפחתי נוח. ככל שאמיל הזדקן הוא הפך לטיפוס נרגן היורד לחיי רעייתו. כול חבריו ניתקו את הקשר איתו. גם את הקשר עם בנו בוריס, שהתחנך בפנימייה הצליח אמיל להרוס לחלוטין. רעייתו הצעירה הרבתה מטבע הדברים לעסוק בענייניה מחוץ לביתם. בכל פעם שאמיל קיבל "קריזה", נהג להסתלק למספר ימים עם הקרוואן. ניסיון ההתאבדות בביתו לא צלח, כי פרנסואז הצליחה בתושייתה לפעול להצלתו. בניסיונו השני שם אמיל קץ לחייו בתוך הקרוואן, רחוק מביתו.

משפחת אבי

בפרקים הקודמים כבר סיפרתי על סבי נסים. אוסיף רק מספר אפיונים ביחס אליו. דוגמא לטוב לבו אנושיותו ונדיבותו – כנראה גם בשל ניסיונו האישי כיתום שנאסף; נסים "מרקדו", נהג לחלק לנצרכים מעט ממגוון המוצרים שהיו בחנות. כאשר הרגיש שחלק מהם נבוך מלהגיע פעם נוספת הנהיג שיטה מוסכמת; מדי יום חמישי, משאיר בשעת הסיאסטה את דלת החנות פתוחה, מעמיד את המטאטא באלכסון בין שני המשקופים. רחמים

החרש הופקד סמוך לדלת ושמר שלא ייכנסו גנבים. הנצרכים, ידעו שזו השעה שהם יכולים להיכנס ולקחת את הנחוץ להם, במשורה.

סבתי שרה לבית בכר הייתה לא פחות נדיבה ואנושית, אך פחות צנועה. היא הבליטה את מעמדה ואת עושרה בכלל וגם בדרך התנהגותה עם כלותיה. כאשר שאלתי פעם את דודתי נטע, הבת הצעירה של סבי וסבתי, מאין הגיע בעצם העושר של סבתי? היא סיפרה לי את הסיפור הבא שסופר במשפחתה: בתקופה שהאימפריה העותומאנית שלטה בבלקן, היה לסבתא רבא של סבתי שרה, בית כפרי גדול, מוקף חומה עם שערי פרפר כבדים. בעונת איסוף הטבק, היו מגיעים לקיוסטנדיל ולסביבתה סוחרים מטורקיה בשיירות של עגלות משא וחמורים כדי לרכוש כמויות טבק גדולות עבור תעשיית הסיגריות; באחד הימים, היה בתוך אחת השיירות הללו חמור שעליו הועמסו שני תרמילים ובהם אמצעי התשלום – מטבעות זהב "נפוליאונים". החמור הזה משום מה ניתק מהשיירה מבלי שהבחינו בכך, ונכנס דרך השער הפתוח אל חצר הבית. באותם רגעים, עסקה אותה סבתא, בתליית כביסה. היא לא איבדה אף לא לרגע את עשתונותיה, ונעלה את השער. לא ברור מה עשתה בדיוק עם החמור, אבל את המטבעות היא טמנה בבור שבחצר.

עד כאן הסיפור. אני ואף אתם כנראה מטילים בו ספק. אפשר לשער השערות רבות ואת זה אני מותיר לכם.
אמנם אני מטיל ספק, אך בספרי את הסיפור הזה על אותה סבתא אני נזכר בחוויה בה גם אני זכיתי בכסף שנחת לפתע ממקור לא ידוע. בקיץ 1960 ניצלתי את יתרת ימי החופשה שעמדו לזכותי כחייל בשירות הצבאי הסדיר. בחופשות כאלה תמיד עבדתי, לא היה מקור אחר למימון צרכיי הצנועים. פניתי לסמי ולאסא, חברים בסניף מק"י ביפו. שניהם חשמלאים שכירים בחברת צום, שעסקה בביצוע פרויקטים של תשתיות במרחבים עירוניים. החברים הצליחו לצרף אותי לצוות שלהם, שהניח קווי חשמל תת- קרקעיים להזנת עמודי תאורה ברחוב לה גארדיה בתל- אביב. עם את חפירה ומעדר חפרתי תעלה ארוכה וצרה בעומק מטר. בתחתית התעלה הנחתי בלוקים מסיליקט. בכביש חלפו ביעף מכוניות רבות, נשבה רוח מערבית ערה. לפתע

הבחנתי בתוך התעלה בניירות מבריקים מול קרני השמש. התקרבתי מהר כי חשבתי שאולי אלה שטרות כסף. הרמתי אחדים. אכן היו אלה שטרות חדשים של עשר לירות. רצתי לאורך מטרים אחדים ואספתי שמונה שטרות. שטר נוסף מצאתי על שפת התעלה. תחבתי תשעים לירות לכיס. שכר חודשי של חשמלאי היה אז לכל היותר 300 לירות. איש לא הבחין בנס. איש לא הגיע עד סוף יום העבודה לחפש כסף שאבד. כשנסענו ברכב המסחרי הביתה, סיפרתי לסמי ולאסא על האוצר שמצאתי בתעלה. נתתי לכל אחד מהם 30 לירות. הם לא סרבו, הסמיקו והודו לי. אני שמחתי בחלקי.

הבה נחזור לסבתי שרה; נוסף על נדיבותה הייתה סבתי בעלת השקפות מתקדמות לתקופתה. הדבר בא לידי ביטוי גם בדרישתה המופגנת להתייחס לנשים בכבוד ובשוויוניות. צעיר יהודי ממשפחה אמידה הגיע לגיל נישואין אך דרכו לא אצה לו אל החופה. דבר- מה אחר בער בו. הוא חיזר אחר צעירה, יפה בת למשפחה דלת אמצעים, מבטיח לה הרים וגבעות, את אהבתו ואת רצונו לשאתה לו לאישה. הצעירה התמימה האמינה והרתה לו. הצעיר החצוף הודיע מיד שאין בכוונתו לשאתה, התנער מאחריותו ודרש במפגיע שתיפטר מההיריון. הצעירה ומשפחתה היו בהלם, בדאגה וחששות גם מה יגידו בקהילה, מה ירכלו בעיר ומה יהיו סיכוייה להינשא בהמשך. למרות זאת, הצעירה גילתה רצון לשמור על העובר. הדבר נודע לסבתי שרה, היא עודדה אותה ושכנעה גם את המשפחה לשמור על ההיריון. היא סייעה כספית, אך לא הסתפקה בכך. בחוכמה ובשמץ לפמיניזם מעשי, נכנסה לחנות לבגדי תינוקות, חיתולים וכיו"ב, השאירה רשימה גדולה ומפורטת, ביקשה להכין את החבילה, שילמה והודיע למוכרים, שהחבילה מיועדת לאותה צעירה ההרה ושהיא תגיע לכאן לקבלה. כך היא נהגה גם בחנויות נוספות להשלמת הצרכים לתינוק ולאמא. בכך היא העבירה מסר לכל הקהילה היהודית בעיר כיצד יש לכבד את הצעירה ולתמוך בה. נוצרה אוירה מכילה ומכבדת.

סבתי שרה הבליטה גם את יהדותה. לצווארה ענדה לרוב תליון זהב עם עדי דמוי מגן דוד. במועדים ובשבתות ביקרה בבית הכנסת שבשכונה היהודית בקיוסטנדיל. יחד עם זה התרחקה מקנאות דתית לא ביחס למאמינים

אחרים ואף לא ביחס האיסורים של הדת שלה, שלהערכתה לא תאמו את התקופה וההוויה העכשווית. אחת הדוגמאות לכך היו ארוחות-הערב בפונדק עממי. מדי פעם הייתה פונה לבנה - אבי דופו : "היידה נלך לאכול קבבצ'טה אצל מישקה ." הלכנו, אכלנו, שתינו ושבענו. בצאתנו מהפונדק שמחים וטובי לב הייתה סבתי פונה לאבי : "נכון שאין בבשר שלו חזיר, נכון ?!" אבי היה מאשר ובכך מילאה סבתי את חובתה בשמירת כשרות.
זיכרון נוסף הקשור לשרה סבתי ולאוכל הוא ההכנות לארוחת ערב שבת – הדיזאיונו - שפירושו בספניולית אפיית בצקים ממולאים. בשישי בבוקר סבתי השכימה וצירפה אל אחת מחדרי השינה את כלותיה. על המיטה הרחבה נפרש סדין גדול ועליו החלו להיערם דפי בצק דק שאותו לשו ורידדו במטבח כך הכינו את בצק העלים הידוע שבו גלגלו בורקס ובמיוחד פשטידות בצורת שבלול. המאפים המגוונים היו ממולאים בבשר טחון, או תרד עם גבינה וחצילים עם גבינה. באותה הזדמנות פרשו הנשים בצק אחר ויצרו אטריות, ספגטי ומקרונים. ארוחת "נוצ'ה דה שבת" הייתה עשירה במיוחד במאפים האלה שנאפו בתנור של מאפיה .

לנסים ולשרה נולדו ארבעה ילדים.

אברהם, בהיותו הבכור, קיבל את הכינוי המקובל בוקו – כנראה מהמקור העברי בכור.
השני היה אבי אהרון – איני יודע מדוע קיבל את הכינוי דופו.
השלישית הייתה מילכה.
הצעירה שביניהם נטע.
רק עכשיו אני מבחין, שכולם שמות שמקורם בתנ"ך.
בוקו היה בבגרותו סוחר בדים וגם לאחר כינון המשטר הסוציאליסטי עסק בסחר בדים בחנויות ממלכתיות כעובד בכיר. בוקו נשא לאישה את זפירה, אישה שהקפידה מאד על הופעתה החיצונית ועל הרושם שהיא עושה על הבריות. זפירה, שאף היא הגיעה מסופיה, שודכה לבוקו בעזרת אחותו מילכה שהתמחתה באותה עת כרופאה בבירה. בוקו וזפירה, כמו אבי ואמי, התגוררו בשכונה היהודית, בבתים פרטיים בעלי שתי קומות ומרתף ששימש כמזווה ומקרר. הקומה העליונה שימשה למגורים וקומת הקרקע לחנויות. דירות אלו כמו החנויות שהזכרתי גם הן היו פרי יוזמתם ועמלם של

סבי וסבתי. חזיתו של הבית שבו התגוררו בוקו, זפירה וילדיהם - פנתה אל הרחוב הראשי של השכונה, שבו שכנו בית-הכנסת, בית-הספר היהודי והספרייה ומועדון תרבות של הקהילה. חזית הבית מפוארת במיוחד,עד היום היא מרשימה בארכיטקטורה שלה ומושכת תשומת לב. ביתנו היה סמוך לפינת הרחוב הראשי, בסמטה עקמומית שזה גם היה שמה – קריבולק. רחוב קצר שחיבר בין הרחוב הראשי של השכונה לבין הרחוב הראשי והבינעירוני של העיר. בהמשך שכן מעיין המים המינראליים הריחניים והחמים מאוד. במוצא של המעיין היה פסלון ראש אריה, שמפיו הפעור נפלט זרם מים. אחותי ואני נשאנו את המים בדליים, לצורכי הבית. הדירות של האחים נשקו בחלקן האחורי לחצר משותפת, גדולה, בה שיחקנו כילדים. בלב החצר עמד עץ אגסים עתיק, שפירותיו המתוקים זימנו לא פעם חרקים עוקצניים. חצר זו שימשה גם להכנות לקראת החורף המקפיא. היינו מבעירים מדורה גדולה, עליה הונחה "פיילה" – גיגית עגולה גדולה בקוטר של שני מטרים, עשויה נחושת ומצופה אבץ. בתוכה היו מכינים, בעזרת כף עץ דמוית משוט סירה, את הקונפיטורה הנהדרת העשויה משזיפי שגיב מגולענים, רסק עשוי מעגבניות או מפלפלים אדומים ועוד. אחרי שהיו ממלאים את המוצרים בצנצנות מעוקרות הן אוחסנו במרתף. אנו הילדים היינו מלקקים בעזרת אצבעותינו את השאריות שבפיילה.

אבי שהיה מקושר היטב לאיכרים בסביבה, רכש מהם חזיר גדול ואיכותי וטיפל בו בחצר כשוחט וקצב מומחה. אנו הילדים זכינו בשלפוחית השתן שנשטפה ונופחה והייתה לנו לכדורגל. אמי טרחה על המרפסת במילוי בשר טחון לתוך מעי שנשטף ויצרה נקניקיות; קוביות שומן וחלקי בשר הומלחו. כל המוצרים הנ"ל אוחסנו אף הם במרתף, ועזרו לנו לעבור את חודשי החורף הקשים. הם היו לעזר רב במיוחד בשנות המלחמה שהתאפיינו במחסור גדול.

לזפירה ולבוקו נולדו שני ילדים, נסים – ניני – הבוגר בבני הדודים, ואחותו שרה – שריקה הקטנה (להבדיל מאחותי שהייתה שריקה הגדולה). בבגרותנו המתקדמת שלי ושל שמחונת התהדק הקשר עם ניני ועם רעייתו ג'ני. טיילנו יחדו בטיולים מאורגנים למקסיקו גואטמלה ולסין. יורי מצדו זכה

להכיר לראשונה את ספורט הסקי בשנת 1994, בעת שהייתי אתו בסופיה לצורך הסדרה של עניני רכוש. ניני, אשר שהה באותה עת באתר הסקי של בורובץ- כספורטאי ותיק, נהג מדי חורף לגלוש. ביום הפנוי שנותר לנו שכנע אותנו ניני להגיע לאתר ולהתרשם. הגענו, התרשמנו. יורי אף טעם מעט מחוויית הגלישה, ומכאן החל מנהגו הקבוע מדי שנה, ביחד עם חבריו, ללמוד להתמקצע ולאחר-מכן לגלוש כגולש מיומן.   אף אנוכי, בן 58, רציתי לטעום גם מזה ובמשך שלושה חורפים- הצטרפתי אל ניני. בליווי מדריך מקצועי ניסיתי להפוך לגולש מיומן. בשנה השלישית קרעתי שריר ברגלי השמאלית ובכך נותרה גלישת הסקי עבורי זיכרון בלבד.
בבגרותי הקפדתי לשמור עם בוקו דודי על קשר שבועי קבוע. בעת זקנתו, כאשר גסס כבר ממחלת הסרטן ובעוד ראשו צלול לחלוטין, הספקתי להקליט בווידיאו מעט מתולדותיו ובעיקר מזיכרונותיו ומהמעורבת האישית שלו בימים הגורליים של המאמץ למנוע את שליחתנו להשמדה במארס 1943.

מילכה, השלישית בין האחים/יות, הוערכה על- ידי אביה כחכמה והמוכשרת ביותר ללימודים אקדמיים גבוהים. מה גם שכאישה, כמקובל אז, לא התאימה לרשת עסקים מסחריים. בתום לימודיה ביסודי נשלחה למוסד פנימייתי קתולי בעיר רוסה שעל גדות הדנובה. ההוראה במוסד זה כללה תיכון רגיל בתוספת מודגשת של לימוד גרמנית, צרפתית ואנגלית. מילכה נתפסה על חם, כאשר מורה נזירה הבחינה בעת תפילת הבוקר, שהיא קוראת בספר שהסתירה מתחת לדוכן שעליו היה מונח ספר התפילה שהוזנח. הספר שמילכה קראה בסתר היה של הסופר, מקסים גורקי, "האם", שנחשב ספרות מהפכנית קומוניסטית. היא סולקה מיד וסיימה את לימודיה במוסד דומה בסופיה. את בחינות הבגרות, אשר כונו בחינות לדיפלומה, סיימה בהצטיינות, שאפשרה המשך לימודים באוניברסיטה. מילכה שאפה ללמוד אמנות (חיידק נפוץ במשפחתנו), ובמיוחד אמנות פלסטית וציור. לימודים מסוג זה נחשבו בעיני אביה בזבוז זמן. מילכה לא ויתרה ודרשה מאביה לאפשר לה לממש את שאיפותיה. אביה נסים סיכם את הוויכוח: "אם את מעוניינת לקבל מימון ללימודים באוניברסיטה עלייך לוותר על האמנות וללמוד רפואה, נקודה!" מילכה סיימה רפואה, קיבלה

את התואר ועשתה התמחות. בזמן לימודיה התחברה לתא הסטודנטים של המפלגה הקומוניסטית הבולגרית (מק"ב.) שבאותה עת פעלה מחוץ לחוק. היו אלה הימים של עליית הנאציזם ופרוץ המלחמה. הממלכה הבולגרית, בת ברית של גרמניה הנאצית, חוקקה חוק זהה לחוקי נירנברג – "החוק להגנת האומה", המטיל גזרות חמורות על היהודים, בבולגריה לרבות איסור על עיסוק במקצועות אקדמיים. מילכה קיבלה מהשלטונות פטור מאיסור זה וגויסה כרופאה שאמורה להגיש עזרה לכוחות הצבא והמשטרה הבולגריים. היא נשלחת ליישובים מחוץ לבירה למלא את התפקיד שנכפה עליה. בחלק מהיישובים האלה היא יצרה קשר עם אנשי מחתרת שסייעו לפרטיזנים, וכך במקביל לעבודה הכפויה, הגישה עזרה רפואית לפרטיזנים. היו מקרים שהסייענים הביאו אליה סוס, עליו רכבה עם הציוד הנדרש. ההוראה שקיבלה הייתה: "אל תכווני את הסוס, הוא יוביל אותך אל היעד". כך הגישה עזרה לפצועים ולחולים פרטיזנים שבהרים. כאשר שירתה במחוז קיוסטנדיל, אותו הכירה היטב, הקימה מרפאה פרטית ששימשה מסווה למקום מפגש של פרטיזנים ועוזריהם. שם גם פגשה והכירה היטב את הפרטיזן היהודי הידוע אמיל שקרדז'ייסקי, גיבור ההתנגדות לפאשיזם, אשר סמוך לסוף המלחמה נפל בקרב. למרבה האירוניה, כאשר מטוסי הקרב של בנות הברית החלו להפציץ ישובים בבולגריה, פגעה אחת הפצצות במרפאתה, שנהרסה לחלוטין, ללא נפגעים בנפש. באחד הכפרים בהם שירתה פגשה מילכה את איבן סיבוב אגרונום מחוזי בן למשפחה עתירת קרקעות בכפר הסמוך לעיר חיסר – קיסריה שבאזור פלובדיב. איבן היה קשור למפלגת האיכרים, שאף היא הייתה ארגון אנטי- פאשיסטי מחוץ לחוק. מילכה ואיבן נישאו ומיד בתום המלחמה נולד בנם היחיד אמיל, על שמו של הפרטיזן אמיל שקרדז'ייסקי. דודי בוקו, סיפר לי בהקלטת ווידאו שהזכרתי לעיל, שבתום המלחמה והשתלטותה של "חזית המולדת" שבהנהגת מק"ב בשיתוף של מפלגת האיכרים, נקראה דוקטור מילכה סיבוב/ברכה להתייצב במשרדי הממשלה. קריאה זו שודרה בתחנת הרדיו הממלכתי אשר שימשה גם כלי להודעות כאלו. בהגיעה לשם הציעו לה להתמנות לשרת הבריאות. בצניעותה היא סירבה, ואמרה שהתפקיד מתאים וראוי יותר לרעייתו של אמיל שקרדז'ייסקי שאף היא רופאה. עד סוף ימיה נשארה מילכה משוכנעת ברעיונות המרקסיזם ובשאיפה לסוציאליזם.

יחד עם זאת הביעה אכזבה מהיישום של הרעיונות ומהעיוותים ומהשיטה שהתפתחה. דברים ברוח זו, היא אמרה לי אישית בביקורה בארץ, בעת גסיסת אמה שרה וגם לאחר-מכן בעת ביקור שלי ושל שמחונת בביתם שבסופיה בשנת 1974. מילכה הייתה בעלת זכויות שהוענקו לה כלוחמת אנטי- פאשיסטית.

בינואר 1953 החלה פרשת הרופאים, 9 רופאים במוסקבה, 6 מהם יהודיים, הואשמו בקשירת קשר וכוונה לפגוע בסטאלין. הייתה זו עדיין התקופה שבה סטאלין נהג בחשדנות פרנואידית, שהתבססה על התיאוריה: "שככל שלמעמד הפועלים המהפכני הישגים גדולים יותר כן הוא מאוים יותר על ידי שרידי הבורגנות". מילכה פנתה באומץ, במכתב אל מוסדות הוועד המרכזי של מק"ב. בו נימקה את האבסורד שבעלילה זו ודחתה את הנימה של הדגשת יהדותם של הרופאים. בחודש מארס 1953 מת סטאלין. כעבור חודש שוחררו הרופאים וההאשמות בוטלו. למרות זאת מילכה פוטרה ממקום עבודתה בבית-חולים בסופיה שבו מילאה תפקיד בכיר. אחר כך התקשתה להשיג משרה התואמת את ניסיונה ואת כישוריה. יתר זכויותיה לא נפגעו, ובכלל זה דירה חדשה שקיבלה ולימודים אקדמיים של הבן, אמיל. בהמשך קיבל אמיל משרת מתרגם מאנגלית לבולגרית במוסד מחקר כלכלי-מפלגתי.
מילכה נפטרה שלא בזקנה מופלגת ממחלת הסרטן. איבן סיבוב היה חולני, לרוב שממעט לדבר והרבה לשכב במיטתו עד פטירתו. בן דודתי אמיל סיבוב נשא לאישה את מדלן, יהודייה, כנרית בתזמורת האופרה בסופיה. לזוג נולדו שתי בנות, אנה ומילה-מילכה, שתיהן מוזיקאיות בדומה לאמן. אנה, הבכורה, ביקרה בנעוריה מספר ימים בארץ והכינור בידה. כאשר התארחה באחד מימי ששי בביתנו ברחוב דפנה בתל-אביב, ניגנה להנאת המסובים בכינורה. היא הפכה למוזיקאית ותיאורטיקנית מוכשרת ויוצרת. מילה זנחה לבסוף את המוזיקה כמקצוע. את שתיהן הזדמן לנו לפגוש בביקורים שונים בסופיה, בעת שגם הן הזדמנו לשם. לאחר המהפך הקפיטליסטי בבולגריה בשנת 1989 נותרו אמיל ורעייתו מדלן ללא עבודה ופרנסה. כמו רבים אחרים בתקופה זו חיו במשך שנתיים על מעט החסכונות וכפי שציינו: "שנתיים אכלנו מרק שעועית עם לחם." בתחילת שנות ה-90

התכוננה העיר סביליה שבספרד לארח את התערוכה העולמית - אקספו. בין יתר ההכנות הוחלט להקים תזמורת פילהרמונית עירונית, שעד אז לא הייתה בעיר. התמנה מנהל מוזיקלי ומנצח ראשי, שהוטל עליו להקים את התזמורת. הנ"ל סובב בארצות הסוציאליסטיות לשעבר וקיבץ נגנים מקצועיים מן השורה הראשונה ובעלי שכר נמוך. כך הפכה מדלן נגנית כינור בתזמורת החדשה בסביליה וכל המשפחה היגרה לשם. באחד מטיולינו התארחנו לארוחת ערב בביתם ואף זכינו להשתתף בקונצרט קיצי נחמד של התזמורת, שהתקיים תחת כיפת השמים באחד הארמונות העתיקים של העיר . אנחנו שומרים על קשר באמצעות הסקייפ.

נטע הייתה הצעירה באחים/אחיות. יחד עם אבי הייתה פעילה בסניף של תנועת הנוער מכבי. היא נישאה לפיקו קונפורטי, אף הוא מקיוסטנדיל, והם התגוררו בשכנות לבית ההורים של פיקו. היחסים בינה לבין הוריו של פיקו היו מכבדים, תוך הערכה הדדית ושיתוף פעולה. בשנת 1936 הגיעו נטע ופיקו לפלסטינה-א"י במסגרת המשלחת של מכבי-בולגריה למכבייה. בתום המכבייה השתכנעו להישאר ולהתיישב ביישוב בית חנן שבהקמה, על-ידי יוצאי בולגריה. סביב בית חנן היו מספר כפרים פלסטיניים עשירים במטעי פרי הדר. שניהם עבדו בחקלאות, בתנאים לא קלים. פיקו לא הפסיק להתגעגע להוריו במיוחד לאמו. נטע הרתה. באותה עת גם החלו אירועי המרד הערבי בפלסטינה א"י. בני הזוג החליטו לחזור לקיוסטנדיל, שם ילדה נטע את בכורם משה – מוצי. משה קידר (מוצי) הפך לימים קצין חימוש ראשי בצה"ל לאחר שסיים כעתודאי הנדסת מכונות בטכניון. בתקופת היותו קצין חימוש ראשי הוא היה העוזר הראשי של האלוף טל, שהיה אחראי לפיתוח טנק המרכבה הישראלי. אחרי מוצי נולד נסים, איש חכם ומוכשר, אשר כבעל תואר להנדסה כימית וניהול עסקים, ניהל מספר מפעלים כימיים בנגב; לאחר מכן היה עובד בכיר בתאגיד ישראלי שהקים והפעיל מפעלים דומים באמריקה הלטינית ובאירופה. בשנים האחרונות, עם פרישתו לגמלאות, הרצה באוניברסיטת תל אביב. כיום הוא חלק מצוות שעוסק במחקר ופיתוח ענף חדש יחסית: גידול חרקים (למשל זבובים) שישמשו, אחרי עיבוד מתאים, מזון חלבוני לאנשים ולבעלי חיים. בת הזקונים, יפה נולדה לאחר שובם לארץ ב-1947. יפה היא בוגרת עבודה סוציאלית והייתה

לעובדת בכירה בשירות בתי הסוהר. בשנות ה-50 בנו נטע ופיקו את ביתם בתל-ברוך. הם עבדו בחריצות רבה בכל עבודה שאפשרה להם לפרנס את עצמם ואת ילדיהם. בתום תקופת הצנע הפעילו גם כקבלני משנה של חברת הטקסטיל סריגמיש בית מלאכה קטן בחצר ביתם – מתפרה בה העסיקו מלבדם עוד שתיים-שלוש תופרות, שתפרו בעיקר ביגוד תחתון. היחסים של נטע עם אמי לוצי היו טובים בארץ, פעמים רבות נהגו בני הזוג להגיש לנו עזרה. אהבתי וכיבדתי את שניהם. בבגרותי, בהיותי כבר עובד בכיר וברשותי רכב צמוד, הייתי נוהג לבקרם בכל פעם שנזדמן לי להיות בסביבת ביתם. פיקו היה אז עובד בכיר בשירות בתי-הסוהר - קצין הגננות הראשי. הוא נהג תמיד לבחון את הישגיי באמצעות בחינת סוג הרכב הצמוד שהועמד לרשותי. אחרי שברשותי הייתה כבר וולבו 144 צהובה ומרשימה לזמנה, זכיתי למידת התפעלות בלתי רגילה. פיקו נפטר כמה שנים לפני נטע. כשנטע התקרבה לגיל 90, לאחר שעברה מספר ניתוחים שתמיד השתקמה מהם, נענתה לבקשת ילדיה ונכדיה להעלות על כתב את תולדותיה. למטרה זו הם נעזרו בעורכת. אני שהייתי כבר אחרי פרישה מעבודה, ביקשתי מנטע לאפשר לי לתעד בווידיאו את סיפורה. כך אפוא מצויים אצלי דיסקים ווידאו מפגישותיה עם הסופרת. ספר זיכרונותיה, הכולל גם מתכונים רבים, מצוי אצלנו ומומלץ בחום.

ציוני דרך במסע למניעת השמדתם של יהודי בולגריה במלחמת העולם ה-2

1)ב- 1876– מרד מזוין בהנהגת המהפכנים הלאומיים בוטב ולבסקי. בין משתתפי המרד גם יהודים. מטרת המרד שחרור בולגריה מעול

הדיכוי (500 שנים) של האימפריה העותומנית. המרד מדוכא באכזריות – העותומנים טובחים רבבות אנשים.

2) ב- 1878, במלחמה בין רוסיה לאימפריה העותמנית משתחררת בולגריה מהאימפריה העותומנית. מוקמת אספה לאומית מכוננת בת 118 "נבחרים – ממונים". בהשפעת מעצמות העל של התקופה הם מקימים בבולגריה משטר מלוכני ומחפשים מועמד למלוכה. לבסוף מושיבים על הכס נסיך אוסטרי, פרדיננד, בעל ייחוס ממשפחות מלוכה באירופה המערבית. ב-1918 מומלך בנו בוריס .

3) כתוצאה מהשפעת המהפכה הרוסית (1917) וכתוצאה מהאסונות שנגרמו ממלחמת העולם הראשונה וממלחמות הבלקן שבולגריה לקחה בהם חלק, פורצות ב-1923-1924 מרידות של איכרים ומובטלים. הן מדוכאות באכזריות צבאית, אך משנות את המבנה של החברה והשלטון. התנועה המהפכנית של האיכרים הופכת לחלק מהמערכת הפוליטית במקביל למלוכה.

4) ב-1925 נעשה ניסיון להתנקש בחייו של המלך. בין המתנקשים קומוניסטים יהודים. הניסיון נכשל ומשמש עילה לדיכוי רצחני ולחיסול ההישגים שהושגו בתחום החירויות הדמוקרטיות.

5) עם עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, המלך ושלטונו הצבאי הימני מזדהים עם הנאצים. מתהדקים הקשרים הכלכליים, הצבאיים והרעיוניים בין בולגריה לגרמניה הנאצית. מתגברת התעמולה והמסע נגד יהודים וקומוניסטים. מוקמים ארגונים וקבוצות טרור לאומניים-גזענים-פאשיסטיים, בעלי מאפיינים אנטישמיים. גרמניה מציבה נציג קבוע של הס"ס - (אגף אייכמן) בסופיה.

6) במחצית השנייה של 1940 מחוקק השלטון את "החוק להגנת האומה" ברוח חוקי נירנברג. זהו חוק גזעני אנטי-יהודי, השולל את רוב זכויותיהם וחירותם ובכלל זה גזילת רכוש, איסור לעסוק

בתחומים רבים, הרחקה מתעסוקה במוסדות המדינה,שעות עוצר ליהודים, בידול מיתר האזרחים, חובה לענוד סמל- כפתור- בצורת מגן דוד צהוב ולציין בשלט כל בית שבו מתגוררים יהודים. החוק נתמך ע"י הרב ב"בית הנבחרים".

7) נגד חוק זה מתפתחת מחאה רחבת היקף, בה משתתפים נציגים באגף האנטי שלטוני, בפרלמנט; סופרים בעלי שם; איגודים של עורכי דין ורופאים; ראשי הכנסייה הבולגרית; מנהיגים של איגודים מקצועיים. מופצים כרוזים, מופיעות סיסמאות גרפיטי, שתי תחנות הרדיו המחתרתיות של המפלגה הקומוניסטית משדרות הסברה נרחבת וקוראות להתנגד לחוק.

8) ב 1941 מצטרף השלטון הבולגרי למדינות הציר (גרמניה יפן איטליה). עם ההצטרפות נענה היטלר לבקשת המלך שלא לשתף את הצבא הבולגרי במלחמה נגד ברית המועצות, בגלל חשש של המלך מהמסורת של יחסי הידידות בין הבולגרים לרוסים. בולגריה הופכת למחנה לוגיסטי ושטח מעבר עבור הגייסות הנאציים. כמתנה מעניק היטלר לבולגריה את הרשות לספח לעצמה טריטוריות מיוון ומיוגוסלביה, שהיא טוענת שאלה חלקים מהמולדת ההיסטורית של בולגריה.

9) בשטחים "המשוחררים" כ-12 אלף יהודים שלא מקבלים אזרחות כיתר הנספחים.

10) ב-1941 כל היהודים המשרתים בצבא מודחים ממנו וכל חייבי הגיוס בסדיר או במילואים מחויבים להתרכז במחנות עבודה העוסקים בסלילת כבישים ומסילות ברזל לצרכים

צבאיים. יהודים רבים מצטרפים לפרטיזנים או מסייעים להם. כ-125 מתוכם נופלים בקרב נגד הנאצים ושותפיהם.

11) ב-1943 הנאצים לוחצים לביצוע מהיר של "הפתרון הסופי" ביחס ליהודי בולגריה. המלך והשלטון נכונים לבצע, אך מבקשים לעשות זאת בשלבים בגלל החשש להתנגדות ציבורית. מגובש הסכם בין נציג הס"ס דנקר לבין נציג הממשל הבולגרי, האנטישמי בלב, על משלוח ראשון של 20.000 יהודים (12.000 מ"השטחים המשוחררים" והיתר מהערים פלובדיב, קיוסטנדיל, דופניצה ועוד). תאריך היעד הוא ה-10 במארס 1943. ההסכם מאושר רק על-ידי הקבינט והמלך מבלי לידע את הפרלמנט. המלך חותם על הצו לביצוע המזימה הרצחנית.

12) ב- 6 במארס 1943 נערכות ההכנות הלוגיסטיות לביצוע ההובלה להשמדה.(רכבות, מחסנים לאיסוף).

13) ב- 4 במארס בולגרים המקושרים למוסדות השלטון בקיוסטנדיל מודיעים בסתר ליהודים בעיר ביניהם לדודו של נסים, בוקו ברכה על המזימה. אנשי הקהילה המבוהלים מתכנסים ומטכסים עצה. הם מחליטים לפנות לאנשי שם ושלטון בעיר בכדי שתצא משלחת לפגוש את שר הפנים ואת סגן-יושב ראש הפרלמנט פשב, שמוצאו מהעיר קיוסטנדיל ולו קשרי ילדות עם משפחות יהודיות. יהודי קיוסטנדיל מיידעים את ראשי הקהילה היהודית בסופיה, אשר מצדם אינם מרפים כדי לגייס עזרה.

14) בקיוסטנדיל מתארגנת משלחת, אנשי ציבור ודת וכן חבר פרלמנט מאזור קיוסטנדיל. על המועמדים למשלחת מופעלים לחצים של השילטון והמשטרה, בריונים פאשיסטיים מתנפלים על בתיהם. המשטרה מונעת מהם שכירת מונית. לבסוף יוצאים (רק שלושה) ברכבת לסופיה.

15**)** ב-9 במארס מצטרפים לאנשי קיוסטנדיל גם מספר אישים מסופיה והם מתקבלים על ידי פשב. בהתחלה הוא מטיל ספק באמיתות המידע. לאחר בירור אצל שר הפנים (המסרב לפגוש המשלחת) נוכח באמינות המידע ופועל בנחרצות במטרה לדחות את הביצוע.

16) יש לציין שפשב כמו עוד 41 חברי פרלמנט מסיעות השלטון אשר חתמו למחרת על עצומה הדורשת לבטל את הגזירה, הצביעו בזמנו בעד אישור החוק "להגנת האומה". מה קרה להם מאז ומדוע הם מגלים באותו הערב התנגדות נחרצת לגזירה האנטי-יהודית הרצחנית?

17) בין אוגוסט 1942 לפברואר 1943 מתחולל קרב איתנים בפאתי סטלינגרד, בו לוקחים חלק מאות אלפי חיילים משני הצדדים ומאות אלפי אזרחים סובייטיים שבמצור. מאות אלפים קורבנות. במחצית השנייה של פברואר מצליח הצבא הסובייטי להביס תבוסה מוחצת את הצבא הנאצי סביב סטלינגרד, שובה את מפקדו העליון של הגייס הנאצי ועוד 200.000 חיילים נאציים ובני בריתם. מאז אותו יום הודף הצבא האדום ובני הברית המערביים את הצבא הנאצי מאירופה הכבושה, עד לכניעתו.

18) ברור אם כן, שחלק ניכר מהשותפים בשלטון בבולגריה קלטו את משמעות המפנה במלחמה וחיפשו דרך להסתייג מהשותפות עם הנאצים. לכך יש להוסיף, שאת פשב כסגן יושב-ראש הפרלמנט וכמשפטן בעל שם, קוממה העובדה שעקפו אותו ואת הפרלמנט בעת קבלת ההחלטה.

19**)** הערב של ה-9 במארס הוא דרמתי ובעל משמעות מכרעת לגבי גורלם של היהודים בבולגריה. פשב מפעיל לחץ על שר הפנים כשהוא

נעזר בחברי פרלמנט נוספים, ומאלץ אותו לבקש את אישור ראש הממשלה והמלך להוציא הוראת דחייה למבצע הגירוש. פשב מוודא אישית עם מושלי המחוזות שאכן קיבלו את הוראת הדחייה ורק אז עוזב את חדרו של שר הפנים. פשב נענש כעבור מספר ימים בהדחתו מתפקידו. בעתיד יהווה פועלו באותו ערב, גורם מכריע שיצילו מדין מוות או ממאסר ארוך.

20) 11.342 יהודים - גברים נשים וטף - מה"שטחים המשוחררים" הובלו ע"י הצבא הפאשיסטי של בולגריה למחנות ההשמדה ושם נרצחו מיד. כמה מאות יהודים באזורים אלה ניצלו בזכות שכניהם שהסתירו אותם או בזכות הצטרפותם לתנועות הפרטיזנים של יוגוסלביה ושל יוון.

21**)** ב - 23.8.43 מת המלך בוריס מהתקף לב , 13יום לאחר שובו מפגישה מתוחה עם היטלר. השלטון עובר משברים, מתחלף מספר פעמים ומתפורר עם התקרבות הצבא האדום לבולגריה. ב-8.9.1944 מזנב הצבא האדום אחר לצבא הנאצי ודוחק אותו מחוץ לבולגריה. מוקם שלטון חדש של "החזית העממית" בהנהגת מק"ב. מושם קץ למשטר המלוכני , מבוטלים כל החוקים של השלטון הפרו-נאצי ובכללם החוקים האנטי-יהודיים. יהודים בבולגריה נושמים סוף סוף לרווחה.

22) בבולגריה (ללא השטחים המסופחים) חיו בתחילת מלחמת העולם השנייה כ 50000 יהודים- בתום המלחמה,עם מיגור הנאציזם בעיקר על ידי הצבא האדום, חיו בה כמה עשרות יותר.

לכל המעוניינים בהרחבה נוספת בה אני מפרט יותר את השקפתי בנושא, יוכלו לצפות You Tube- נסים מרצה- בסניף מק"י בתל אביב-הפאשיזם הנאציזם והצלת יהודי בולגריה בתקופת השואה.

https://www.youtube.com/watch?v=JOgP0HSmuY4

ההגירה לארץ וההתאזרחות בה.

עם שחרור בולגריה על ידי הצבא האדום ב-1944, מוקם צבא המולדת הבולגרי במקומו של הצבא הפרו-נאצי הקודם. צבא זה מצטרף לכוחות הרודפים בארצות הבלקן אחרי שרידי הצבא הגרמני הנאצי. הצבא החדש מגייס לשורותיו מתנדבים. יהודים לא מעטים מתנדבים, ביניהם גם אבי. המתנדבים עוברים הכשרה קצרה. אבי קיבל אקדח וביום שהתכונן לצאת, תחב אותו בנרתיק שבחגורתו כשהוא לא נצור. נפלט כדור ולמזלו רק נשרט מעט בעקב רגלו הימנית. אחרי מספר חודשים בשירות הצבאי חוזר אבי ומתמסר, כמו רבים אחרים לגיבוש וביסוס כלכלי-מדיני של המשטר החדש. ההנהגה הפוליטית החדשה, שזקוקה לקדרים מקצועיים בכל תחום, נותנת לא פעם העדפה ליהודים, הנחשבים אנטי-פאשיסטים ונאמנים. זה מעורר גורמים אנטישמיים המוצאים דרך להציק ולהחשיד יהודים. חלק מהקדרים המקצועיים הם גם אותם מומחים שהופעלו לא מזמן על ידי המשטר הפאשיסטי. תופעות אלו מעוררות מורת רוח בקרב רבים בציבור היהודי, שעל אף תמיכתם במשטר החדש ואף שאינם ציונים, מתחילים לשקול הגירה לישראל.

המחנה הסובייטי היה המניע הראשי בזירה הבין-לאומית בקידום ובקבלת ההחלטה בעצרת האו"ם ב- 29.11.1947 בדבר הקמת שתי מדינות בפלסטינה א"י – ישראל ולצדה המדינה הערבית-פלסטינית. במדינות שנכללו בגוש הזה נספו הרוב הגדול של 30 - 40 מיליון הקורבנות כתוצאה מהמלחמה; ביניהם הקורבנות הייחודיים של כ - 6 מליון יהודים שהושמדו באופן שיטתי בידי הנאצים ושותפיהם. הגוש המזרחי גילה רגישות מיוחדת לשואה. הדבר בא לידי ביטוי בנאומו הידוע של אנדריי גרומיקו, נציג ברה"מ בעצרת האו"ם. בתחילת דרכה של מדינת ישראל, ולנוכח התככים של האימפריה הבריטית שליבתה את המלחמה בארץ, ועל רקע המלחמה הקרה בין הגושים, מגיש הגוש המזרחי עזרה צבאית למדינת ישראל. בן- גוריון מבקר בסופיה ונפגש עם העומד בראש השלטון גיאורגי דימיטרוב. הם מגיעים להסכמה: בפרק הזמן הקרוב בולגריה תאפשר לכל אזרח יהודי המעוניין בכך להגר לישראל מבלי לשלול את

אזרחותו הבולגרית. ההנהגה הבולגרית, כמו כול הגוש הסובייטי, העריכה בתקופה ההיא שישראל תהפוך לפחות למדינה ניטראלית במאבק הבין-גושי.

הורי מחליטים להגר לישראל. בחודש מאי 1949 בהפלגה על אוניית המסע הבולגרית "דימיטרוב" בתנאים קשים של סערה בים האגאי, אנחנו מגיעים ועמנו גם האחות הגלמודה של סבתי שרה, טנטה רוזה, עליה עוד יסופר. לפנות בוקר, השחר טרם הפציע, כאשר רבים עלו כבר על הסיפון. לעיננו התגלו הכרמל והעיר חיפה, במלוא הדרה.
מלבד הצרורות הבודדים שהבאנו באנייה, שלחו הוריי ארגזי מטען שהגיעו כעבור מספר חודשים לקוביבה ובתוכם, רהוט איכותי, שכלל חדר שינה, ארונות, כלי מיטה וכלי מטבח. אחרי מותה של אמי חילקו אחיותיי ביניהן את החלק הראוי והיפה שעוד נותר מריהוט זה. למעט הציוד הנ"ל, הגיעו הוריי לארץ ללא שום אמצעים כספיים ורכוש. אינני יודע מה היה גורלו של הנדל"ן שירש אבי מהוריו. רק לאחר המהפך הקפיטליסטי בבולגריה ב-1989 גיליתי מגרש הרשום עדיין כרכוש של אבי. במשך 15 שנה עשיתי מאמצים למימוש זכויותינו כיורשים של מגרש בגודל 300 מ"ר- (על חלק ממנו השתלטו כבר שכנים). על מגרש זה הייתה בזמנו אחת החנויות, אך עם השנים המבנה העתיק הפך מסוכן ונהרס בידי הרשויות. אחרי שנים של בירוקרטיה משפטית מכרנו את המגרש. שילמנו שכר טרחת עורך-דין והוצאות נלוות נוספות. עם המעט שנותר התחלקנו עם אחיותיי באופן שווה.
החודשים הראשונים שלנו בארץ היו רוויי סבל ומחלות. מעברת האוהלים בפרדס חנה הוקמה באופן רשלני ללא כל תשתיות ראויות, ותוך זלזול בתנאי היגיינה. כך חלינו אחותי שרה ואנוכי בטיפוס הבטן ובדלקת קרום המוח. אושפזנו במצב קשה בבית-חולים רמב"ם בחיפה. כעבור מספר שבועות, עם החלמתנו, הסדירו הוריי את צירופה של שרה לקיבוץ החותרים שעל חוף הכרמל ובהמשך, לקיבוץ גבעת ברנר-במסגרת עליית הנוער. שם קיבלה חינוך ביסודי ובתיכון, למדה, עבדה ופרחה . לאחר החלמתי שהיתי במשך חודש ימים בבית מתנדבים במושב בית יהושע בשרון, שם האכילו אותי היטב וחזרתי לאיתני. הסוכנות היהודית העבירה אותנו ביחד עם 40

משפחות נוספות של יוצאי בולגריה לכפר הפלסטיני "קוביבה" ששכן בין רחובות לבין בית-הספר החקלאי עיינות. תושבי הכפר הפלסטיני גורשו במהלך מלחמת 1948. הכפר טבל בפרדסים ומטעים, וניכר בעושרו. היו בו חמש וילות גדולות ומפוארות במיוחד, כנראה מקום משכנן של משפחות האפנדים - בעלי המטעים, הפרדסים והקרקעות. היו שם עוד עשרות בתים נוספים באיכות בנייה גבוהה, שחלקם היו כמו זה שניתן לנו, עם גגות רעפים. כל בית עם חצר ולרוב מוקפת בשיחי צבר שהניבו בעונה פירות קוצניים ומתוקים להפליא. הדרך שהובילה מהכביש הראשי (היום כביש 42) אל הכפר הייתה מרוצפת היטב בחלוקי אבן סדורים ויציבים. היציאה מהכפר בצד המזרחי הובילה בכביש לעיר רחובות ולצידה כפרים נוספים. ביציאה דרומה הדרך חצתה את יבנה ומשם ליישובים בנגב הצפוני ולעזה. במקביל לאותו כביש, היו פסי רכבת שהובילו בזמנו מדמשק עד לקהיר. בין פסי הרכבת לבין הפרדסים הסמוכים, היו עדיין "אוהלים" שנבנו משני פחים גליים. בתוך "אוהלים" אלו נותרו עדיין שאריות כלי אוכל, שהעידו שהיה זה מקום משכנם של שכירים פלסטיניים שנוצלו על ידי האפנדים בעבודה חקלאית ובפרדסים.

מדריך חקלאי שנשלח אלינו מטעם הסוכנות עזר לנו להפוך את החצר הגדולה לגן ירק ולבנות לול גדול ובתוכו תרנגולות מטילות ומספר תרנגולים. כמו כן, קיבלנו עז מעוברת יפה וגדולה. כל אלה שימשו אותנו לצרכי התזונה שלנו. לעז הענקנו את השם בצקה - השם ניתן לה משום שעזים מתורבתות, כאשר אתה עומד מול, מרים את כפות ידיך אל מול מצחן ומניע אותן לפנים ולאחור, מתייצבת העז על רגליה האחוריות ובתנופה גדולה נוגחת בכפות הידיים. את התרגיל הזה ליווינו תמיד בקריאה... בצ...בצ... וכך הייתה זו לא סתם עז אלא בצקה. תנובת החלב שנתנה הייתה בשפע, ממנה הכנו יוגורט וגבינה רכה. אמי נהגה להכין גם פודינג וניל- שוקולד, שנמזג לכלים מתאימים ומפוארים. פודינג זה היווה מקור משיכה גדול לחלק ניכר מילדי הכפר. באחד הימים, לאחר שנהנו מהפודינג, לקו אחדים מהם בקלקול קיבה חריף במיוחד ונאלצו להעביר את הלילה במיון בית-חולים. לא היינו מצוידים אז במקרר וחוסר זהירות גרם לתקלה. באחד הקצוות של החצר היו שורה של מבנים ששימשו בעבר לאחסון. אבי שיפץ אחד מהם היטב והפך אותו למקום מגורים עבורי ועבור,

טנטה רוזה , האחות הצעירה של סבתי שרה. על-פי עדותה של נטע דודתי: רוזה הייתה עבורה ועבור אחייה, אף יותר מאימא. אולי מפני שלא היו לה ילדים משלה. היה ידוע שבצעירותה נישאה לגבר בעיר אחרת וילדה שני ילדים שנפטרו כתינוקות. בעלה גירש אותה. " היא אהבה אותנו מאוד.", סיפרה נטע, " אותי אהבה במיוחד. כי כפי שאמרה, אני, נטע זו אשר הביאה לה את המזל. רוזה סבלה ממחלת הנפילה. לא דיברנו על זה. באחד הימים בהיותי תינוקת", סיפרה נטע , "היא טיילה אתי בחצר בית הוריי והחזיקה אותי בידיה. בדרך - כלל לא נהגו לתת לה להחזיק תינוקות. הפעם הייתה מאוד נרגשת ומאושרת. לפתע חשה שהיא עומדת לקבל התקף - לא ברור איך זה קרה - אך היא התגברה והמשיכה לאחוז בי, התינוקת, מבלי לאבד את ההכרה. מאז לא חוותה התקף אפילפסיה."

שידכו לה חתן חדש, קרוב משפחה – אלמן, אב לשלוש בנות שאהבו את רוזה מאד. בנות אלו העניקו לה אושר רב. לרוע מזלה נפטר, הבעל השני. לאחר מספר שנים ניסו לחתן אותה בשלישית לגבר מקיוסטנדיל, שהצהיר שהוא אוהב אותה. תשובתה הייתה – "חבל עליו, למה שגם הוא ימות?" כך נשארה טנטה רוזה אלמנה ללא איש וללא ילדים משלה. כאמור, ישננו באותו חדר. כל ערב, לאור עששית הנפט, הייתה נוטלת תרופה נגד עצירות, אומרת את "שמע ישראל" כאשר אצבעות יד ימינה בין עיניה, מכבה את העששית ואומרת "חבל שאתה לא אומר גם את ה 'שמע ישראל" אומרים את זה כי לא יודעים אם נתעורר" ואיחלה "לילה טוב." רוזה אהבה מאוד פרחים ודאגה לזרוע ולגדל פרחים לצידי הביתן שלנו וביניהם גלדיולות יפות וזקופות קומה. באחד הלילות הבחנתי שטנטה רוזה נוטלת במקום את תרופתה, זרע מאוסף זרעי הגלדיולות שהיו שמורות בסמיכות. הערתי לה, אך היא התעקשה שאלה הכדורים שלה. אבי ניסה לשכנעה, אך היא המשיכה בסירובה, בטענה שזה מה שעוזר לה, ואמנם, ראו זה פלא, זרעי גלדיולה מסדירים את פעולת המעיים. ב-,1952 כאשר עברנו לראשון לציון, הסדיר אבי את קבלתה של טנטה רוזה לבית האבות של מלבן בפרדס חנה. שם הייתה מרוצה וסיימה את חייה בשיבה טובה.

השירותים שלנו בקוביבה היו בחצר – בור ספיגה – בקרבתם היה ברז מים עם כיור עשוי בטון מונח על הקרקע. מקום זה שימש אותי בחודשי הקיץ לרחיצה. אמי לימדה אותי גם לכבס שם את בגדיי בעזרת סבון כביסה מלבני. עשיתי רבות מעבודות הגינון, הלול החליבה ועוד - ואני רק בגיל 11. הכפר זימן לנו, הילדים, שפע של הזדמנויות להרפתקאות ולמשחקים: ירידה בסולם המתכת לתוך באר שבפרדס ופירוק חלקים ממכונות השאיבה המושבתות; קטיף ו"סחיבת" מלונים ואבטיחים מבוסתן של המושב השכן גליה; שוטטות בפרדסים; איסוף שרף מעצים, ששימש אותנו כתחליף למסטיק ועוד ועוד. באחד הימים הגיעו כלים כבדים של חברת מקורות והחלו לבצע בשטח הפתוח בלב הכפר קידוח ניסיוני לגילוי ולשאיבת מי תהום. לא עברו ימים רבים והשטח החל להתמלא במים ובמהרה הפך לאגם קטן ודי עמוק. כילדים לא ידענו אז לשחות, אבל מהר מאוד התקננו לעצמנו רפסודה אותה השטנו ללב האגם וממנה קפצנו קפיצות אמיצות למים ומהר טיפסנו בחזרה אל הרפסודה, הרפתקאות אלו גרמו לעתים נזקים גופניים וגם איחורים במועד שאמורים הינו לשוב הביתה. הדבר גרר לא פעם תגובה נרגזת של הוריי, עונשים וגם עונשים פיזיים קלים. אבל לא היה בהם כדי שנוותר על הרפתקאות אלו, שהיו החלק השמח והמלהיב בילדות שלי. הפרדסים שהקיפו את הכפר גרמו לי עם פריחתם באביב לאלרגיה קשה - התקפי התעטשויות, נזלת, עיניים דומעות עד לדלקת במערות האף. לא היה רופא במקום, לכן נאלצנו מדי פעם להיעזר בד"ר אברהמוב הידוע – רופא אף אוזן גרון אשר ביחד עם רעייתו ליזט- אליזבט, המסייעת המקצועית, שהו בקיוסטנדיל בתקופת המלחמה. הם התיידדו עם הוריי וגם ניתחו לי ולאחותי שרה את השקדים, דבר הזכור לי לטובה במיוחד. בעקבות הניתוח וכאמצעי ריפוי מקובל אז, אשרו לנו הורינו ללקק כמויות גדולות של גלידה איכותית. כאשר בקובבה החמירה האלרגיה והדלקת וגרמו לי כאבי ראש בלתי נסבלים ואף לחום, נאלצנו להתארגן למסע. אבי השכים קום, נטל שתי תרנגולות מהלול, ונהג כשוחט מקצועי. אמי המשיכה בהכנת העופות כראוי לתגמול נאות למשפחת אברהמוב על הטיפול בי. נסענו מהכביש הראשי באוטובוס איטי לתחנה המרכזית בתל-אביב ומשם ליפו. המרפאה הגדולה שכנה סמוך למזרקה בשדרות ירושלים. שתי התרנגולות הוגשו ברוב טקס לליזט. היה זה מצרך יקר ערך באותם

הימים. אני זכיתי לטיפול אינטנסיבי: שטיפות לחץ, גלים קצרים ואינהלציה. אברהמוב צייד אותנו בתרופה אנטי-דלקתית מתאימה ונפרד מאיתנו בידידות ובאיחולי החלמה תוך שהוא מבטיח שהוא תמיד עומד לרשותנו.

אבי התחיל לעבוד כחקלאי שכיר בפרדסים הנטושים שהפכו לרכוש של חברת יכין. בעבודה זאת קיבל אבי רכב צמוד – חמור רתום לעגלה דו גלגלית המתאימה לעבודה בפרדסים. לחמור הענקנו את השם מרקו. כאשר אבי היה חוזר מעבודתו בשעות אחר הצהריים הייתי מקבל את הרכב לרשותי, עושה שליחויות שונות. לאחר מכן הייתי מטייל ברחבי הכפר ואף מחוצה לו, בכדי להכיר את סודות הסביבה. מרקו החמור היה כבר עייף והתחיל לגרור רגליים. כל הפצרותיי לא עזרו. אז הייתי מפנה אותו לכיוון הבית וקורא בקול – היידה מרקו הביתה. איזה פלא, הוא דהר במלוא המרץ כדי להגיע למנוחה ולנחלה. כאשר אתם מכנים מישהו בשם חמור, אל לכם לחשוב שאתם מקניטים או מעליבים אותו; האמת היא, שבאותו רגע הענקתם למי שהתכוונתם לגנות, את התואר - חכם.

חיינו השתפרו לעומת תלאות המעברה. הוריי חוו חיים של התחדשות. אמי הרתה. ב-20 במארס 1951 נולדה אחותי הצעירה ממני ב-11 שנים – סטלה/כוכבה. ביום שחרורה של אמי מבית היולדות יצא אבי בבוקר לעבודה כהרגלו, אך הותיר לי את מרקו ואת העגלה. הוא הורה לי להגיע בשעה 12.00 בצהריים לפתח בית היולדות ברחובות, שם תמתין לי אמי עם התינוקת. עשיתי זאת ללא שמחה רבה, כי ביקשתי שיילדו לי אח ולא אחות ואף איימתי שאם תהיה זו אחות, "אשליכה לבור." בשעה 12.00 ביום השרב ההוא פגשתי לראשונה את אחותי התינוקת עטופה בבגדי תינוקות, סמוקת לחיים ופניה יפהפיות. אהבתי אותה מאוד למן הרגע הראשון. יוצאי בולגריה שהגיעו ארצה, התחלקו בהשקפות עולמם, בעיקר בין ציונים (לרוב ציונים עם השפעה סוציאליסטית) לבין תומכי המשטר הסוציאליסטי ואף חברים ואוהדים של המפלגה הקומוניסטית בבולגריה וגם בארץ. בין 40 המשפחות שהתיישבו בקוביבה היו שבע משפחות של קומוניסטים מאורגנים וידועים. זאת הייתה תקופת שליטה דורסנית ולא דמוקרטית בהנהגת מפא"י בראשות בן-גוריון. הבחירות לכנסת השנייה התקיימו ביוני

1951. בקובייבה זכתה מק"י בכמחצית מקולות המצביעים. באותה תקופה החל אבי לעבוד כטייח ובנאי בפרוייקט ההקמה של כפר הנגיד - מושב שיתופי, שנועד להתיישבות של 40 המשפחות מקוביבה. את תהליך הקמת המושב השיתופי ליווה נציג של הסוכנות היהודית – איש נאמן למפא"י. על-פי התקנות, עם הקמת מושב שיתופי נדרשת אספה כללית ועל המשתתפים בה לקיים הצבעה גלויה לאישור או לפסילה של המועמדים לחברות במושב. לפני תחילת ההצבעה הציע הנציג של הסוכנות ש"לטובת המושב" לא לאשר את שבע המשפחות הקומוניסטיות. כאשר הגיע התור לאישור או לפסילת אותן שבע משפחות הסתבר שרק הן עצמן מצביעות בעד האישור. כ-20 הצביעו נגד והיתר נמנעו בגלל החשש הכבד שגם הן לא יאושרו. כך סולקנו מהמושב השיתופי שבהקמה.
הוריי רכשו דירת שיכון עם משכנתא גדולה בשכונת עולים חדשה בראשון לציון – שיכון גורדון – הגובל בשיכון המזרח והסמוך לצד המערבי של המחנה הצבאי צריפין. לשם עברנו בשנת 1952. בראשון לציון התחלתי ללמוד באופן סדיר בשתי הכיתות האחרונות של בית- הספר היסודי. זכור לי לטובה המורה שנק, קירח, ידידותי, ממוצא צ'כי, בעל כישרון לרתק את תלמידיו בלימוד התנ"ך ברוח לא דתית ובמקצועות טבע וגיאוגרפיה. במיוחד זכור לי שעור שלו, שלא על פי התוכנית, אשר התקיים בתום אחת ההפסקות, בה היינו עדים בחצר בית הספר לשני כלבים, זכר ונקבה דבוקים האחד לעכוזו של השני שאינם מצליחים להינתק. כאשר חזרנו לכיתה פגש אותנו המורה שנק, והבחין בצחקוקינו. שאל במה העניין, ועל-פי תשובותינו הבין את מידת הבורות שלנו בכל הקשור ליחסי מין. המורה החכם ניצל את ההזדמנות, לקח גיר ניגש אל הלוח והחל לצייר איורים של גבר ואישה ואת איבריהם. רובנו צחקקנו נבוכים מאחורי גבו. אז הוא פנה אל הכיתה ומבלי להעיר לנו על התנהגותנו החל להסביר את כל הקשור ביחסי המין וההתעברות, המחזור החודשי הנשי, הלידה ועוד. היינו מרותקים ולא הוצאנו הגה מהפה. בסוף הסבריו שאל האם יש שאלות, ואכן היו כאלה, ושנק ענה באופן ענייני כשהוא מתעלם מחלקן שהיו בהן נימת לעג. לבסוף הסביר לנו גם את מה שקרה לכלבים שנצמדו בעכוזם. באותו בית-ספר גם עבד מי שהיה המדריך שלנו בבנק"י, אלי וינשטיין, כמדריך חקלאי. מקצועו היה כוורן. הוא פיתח כוורת ליד גינת הירק של בית- הספר. לנו, לחברי

בנק"י במיוחד, הזדמן להכיר את התחום המרתק הזה. מדי פעם אפשר לנו להצטרף אליו ולצפות כיצד רק באמצעות פיזור עשן הסיגריה שהייתה בפיו היה פותח את הכוורת שולף לוח חלה ובוצע ממנה חתיכות ומגיש לנו. כך היינו זוכים לטעם דבש אמיתי וללעוס מסטיק עשוי דונג. בכל פעם שהוא עשה זאת, היה סוגר בסוף את הכוורת, מתרחק ומתחיל לשפשף את זרועותיו כדי לסלק עוקצים של דבורים שעקצו אותו. אלי היה כבר מחוסן, אך תמיד היה ניכרת נפיחות כלשהי בזרועותיו. באותה עת התקשה אבי להשיג עבודה באמצעות לשכת העבודה. זו נשלטה גם היא על-ידי פקידים מאנשי מפא"י, ואלה דאגו לספק עבודה לבעלי פנקס חבר של מפא"י. אבי נאלץ להשיג עבודה באופן עצמאי. הוא עבד כטייח ביישובים רחוקים ונעדר מהבית. אמי לא עבדה מחוץ לבית. אחותי סטלה הייתה כבת 4-3 וסבי ששון המזדקן והחולה השתכן בביתנו. כדי לעזור בפרנסת המשפחה הייתי עובד אחר-הצהריים כעוזר סבלות במכולת השכונתית ובחופשות בעבודות איסוף חקלאיות. בגיל שלוש עשרה וחצי הייתי כבר חבר בבנק"י. בתנועה מצאתי חברים וגם פעילויות שהעשירו אותי וגרמו לי לסיפוק. השיכונים בשכונת גורדון היו דו-משפחתיים. לכל אחת מהיחידות צורפה חצר בשטח של כ-300 מ"ר, אשר הצמיחה עשבים רבים, במיוחד יבלית. נסינו לגדל ירקות ונכשלנו. שכן ממולנו, חפר וניפה את האדמה בחצר שלו והצליח לסלק את היבלית. כך הייתה החצר שלהם, לגן ירק מועיל. אנחנו הצלחנו לגדל ארנבות לבשר, אך אני, שעסקתי בגידולם ובליטוף פרוותם הנעימה, לא הייתי מסוגל לאכול מבשרם. על סף גיל 16 חוויתי את אהבת הנעורים הראשונה שלי. בקבוצתנו, הייתה נערה נאה מאוד, שמנמונת, מפותחת היטב, עם פנים חיכניות. פעמים רבות על המעקה סמוך לביתה היינו מנהלים שיחות ארוכות, לתוך הלילה, עד שהאימא שלה גערה בה ודרשה ממנה, שוב ושוב בקולי קולות להיכנס הביתה. אחרי פרק זמן ארוך, באחד מלילות האביב עם ירח זורח בדרכנו חזרה מהמועדון לשיכון, העזתי להושיט את ידי ולהניחה על כתפה. היא נצמדה אלי והניחה את ראשה על כתפי. כך הלכנו, אני בפיק ברכיים, את כל הדרך. קפאתי והיא ציפתה לשווא להמשך כלשהוא . לאחר אותו לילה לא היה לה כל עניין בהמשך החברות בינינו. עד מהרה התחברה למחזר אחר ונמרץ ממני. לי הייה נחוץ עוד לא מעט זמן, כדי להתאושש, ללמוד את הלקח ולהעז שוב.

מעבר לכביש של השיכון שלנו היו עוד שני שיכונים שבהם השתכנו משפחות מעוררות עניין. באחד מהם התגוררה משפחה יוצאת תימן ובה שתי נשים צעירות שהגיעו לפרקן, אך עדיין רווקות. יפות מראה, עם עיני שקד גדולות, חיוך כובש וקולות פעמונים. לעיתים קרובות היו פוצחות בשירים תימניים מסתלסלים וערבים לאוזן. הייתי מהופנט ולא פעם כרוך אחריהן, אחת מהן הרבתה לעשות לי עיניים ולחייך אלי חיוך מכשף שחשף טור שיניים צחורות. היא ראתה בי יעד לשעשועים שלה. בחצר ביתן התקיימו מדי פעם חגיגות חתונה של זוגות תימניים, שרבים מהם היו תושבי השכונה. חגיגות אלה התאפיינו בבישול בחצר בסירים גדולים, מה שזכור לי מהם הוא צבעם הצהוב של תבשילים שהתקבל מתבלין הכורכום. על גבי מכלי פח של שימורי זיתים ריקים, גדולים, היו המתופפים המיומנים יוצרים את הקצב לרקדנים ולרקדניות שבמהרה ייצרו מעגל צבעוני, בזכות תלבושתם החגיגית. כך רקדו את הריקודים התימניים בתנועותיהם המרהיבות. הריקודים התמשכו אל תוך הלילה והיו מלווים לרוב בשירת הנשים, בלגימת עראק ביתי, שאיבת טבק לנחירי האף ולעיסת עלים ירוקים שבימים ההם לא ידעתי מה הם.
משמאל לבית התימנים שכן ביתה של משפחה, יוצאת עיראק; אימא מבוגרת בהירת פנים ושחורת שיער חלק. הופעתה הייתה מלכותית – שתלטנית ודומיננטית .שני בניה הרווקים שהיו כבני 30 התנהגו בהכנעה בפני אמם והשתדלו תמיד לבטא את הכבוד שהם רוחשים לה ולרצותה. אחד מהם ג'ינג'י נורי שמו, משכיל, עורך דין במקצועו. הוא היה יפה תואר וניחן בחיוך מלבב שחשף שיניים צחורות. לי נראה החיוך שלו, מאולץ ומעושה. בעיראק היה נורי קשור למפלגה הקומוניסטית ובארץ המשיך לאהוד אותה. אימי התחברה מאוד לבני המשפחה הזאת ובילתה עימם בשיחות אינטלקטואליות בשעות הפנאי, במיוחד עם נורי. אבי הרבה גם באותה תקופה לעבוד רחוק מהבית . באחד הלילות, בהם לן אבי בבית, התעוררתי בבהלה לקולות רמים וכעוסים של הוריי. תוך כדי המריבה שלהם שמתי לב שאבי מתלבש במהירות. הוא יצא מהבית תוך כדי כך מכריז שהוא עוזב. מהחלון ראיתי שהוא יוצא מהחצר, חוצה את הכביש נעלם בין השיכונים אל תוך השטח החקלאי החשוך. אימי דלקה אחריו בכותונתה וצעקה בבולגרית: "דופו ! דופו, מה קורה לך ? חזור בבקשה, חזור!" כעבור

מספר דקות חזרו שניהם הביתה. אבי לא נראה מפויס. עבורי הייתה זו חוויה טראומטית ולא מובנת. הבנתי רק שהמריבה קשורה לקשרי אמי עם הג'ינג'י. גם היום איני יודע את הפרטים. בשישי שלאחר אותו לילה סוער נסעו הוריי לביקור אצל אחותי שרה בגבעת ברנר. כל אחד סיפר לה את גרסתו והם הפכו אותה על-כורחה, למגשרת ופוסקת, והיא רק בת שבע-עשרה. אינני יודע פרטים על המפגש, הזה אך כאשר שבו מהביקור במוצאי שבת, נראו לי הוריי נסערים פחות. אט אט הם התגברו על המשבר אך זה השאיר כנראה את רישומו גם בהמשך .

בתום לימודיי הבלתי סדירים בבתי-הספר היסודי, רשמו אותי לבית-הספר המקצועי אורט ברחובות. ההגעה לשם הייתה כרוכה בקשיי תחבורה ובקשיים נוספים. אחרי חודש לא המשכתי בלימודיי שם. הוריי הצליחו עוד באותה שנת לימודים לצרף אותי לכיתת התיכון הראשונה בפנימייה החקלאית "נחלת יהודה", הסמוכה לראשון לציון. פנימייה זו שילבה עבודה חקלאית עם לימודי תיכון. עבורי ההוויה במקום הייתה מספקת ואף מלהיבה. הייתה שם הסוסה בשם טובה, בהירת השיער, שעל מצחה צמח מעט שיער שחור דומה בצורתו לאות "ט". ניסיוני עם החמור מרקו, והידע בחקלאות מתקופת שהותנו בכפר קובבה, העניקו לי ביטחון בעבודה בפנימייה החקלאית. הייתי רותם את טובה הסוסה לעגלה חקלאית גדולה ומוביל אותה אל השדות, קוצר תלתן עם חרמש - שהתמחיתי בהשחזתו, מבלי לפצוע את עצמי. הייתי מעמיס על העגלה עם קלשון את התלתן הקצוץ ובונה ערמה גבוהה, מתיישב למעלה ומוביל את טובה אל הרפת. פיזרתי את הירק בין הפרות ולאחר-מכן חלבתי אותן חליבה ידנית. הייתה לי כבר מיומנות בחליבה - מימי החליבה של בצקה העזה. ניתנה לי גם הזדמנות לטפל בכוורת הדבורים של בית-הספר. התיימרתי לראות עצמי כבעל ניסיון. הסתמכתי על החוויות שהיו לנו עם אליק הכוורן. כך קרה שערב חג פורים, כשכולנו התכוננו להתחפש ולהגיע למחרת לעדלאידע בתל-אביב, התחשק לי מעט דבש. עם מפוח עשן וללא הגנה מספקת על ראשי היה הדבש שטעמתי מהול בעקיצה. התחפושת שלי לעדלאידע הייתה מוכנה מבלי לטרוח. הייתי ל "שתום העין".
כבר בכיתה הראשונה בפנימייה הקמנו קבוצה של בנק"י. הדבר נודע

להנהלה והיה לצנינים בעיניה. אחרי מספר אזהרות סילקו אותי ואת חברי חיים. הבירור הסופי התנהל באגף המתאים של משרד החינוך בתל אביב בהשתתפות הוריי. באותו ברור הוזכרה במפורש פעילותנו האסורה.
במכתב הרשמי נרשם שהסילוק הוא בגין הישגים בלתי מספיקים בלימודים. חיים הייה תלמיד מצטיין, אני לא במיוחד. הישגיי וציוניי בלתי מספיקים, בשפה העברית, ולא רק. יחד עם זאת, הסיבה האמיתית לסילוקינו, הייתה ברורה לכולם.
כך התחלתי לעבוד כשוליה (שכיר) למכונאי רכב במוסך הגדול של "טיטניק" בו הועסקו יותר מ - 50 בעלי מקצוע בוגרים ועוד כ-15 שוליות כמוני. תיקננו עשרות משאיות מימי מלחמת העולם השנייה, מתוצרת פיאט - קטומי אף. בתא הנהג הייתה מיטה המיועדת לנהג מחליף. לרובן היו גם נגררת. רק משאיות אלו שימשו באותה תקופה להובלה לאילת וממנה.
בעלי החברה היו האחים פינטו, יוצאי טריפולי שבלוב. שם הם רכשו בזול את המשאיות - שאריות מהצבא האיטלקי. בערב למדתי בבית-ספר מקצועי לנערים עובדים. תוך כדי עבודתי במוסך התנסיתי לראשונה בפעילות איגוד-מקצועית. הקמתי ועד ייצוגי של השוליות, התארגנות שהוכרה על ידי הנוער העובד של ההסתדרות ועל-ידי ההנהלה. ניהלנו משא ומתן והצלחנו לשפר מעט את השכר ואת תנאי העבודה שלנו. כל משכורתי הועברה לקופה המשפחתית ואני זכיתי לדמי כיס.

בשנת 1957 עברנו מראשון לציון לבירתם של יוצאי בולגריה בישראל – ליפו. על חלק ניכר מהחנויות היו עדיין, שלטים בבולגרית; דוכני מלבי ומקיצי (לביבות מטוגנות ומסוכרות); גלידת השמנת הבולגרית של קוזו; הבורקס של סמי ושל אחרים; פיצוחי מאיר, אשר כללו גלעיני מישמש קלויים - "קוושקו" ואיך לא, הקבבצ'טה של מונקה. השפה הבולגרית עדיין התגלגלה בעיר ובדוכנים נמכרו עיתונים בשפה הבולגרית. רכשנו מעמידר דירה בדמי מפתח שבנייתה הייתה לקויה, על גג הבניין, מעל הקומה השלישית. בית-הספר התיכון "סוקולוב לאור" היה ממוקם בקומות שמתחתינו. הדירה כללה מטבח, הול ששימש כסלון ובו דלתות לשני חדרי שינה; בכל אחת משני חדרי השינה היה פתח ללא דלת שחיבר לחדר פינתי קטן ששימש בעיקר לאחסון . בחדר המקלחת הצפוף היו גם השירותים ודוד חשמלי לחימום

המים. חלק גדול של הגג נשאר פנוי מבנייה, מכוסה זפת מרוחה בסיד. נהגנו לרצף את הגג במרבדים ישנים, כך שימש אותנו לרוב בימי האביב והקיץ. בשנת 1965 אחרי הפילוג במק"י שימש הגג גם לכינוסים .

באותה תקופה הדריכו בבנק"י מדריכים מוכשרים ביותר שחלקם הניכר היו מפורשי מפ"ם – השומר הצעיר, אשר הצטרפו למק"י. חלקם הכירו היטב את שבילי הארץ. מדריכים אלה ארגנו לשכבות שלמות במספר מחוזות, טיולים משותפים בלתי נשכחים. הזכור והחשוב ביותר בעיניי היה הטיול שבו יצאנו ברגל מבית שמש וטיפסנו להרי ירושלים, דרך נס הרים, מערת התאומים, דרך בורמה וביום השלישי סיימנו סמוך לבית-חולים החדש הדסה בירושלים. שני לילות לננו בשטח. זה היה טיול למיטיבי לכת, בו השתתפה גם חברה צעירה אחת, שמחה, מסניף יהוד שבמחוז השפלה. שם פגשתיה לראשונה ושם התחלתי לחזר אחריה, חדור מטרה שזו תהיה האהובה הראשונה במלוא מובן המילה. בתירוץ שאני עוזר לה במסע הקשה הייתי מושיט אליה את מקל ההליכה המאולתר שלי, והיא הייתה אוחזת בו בצדו האחר. למען האמת עזרתי לא הייתה נחוצה לה. היא גילתה סימני היענות. בהמשך זנחנו את המקל והמשכנו בהושטת ידיים. לאחר אותו טיול הזדמן לנו להיפגש מדי פעם באירועים משותפים של התנועה ובמסיבות בהן רקדנו יחדו; שמחה בקלילות ובמיומנות ואני נלהב; מדי פעם מבקש את סליחתה על שדרכתי על רגליה. שנינו התגייסנו לשירות הצבאי במהלך שנת 1958. אני ראשון ושמחה כחצי שנה אחריי. באותה תקופה היינו, כל חברי בנק"י ששירתו בצבא והיו בחופשה, נפגשים במוצאי שבת בשכונת הצריפים נורדיה (כיום דיזנגוף סנטר). המפגש התקיים בצריף של החברה פרידה זקס, האמא הזקנה של מדריכנו משה אמ-פי (MP), (זה היה כינויו בתקופת המחתרת בתקופת המנדט הבריטי). המפגש הוקדש לסקירה פוליטית ו/או לימוד רעיוני ולחילופי חוויות בין החברים. לאחר-מכן היינו יוצאים כולנו לבילוי משותף; סרט, הצגה או פגישה עם אמן או עם איש מדע בולט במפלגה. לא פעם נפגשנו בביתם של המשוררת חיה קדמון ובן זוגה רוברט. הוא הייה מדען רב-תחומי מרתק ומפיו שמענו לא פעם ניתוחים מדעיים שהרחיבו את אופקינו. בסוף כל ערב בילויים כזה הייתי מלווה את שמחה שהפכה בפי שמחונת (כינוי שניכסתי לאחר שראיתי בין האוספים שלה

אוסף הדפסים יפהפה של פרחי הארץ ושהוקדש לה על ידי אחד ממחזריה, מדריך בשם ביצ'יק. בהקדשה שהוא כתב לה כינה אותה שמחונת). לתחנה המרכזית הישנה בתל אביב, משם היא עמדה לנסוע באוטובוס ליהוד. בזמן שנותר עד יציאתו של האוטובוס האחרון התחלנו לגלות האחד את השני.
שמחונת שירתה בסירקין שליד פתח-תקוה, ואני בחיפה וצפונה משם. התחלתי לכתוב לה מכתבים והיא נענתה. בהתכתבות הדדית זו פירטנו את קורותינו, את עברנו את מאוויינו ורחשי לבנו. לא היו אז טלפונים זמינים ואמצעי תקשורת אחרים המקובלים היום, ובדיעבד טוב שכך היה, כי אין להשוות איכות של כתיבת מכתב לזה של מסרון. אם תשאלו אותי, אז אעוץ לכם שלא להשתמש בכלים פזיזים כאשר תשתוקקו להביע את רגשות האהבה שלכם או את הגיגיכם. אם ברצונכם להשתמש במודרנה, עשו זאת בנחת ובשיקול דעת. תכתבו בנחת ותקראו, תמחקו את שראוי למחיקה, תתקנו הדורש תיקון לפני שאתם שולחים. אוסף ההתכתבויות שלנו שמור עד עצם היום הזה כמעט במלואו באחד ממגירות שולחן הכתיבה.
ככל שאהבתנו התפתחה ופרחה גברו הגעגועים. מדי פעם הייתי מצליח לקבל אפטר כבר מהצהריים. חופשה כזו נוצלה כדי להגיע בטרמפים לתל-אביב, לחפש את שמחונת ולהיפגש איתה. בדרך חזרה אחרי חצות בטרמפ, קרה גם שנאלצתי להעיר נהג שהחל לנקר. למחרת הייתי מתייצב למסדר הבוקר מבלי שעצמתי עין בלילה. כחודשיים לפני שחרורי מהשרות קיבלתי אישור יציאה כזה, אך התנאי היה שאמצא מחליף שימלא את מקומי במחלקת התקרים בה הייתי האחראי והעובד היחיד. המחליף נמצא מיד – היה זה חברי הטוב שבת דוד, חבר בנק"י מיפו כמוני. שבת היה האחראי באותה סדנה למחלקת הסיכה, לו היה עוזר. שבת היקר היה באותם ימים בליין לילה של ריקודים, מסיבות, ברים ומועדוני לילה. במהלך היום היה שבת טרוט עיניים וחיפש תמיד לתפוס פה ושם תנומה. מיד כשתפס את מקומי בפנצ'ריה, ניפח אבוב גדול מאד ומאחר שלא הייתה עבודה באותן שעות, נשכב עליו, נטל עיתון, קרא בו מספר שורות ונרדם. אני התקלחתי, לבשתי מדים נקיים ומיהרתי להגיע ליהוד בטרמפים וללא תאום מראש.
יהוד הייתה עדיין עיירה קטנה ורבים הכירו זה את זה. שאלתי על שכונת הצריפים, הראו לי לאן ללכת וכששאלתי האם הם יודעים היכן גרה משפחת מטרני, נעניתי "תגיע לשם ויראו לך, זה לא מקום גדול." הגעתי לשכונת

הצריפים והראשונה שפגשתי הייתה ילדה יפה ששיחקה עם חברותיה בחוץ. לשאלתי ענתה בשאלה "את מי אתה מחפש " עניתי - את שמחה. היא הצביעה על הצריף ואמרה ששמחה נמצאת שם. הילדה הסתובבה לכוון מרכז העיירה ורצה אחוזת תזזית. שם, מסתבר, היו הוריהן בקולנוע הקייצי. את שמחונת מצאתי כשהיא לומדת לאור עששית נפט. היה לנו זמן קצר מאוד להתבודד כזוג אוהבים עד מהרה הגיעו ההורים עם אותה הילדה, האחות אתי. ההורים שלמה ומטי האירו לי פנים. מבלי להשתהות ערכו שולחן חגיגי. עם שפע של גבינה בולגרית, קשקבל, זיתים, לחם טרי סלט ואיך לא בקבוק עראק וכוסיות. כך לגמתי לראשונה בחיי משקה אלכוהולי חריף, למזלי נמהל זה במים. שלמה מטרני פעל במיומנות כדי להבטיח את האיש שמצא חן בעיניו כחתן עתידי לבתו האהובה. בתום הסעודה ליוותה אותי שמחונת לתחנת האוטובוס שם נותר לנו זמן קצר מדי לעצמנו. בהגיעי לפנות בוקר בחזרה לבסיס הייתה מיטתו של שבת בצד זו שלי ללא מזרן וכלי מיטה. הארונית שלו הייתה ריקה. בארונית שלי מצאתי את המכתב הזה:

לניסים
שלום!

אל ניסים ברכה שלום.
אני הובלתי למחנה ביום שישי,
נשפטתי ביום חמישי על ידי סרן סלעי
על העבירה שנרדמתי במחלקת הבנצ"רים
בשעה 5. והמגד [redacted] ראה אותי
וכתבו לי תלונה אני ועוד בחור.
ניסים אני [redacted] [redacted] הספקתי להשפט
בפני סלעי: והוא שפט אותי 7+35
זה המקסימום שיכול היה לתת לי.
לא התחשב אפילו על כל אותם דברים
שאמרתי לו להגנתי אבל כפי שאתה
מבין אתי שבת לא נשארתי חייב
לסלעי שום דבר עם כבר נדפקתי
לה דפק הכבוד ואני אמרתי לסלעי
בסיום המשפט בפניו שלו איזה
[redacted] ועם שפל הוא ועשיתי אותו
שחור בעיני.
ניסים אני מאחל לך הצלחות ועל
ועוד אנו נתראה בקרוב אין לי
זמן יותר לכתוב לך שום דבר
אני עומד על קוצים! תמסור ד"ש חם
לחברה התל-אביבים והחיפים להתראות
תמסור ד"ש בבית. שבת טוב

מחברי גבאי, עוזרו של שבת במחלקת הסיכה, קבלתי תאור מפורט על שאירע; זמן קצר לאחר ששבת נרדם על גבי האבוב עבר המגד בין מחלקות הסדנה. במחלקת התקרים ראה את שבת כשהוא נתון בתרדמה עמוקה. המגד ששפט מספר פעמים בעבר את שבת בגין עבירות משמעת לא קלות, לא הצליח לשלוח את שבת לכלא. שבת הערמומי תמיד דאג להביא עדים לטובתו וכול מני אישורים וכך תמיד יצא בעונשים קלים.
הפעם המגד לא הותיר לו פתח מילוט. הוא כינס מסדר של כול חיילי הסדנה, דרש שקט מוחלט והוליך בטור את כולם, דרך מחלקת התקרים. לאחר מכן העיר את שבת שלח אותו ללבוש מדיי א' וזימן אותו למשפט. וכך ימים אחדים לפני מועד שחרורו מהשרות הסדיר, הוא נכלא בכלא – 6 והיה אמור לרצות בו 42 ימי מחבוש. אל דאגה, "החתול" הזה, שבת, ידע ליפול על הרגליים. מיד בהגיעו לכלא כתב בקשת חנינה לרמטכ"ל לרגל יום העצמאות הקרב. נהוג להעניק חנינה לחיילים, עם עברות קלות, הכלואים בבתי-כלא צבאיים בערב חג העצמאות. בערב יום העצמאות שבת שוחרר מהכלא. כעבור מספר ימים השתחרר משרותו הסדיר בצבא. שבת גדל במשפחה דלת אמצעים. אביו היה איש ללא השכלה, ניסה להתפרנס מקניה ומכירה של חפצים משומשים וכן ממכירת אריזות קרטון עם ממתיקי מרצפן, אותם הכינה מילכה האימא. המעט שהצליח אביו להרוויח שימש לו לקניית סיגריות וכרטיסי הימורים רבים של מפעל-הפיס. אמו מילכה הייתה אישה חרוצה בעלת חוכמת חיים ומזג שמח. שבת ושני אחיו הצעירים ממנו נאלצו לעבוד כשכירים מיד בתום לימודיהם ביסודי. עם שבת חונכנו יחדו בבנק"י.
חלק ניכר מזמן השרות שלנו בצבא היה באותו בסיס. החברות בינינו התקיימה לאורך השנים. בתום שירותו הצבאי, שבת למד בקורס להכשרת אחים/אחיות רפואיים והתמחה כאח בתחום הפסיכיאטרי. בקורס זה הוא פגש את רחל. הם התאהבו, נישאו ונולדו להם ארבע בנות. באותו קורס נוצרה ידידות הדוקה בינם לבין אדוארד מכפר ראמה, ידידות שהתרחבה בין המשפחות ונמשכת עד היום. תוך עבודתו במערכת הבריאות הממלכתית היה שבת, מהר מאד, לפעיל איגוד-מקצועי בולט במסגרת הסתדרות האחיות וארגוני העובדים בבתי-חולים. פעילותו האינטנסיבית הייתה כרוכה במתח נפשי רב – הוא הרבה לעשן ואכל – מזיק לבריאות . באחת הישיבות המתוחות לקה בהתקף לב. בבית-חולים קפלן בו אושפז בקושי הצילו את

חייו. גם לאחר-מכן לא הצליח לשלוט בחיבתו לאוכל, לשתיית אלכוהול, ולעישון. ביחד עם רחל היו מסורים לבנות, למילכה האם ולבני משפחותיהם בכלל. במו ידיהם , בחריצות גדולה ועבודה קשה בנו, את ביתם והעניקו רבות לבנות. הידידות בינינו נמשכה והתרחבה לידידות בין המשפחות. הוא הייה צעיר ממני בחצי שנה. עצוב לי ואני כועס עליו וגם על עצמי. כל ניסיונותיי לדבר על ליבו שישנה את הרגליו וישמור על שארית בריאותו לא נשאו פרי. בשנותיו האחרונות סבל מעודף משקל גדול, ממחלות מצטברות ומהידרדרות מתמשכת של מצב בריאותו. מספר פעמים אושפז, כאשר רחל רעייתו המסורה, צמודה למיטת חוליו ותורמת רבות למאמץ להצילו ולהשיבו לביתם. בחודש פברואר 2016 זה כבר לא צלח. בן שבעים ושש היה כשנפרדו לעולמים.

אהבתנו, שלי ושל שמחונת, התפתחה והתבססה. מספר חודשים אחרי שסיימנו את השירות הסדיר רצינו להיפרד מבית הורינו ולהתחיל לבנות את חיינו - ביום הולדתה העשרים של שמחונת, ה-12.3.1961, נישאנו . חתונתנו הרשמית התקיימה בבית הכנסת של ועד הקהילה ברחוב יבנה 27 בתל-אביב. היה זה טכס חופה וקידושין כהלכתו שלא הבנתי ממנו דבר. אני בחולצה לבנה עם שרוולים מקופלים, שמחונת בשמלת תחרה לבנה קצרה שהלמה את יופייה. ניכר על שמחונת שהיא נרגשת מאוד מהיפרדותה מבית הוריה ומהמעבר להתגורר בחדר, אשר בנינו עם אבי ועם חברינו על הגג שבו שכן גם בית הוריי. המסיבה של חתונתנו התקיימה כעבור מספר ימים, בשישי בערב על הגג. הכיבוד היה צנוע על אף שכלל גם שש עוגות שהוכנו בידי הכלה ללא מיקסר. את המסיבה אני מתאר בסיפור שכתבתי ופרסמתי באתר "הגדה השמאלת" שנים רבות אחרי האירוע.

מסיבת חתונה פיוטית

על חלק מהגג של הקומה השלישית בבניין היפואי הייתה בנויה הדירה המאולתרת שבה התגוררתי עם הוריי ואחיותיי. החלק הלא בנוי והמזופת שימש לנו מרחב פתוח שבו בילינו אנו וחברינו ערבי אביב וקיץ רבים. בהתקרב מועד נישואיי לשמחונת אהובתי, בנינו אבי ואנוכי - בעזרת חברים, שאף הם זה עתה השתחררו כמוני משירות החובה בצבא חדר נוסף בעבור

הזוג הצעיר. על הגג נותר חלק בלתי בנוי, בו ערכנו את מסיבת הנשואין שלנו. הגג רופד במרבדים צבעוניים. התקרובת הייתה צנועה וחברים ערכו, בשיתוף הכלה והחתן טקס פרודי לטקס החתונה הדתי. השירה והריקודים היו תוצרת עצמית, דבר שלא גרע ואולי אף תרם למצב הרוח המרומם.
באחת מפינות הגג, סמוך למעקה הבנוי, הרחב והגבוה, התגודדו שלושת המשוררים. אבי המכונה דופו, שעבד אז כטייח שכיר, היה חובב שירה זה כבר. השירים המוקדמים ביותר שנשמרו מיצירתו היו ממועד לידת אחותי הבכורה. את שיריו היה רושם בשנים האחרונות, אחרי הגיעו לארץ, בדפי מחברות, אוחז בין אצבעותיו הגרומות והפצועות לרוב עפרון קצר. המשורר השני, מחמוד דרוויש, שאף הוא עבד בימים ההם כפועל בניין בערי המרכז, התגורר בחדר שכור ביפו והתארח לא פעם בבית הוריי. לפעמים ערכו אבי ומחמוד ערביי קריאת שירה לעצמם. השלישי היה אלכסנדר פן. שיריו היו כבר אז מוכרים ומוערכים, אך הממסד פחד מהתכנים המהפכניים בשיריו, החרים אותו ועשה מאמצים להעלימו מהבריות. פן הקרין נוכחות מרשימה ביופיו. באותה תקופה השתתפנו, מספר חובבי שירה, ובכללם אחותי הבכורה שרה ואנוכי, בחוג לכותבי שירה צעירים בהדרכתו של פן. עונג גדול גרם לנו כאשר נענה להזמנתנו ובא להשתתף במסיבת החתונה שלנו. על מעקה הבטון הונח עבור המשוררים, מגש ועליו כוסיות למשקה, בקבוק ברנדי מקומי, מלפפונים כבושים ביתיים ומעט מן התקרובת הצנועה.
המשוררים היו מרימים מדי פעם כוסית ונושאים דברי ברכה ואיחולים . הם רוקנו את המשקה לגרונם תוך שהם מרימים את ראשם לרקיע האביבי והצלול של מחצית חודש מארס ומביטים אל הירח המלא והגדול אשר טיפס מהמזרח.
לאחר ההרפיה האלכוהולית הראשונית החלו המשוררים להחליף ביניהם דברי שירה. "מאוד חשוב לי לקבוע את הקצב הנכון, את הריתמוס, את המנגינה. בבולגרית אני מצליח אבל כשאני מנסה לתרגם לעברית ... הנה כאן - הצביע על דף במחברתו - רציתי שיהיה ...תם – תם, תם, תם, – תם, תם, תם – תם, תם, תם – תם – תם, תם, תם.וזה לא בדיוק מסתדר", אמר אבי וקרא קטע משירו כשהוא מזדקף בטקסיות מה:

אט נפרשת עלטה של ערב
על מדרון רקיע נחשפים הכוכבים
הירח שוב מביט בי ללא הרף
כה נגה הוא המבט – געגועים
אט בלהט שבה לה הנפש וגואה
מלבי עולה דמותך ומתגלה
בכפות ידיי אחוש את הכמיהה
לדעת עוד ועוד מעונג סוד האהבה

"יפה, יפה, אך צר לי מאוד לבשר לך מניסיוני" – אמר פן - "עוד תעבורנה שנים עד שתסתגל שלא לחשוב בשתי השפות בעת ובעונה אחת. ועד לבוא המועד נראה כי תמשיך להתייסר בייסורי השפה." אבי היה מוקסם ממליציות דבריו של פן, ממנגינת דיבורו, מה"ררש" המטרטרת אשר הפיק בין לשונו לחכו, אך נראה שלא כל המלים המליציות היו נהירות לו. פן שב ומזג משקה לכוסיות וללא הקדמה כלשהי החל לדקלם. קולו רועם ומבליט כל אות והופך כל מלה לנקייה מרבב. הוא קרא אחד משירי האהבה המוכרים והאהובים פרי עטו:

היא אותו אהבה, הוא אהב את היין,
ושניהם אהבו ללקט כוכבים.
הירח אהב את שניהם, (נשא מבט אל הירח)
הירח אוהב לאהוב אוהבים.

כאשר פן סיים את השיר עד תום, היו המשוררים מוקפים בחוגגים שמחאו להם כפיים, ביקשו עוד ובמיוחד דרשו לשמוע מפיו את "נגד". פן פנה אליהם ואמר: "חברים, חברים, לפני מספר ימים פגשתי את לילקה ואת דני, הם סיפרו לי שלצורך החלק האמנותי בעצרת האחד במאי המתקרב הוקמה להקה המקיימת חזרות על מסכת המבוססת על הפואמה 'נגד'. נראה שכמה מכם מסוגלים כבר לדקלם את השיר. על כן, שובו נא לחגוג וכאשר תיפול עליכם וגם עלינו העייפות (הצביע על כוסיות המשקה) חיזרו לכאן

ונדקלם יחדיו." החוגגים הריעו והותירו את המשוררים לבדם.
"לחיי החתן והכלה, לחיי אבי החתן, לחיי אם החתן, איפה את אמא, קרא מחמוד דרוויש לעבר המטבח "לחיי הוריי הכלה, ובמהרה שתזכו לנכד או נכדה" – סיים והרים כוסית. אבי רק לגם מעט. הוא היה נבוך מעט. פן, חילץ אותו מהרהוריו, כאשר פנה אל דרוויש ואמר: "מחמוד, חברי, לכל מבורך נקדיש כוסית נפרדת, כך יזכה כל אחד לתשומת הכוסית המגיעה לו באופן מיוחד.", דרוויש ואבי צחקו בקול ופן, כדרכו הסתפק, בחיוך.
"מחמוד, עכשיו אתה", ביקש ממנו אבי, שיקרא משיריו. "גם התרגום של השיר שלי לעברית אינו מושלם.", היסס דרוויש, "מדינת ישראל כבר בת שלוש-עשרה, את אזרחיה הערבים היא עדיין מדכאת באמצעות הממשל הצבאי וכלפי השפה הערבית יוצרים פחד וזלזול. אני מקווה שלא ירחק היום וכולם יכירו כאן את שתי השפות, עברית וערבית ושזה יהיה סימן אמין ליחסים נאותים בין שני העמים. זה לא כל כך קשה, כי שתי השפות קרובות מאוד, שפות אחיות." "הוו - כמה שאני מסכים אתך" – אמר אבי – "ואתה כבר יודע טוב את השפה העברית, הלוואי שאני אדע עברית כמוך. עכשיו משהו משלך מחמוד. גם כשאתה קורא בערבית שלצערי אני לא מבין, אני נהנה מאוד מהקצב, מהמוזיקה." מחמוד דרוויש, ללא גינוני טקס, באופן צנוע אך בוטח, החל לדקלם בעברית:

ראי,
ביקשתיך, בכפך היפה מכל כף,
טלטלי את ענף הזמן.
וישרו עלי ההווה והעובר
וכהרף עין, תאומים יבואו לעולם,
מלאך ומשורר
ונדע איך הופך שוב הרמץ לאש
בהתוודע אוהבים לחשקם.

סביב הירח המלא הופיעה הילה מעורפלת. מעבר לערפלים של שולי הלילה האביבי המשיכה הלבנה לעקוב כבחלום במהלך המסיבה הפואטית. כמוה אז כמוני עכשיו.

סוף הסיפור. אנא - תתייחסו אליו כאל סיפור שיש בו שמץ קישוט מפרי דמיונו של המחבר - מחמוד דרוויש לא השתתף, לצערי, במסיבת החתונה.

יורי שלנו נולד ב- 9.8.1961 בבית-היולדות דג'אני–צהלון, הסמוך למקום מגורינו. אחרי יומיים של צירים וסבל קשה של היולדת, התבשרתי על ידי חברה, שצעקה מהמדרכה שמתחת לחדרנו: "נסים, נסים, מזל טוב יש לך בן!" היא ביקרה בבית היולדות, התענינה מה קורה עם שמחה? כך נודע לה שלא מזמן ילדה שמחה, בן. ראתה שאני לא נמצא בבית-היולדות ומיהרה לביתנו לבשר לי. אני חסר ניסיון ותודעה מספקת, עייפתי משעות ההמתנה הארוכות והמתמשכות ללידה, פרשתי כדי לתפוס תנומה בחדרנו. לא הייתי ליד שמחונת בשעות קשות אלה. לעיתים, כאשר אני מהרר בכך, אני מתמלא בושה וחרטה. שמחונת הייתה מותשת, אך לא איבדה את כל הטוב שיש באמהות מסורה אחראית ואוהבת. על אף רזונה, שהגיע לשפל של כ-40 ק"ג לאחר הלידה, היה לה שפע חלב אם, בכמות שיכלה להספיק ללא קושי גם לתאומים. חלק ניכר מחלב זה היה נספג בחיתולים שהניחה על חזה בעת שלא הניקה. רק שנים רבות לאחר-מכן הייתי מסוגל להבין את עוצמתה הנשית והאימהית של רעייתי. אחרי חופשת הלידה בת שלושת החודשים והתאוששות-מה, חזרה שמחונת לעבוד במקום עבודתה בתל-אביב. על השנים הראשונות של הטיפול ביורי מספרת שמחונת בהרחבה בזיכרונותיה. לי אין הרבה מה להוסיף, כיוון שרבים מהאירועים הקשורים לכך מעורפלים בזיכרוני. דבר מצחיק אחד זכור לי היטב; באחד הלילות השרביים כחודשיים אחרי לידתו, תינוקנו שישן במיטתו הצמודה למיטתנו, הצליח לסלק ברגליו את הכיסוי ולשחרר את החיתול. התעוררתי כשאני חש בפניי את הזרם החם של השתן שהוא פלט בקשת. זאת הייתה הפעם

היחידה שבננו היקר השתין על אביו מגבוה. שמחונת לא חדלה ברגעים אלו לצחוק בקול.

טלי נולדה ב- 29.4.1964 . למחרת ראיתיה לראשונה. יורי אוחז בידי ואחותו הזעירה מחוברת לצינורות ולמכשירים מעבר לזכוכית. פגית זעירה, מקומטת, כהה אך מתנועעת. הייתי המום ופלטתי משפט שכלל את המילה "קופה". כאשר הגענו לבית הוריי לבשר על הלידה, הודיע יורי לסבתו: "אימא ילדה קופה." הקופה הזאת הגיעה הביתה אחרי שגדלה מעט באינקובאטור ואז נראתה התינוקת היפה בתבל. אכן, טלי הייתה תינוקת יפה שביפות. עור חלק בצבע שזוף טבעי, עיניים גדולות ופעורות לרווחה, מתמסרת לליטופי החיבה של אמא אבא ויורי. היא ישנה שינה רגועה במשך כל הלילה. טלי לא הזדרזה לעלות במשקל, אך הגיעה לנורמה בלי כול סיבוכים. שמחונת לא מיהרה לשוב לעבודה, נשארה עם טלי במשך 18 חודשים . הרגשנו מעין שלמות, אימא, אבא, בן ובת והאהבה עוטפת את כולנו.

חיפשתי את עצמי - בעיקר בבחירת מקצוע ומקום עבודה. לאחר נישואינו החלפתי מקומות עבודה רבים, לרוב במוסכים קטנים ומאולתרים, בהם עבדתי כמכונאי רכב בשכר נמוך ועבודה קשה ומלוכלכת. שנאתי את המקצוע. בתחילת 1962 התחלתי לעבוד בבית המלאכה הקואופרטיבי של ארבעה חברים, אחד מהם היה מרסל, האיש של שרה אחותי. זה היה בית מלאכה קטן עם מספר מכונות לחריטה אוטומטית של חלקי מתכת. בשלב מסוים פחתו ההזמנות. השותפים חיפשו מקור הכנסה נוסף. באותה תקופה החלה הגאות בתחום הבנייה למגורים, בעיקר לגובה של ארבע-חמש קומות על עמודים, ענף המעליות התפתח בקצב מהיר. חברות שעסקו בענף זה נזקקו בדחיפות לבעלי מקצוע. ז'אני וברטו היו מהשותפים בבית המלאכה, מוכשרים מאוד בתחום הטכני. על אף שלא הייתה להם הכשרה מוקדמת במעליות, החלו לעבוד כקבלני משנה בחברת מעליות צעירה בשם "אטלס". מהר מאד קלטו את תהליכי העבודה והצליחו לבצע היטב את הרכבת

המעליות. אטלס הייתה חברה בבעלות שני יוצאי בולגריה, הבכיר בהם היה מאירוב, עורך דין שלא סיים לימודי משפטים, אך השיג דיפלומה. לא היה לו מושג וחצי מושג בתחום הטכני של מעליות, אבל הוא היה סוחר ממולח; השני, רוזנברג, מהנדס מכונות, שאף הוא השיג תעודת מהנדס על בסיס היותו מורה לשרטוט בבית-ספר אורט בסופיה. כאשר נשלח להשתלמות מטעם אלווה (בהמשך אלקטרה) במפעל לייצור מעליות בשוויצריה, מפעל זה היה בקנטון שבו שלטה השפה האיטלקית; העובדים באותו מפעל - שלירן שמו - נהגו לכנות את רוזנברג, "אינג'נר", תואר סלנגי שמעניקים האיטלקים למנהל מכובד. כששב ארצה סיפר על כך לעובדים באלווה והם החלו לכנותו ברוח מבודחת "אינג'נר רוזנברג". בשנותיה הראשונות של ישראל כינוי כזה יכול היה לסייע בסידור תעודת מהנדס. ז'אני וברטו הציעו לי להצטרף אליהם בתור עוזר שלהם בהרכבת מעליות. הסכמתי ברצון. תוך זמן קצר אהבתי לעסוק בתחום זה. העבודה כללה מסגרות בניין, עבודות בנייה, הרכבת חלקי מתכת וחשמל. הגיוון התאים לי מאוד. העובדה שכל כמה ימים היינו עוברים לבניין אחר כדי לבצע שלב מסוים בהרכבת המעלית נתנה לי תחושה של מרחב ושחרור משגרה. זה היה מהפך בהשוואה לכורח לחזור מדי בוקר לאותו מוסך דחוק ומדכא. עבודת המעליות הייתה פיזית קשה. בעבודת בניין הייתי כבר מנוסה. בעבר עבדתי ימים רבים כמגיש טיח לאבי הטייח. מערבב חול מלט וסיד במינון נכון. מנפה אותו ומעלה אותו בשני דליים מלאים. מטפס בשיפועי הבטון שעליהם הושכבו סולמות עץ, בטרם הותקנו מדרגות. על-אף הקושי הפיזי אהבתי כל יום עבודה בהרכבת מעליות. עד מהרה רכשתי ניסיון ומיומנות והייתי מסוגל לבצע את החלק הארי בהרכבה בכוחות עצמי. כעבור מספר חודשים התקבלתי בתור מרכיב מן המניין בחברת אטלס. הוצמד אלי עוזר וביצעתי הרכבות רבות לשביעות רצון המעסיקים. בו זמנית התחלתי לארגן את כל חמישה עשר השכירים שעבדו בהרכבה לשם הקמת ועד והתארגנות בהסתדרות. העברנו אל מאירוב פנייה בכתב, חתומה בידי כל המרכיבים. דרשנו להכיר בוועד העובדים הייצוגי שבחרנו ולנהל משא-ומתן על חתימת הסכם קיבוצי. ההסתדרות, כדרכה, התרשלה ומעלה בתפקידה. מאירוב פעל בזריזות, בערמומיות ובאיומים - הוא החתים את העובדים אחד אחד על הצהרה שאינם חלק מההתארגנות. אליו הוזמנתי אחרון. דבקתי בדרכי

וסירבתי לדרישתו. פוטרתי ללא כל שהות, שילמו לי את שארית שכרי ודמי הודעה מוקדמת, כחוק. עברו ימים אחדים וכבר התקבלתי לעבודה בחברת אלקטרה. היא הייתה עמוסת הזמנות והתמודדה עם פרויקט הדגל שלה באותם ימים - אספקת והרכבת שמונה מעליות משוכללות במיוחד בבניין החדש של עיריית תל-אביב יפו. בפרויקט זה עבדנו במקביל ארבעה צוותים זוגיים. חסר לנו עוזר אחד. המנהל פנה אליי ושאל אם יש ביכולתי לגייס מישהו ממכריי לעבודה כעוזר בהרכבה. עניתי בחיוב, והצעתי את העבודה לחניך שלי בבנק"י, מחמוד מוסא שזה עתה מלאו לו 18. מחמוד (שעבד בבית מלאכה ליצור נעליים) חזר וביקש ממני לעבוד אתי בהרכבת מעליות. המרכיבים שעבדו באותו פרויקט נדרכו ברגע שנודע להם שאני מביא למחרת מישהו בשם מחמוד. הם הכריזו שהם ישליכו אותו מהפיגום למטה. תשובתי הייתה שבמקרה כזה יצטרכו להשליך שניים. למחרת, בהפסקת האוכל הראשונה, התחילו התבדחויות וסחבקיות בין מחמוד לבין האחרים. מחמוד היה מספיק נבון וחברותי כדי לא להיגרר להתגרויות, לשמור על כבודו, ולמצוא את דרכו אליהם. מהר מאוד החלו כולם לחבב אותו. בתום העבודה בפרויקט העירייה התחלנו להרכיב מעליות בבנייני מגורים בבניה. עם מחמוד הפכנו לצוות מוערך מאוד בשל הרמה המקצועית של עבודתנו. אל מנהלי אגף המעליות זרמו – מלקוחות - קבלנים ביטויי הערכה ותודה על עבודתנו. כאשר הגעתי לעבוד באלקטרה היה שם כבר ועד עובדים. בבחירות הראשונות לחידוש המנדט של הועד נבחרתי ליושב-ראש ועד העובדים של אגף המעליות וחבר בוועד הארצי. לצדי היו לרוב חברי ועד אמינים ונאמנים. ניהלנו מאבקים לשיפור תנאי העבודה של המרכיבים בתחום המעליות ומיזוג האוויר. היו לנו הישגים. מספר פעמיים נאלצנו לפתוח בשביתה בת ימים אחדים כדי להשיג את דרישותינו, או לפחות את חלקן. קורה שבשלב מסוים בוחרים העובדים להתפשר. במטרה לפרק את ההתארגנות הלוחמנית החלה הנהלת אלקטרה בפיתויים שונים, בניסיון לשחד חברים בוועד, לרוב ללא תוצאות הרצויות לה. לאחר-מכן ניסו להכריח אותנו להפוך לקבלני משנה. היו מספר עובדים שכמעט התפתו כשהציגו בפניהם חישובים המוכיחים שיישאר להם מדי חודש יותר כסף "נקי". גם את הניסיון הזה הצלחנו לסכל. כך נותרנו מאוגדים ומסוגלים להגן על עצמנו מול המעבידים. מחמוד עבד איתי כחמש שנים. חברותנו

התהדקה ונותרה כזאת עד היום. בתמורה לעבודתנו קיבלתי כראש צוות נוסף לשכרי גם פרמיה עבור ביצוע ההרכבה באופן איכותי וקיצור תקופת ההרכבה. חלק יחסי מהפרמיה שהועברה אלי, דאגתי להעביר לעוזר שלי, מחמוד, דבר שלא היה מקובל אז. כשהזדמן לנו, ביצענו עבודות בנייה עבור קבלני הבניין, דבר שהגדיל את הכנסותינו. מחמוד היה מדי פעם גם הבייבי-סיטר לילדינו. נרשמתי ללימודי ערב. לאחר יום עבודה מעייף, במאמץ גדול ובתום שלוש שנות לימוד ומבחן קשה, קיבלתי הסמכה של "חשמלאי מוסמך", תואר יקר ערך, במיוחד במקצוע שלי כמרכיב. בהמשך אפשר לי תואר זה לקבל גם תואר של "מעליתן מוסמך". מחמוד שהיה צמא דעת, ביקש ממני שאלמד אותו חשמל. עשיתי זאת כמיטב יכולתי. הוא התפתח מאוד והרחיב בהתמדה את אופקיו בתחומים רבים, פיתח אישיות נוחה לבריות. בחריצותו הרבה, בכישרון ובהתמדה בנה לעצמו בחצר בית הוריו חדרון מאובזר ומואר שאליו הצמיד יחידת שירותים.

ביום פרוץ "מלחמת ששת הימים" – ה 5 ביוני 1967, עבדתי עם מחמוד בשיפוץ המעליות של הבניין הישן בבית-חולים איכילוב. בשעות הצהריים הגיע אלינו איש ההנהלה, מסר לידי מעטפה סגורה והלך. כאשר פתחתי את המעטפה, הוצאתי מתוכה את המכתב שהודפס על נייר רשמי של חברת אלקטרה ובו המשפט המודגש: "הינך מפוטר לאלתר והסיבות בוודאי ידועות לך." זימנתי באופן דחוף עוד מספר חברים מהוועד הארצי, שכמוני לא גויסו ויחד הגענו להסתדרות בתל-אביב. שם התברר לנו שכל מזימת הפיטורים מתואמת עימם ושמוסד זה משתף פעולה עם הנהלת אלקטרה כדי לסלק אותי בהיותי קומוניסט ומנהיג עובדים לוחמני מדי לטעמם. מדיניות ההסתדרות התאפיינה שנים רבות בקיום "שלום בית" עם המעסיקים וב"חשש ממהפכנים קומוניסטים". באותן שעות פרצה דליקה במחסני אלקטרה כתוצאה מקצר חשמלי. הדליקה כובתה מהר מבלי לגרום נזק רב. מנהל כוח האדם, שהיה אחד השותפים של החברה, היה משוכנע – או שרצה לשכנע אחרים - שזו הייתה הצתה זדונית כנקמה של יושב-ראש ועד מעליות המפוטר ניסן ברכה. נאסר עליי להיכנס לתחומי המשרד. בחדר האוכל הצמוד לחצר החניון התיישבנו אנוכי ועוד שלושה חברי ועד להתייעץ באילו צעדים לנקוט נוכח העובדה שנשארו עובדים בודדים לא מגויסים ואין

טעם לשבות. הייתי מצוברח בגלל פרוץ המלחמה ובגלל פיטוריי. ברגעי חולשה אלה אמרתי לחברי כי נמאס לי מהרדיפה של ההנהלה ושאני מעוניין לפרוש תוך קבלת פיצוי מוגדל פי שניים. חבריי ניסו להניע אותי מכך, אך כשהבינו שזו החלטתי הסופית, הציעו לדרוש לא פי שניים אלא פי עשרים. התווכחתי איתם, ולבסוף סיכמנו שהדרישה תהיה פי שמונה. לפני שעלו אל מנהל כוח האדם ביקשתי מהם להוסיף מספר התניות נוספות: א. לקבל מכתב המלצה המתאר בצורה אמינה את הרמה המקצועית שלי כמרכיב מעליות. ב. כל הסכום של הפיצויים המוגדלים וצבירת יתר זכויותיי יימסרו לי במקום. שלושת חבריי עלו במדרגות המתכת החיצוניות אל המשרדים ואני נותרתי להמתין להם למטה בחצר. הם שבו כעבור כרבע שעה ובךדתם במדרגות טפחו על ראשם וצעקו אליי: "יא חתיכת מטומטם, חתיכת תמים... אמרנו לך לדרוש פי 20 ואתה סירבת!" הם סיפרו שנכנסו למנהל- כוח אדם ואמרו לו: שאני מוכן ללכת אבל לקבל - פיצויים פי שמונה! לביא המנהל, הסכים מיד. מכתב המלצה על המקצועיות – "אין בעיה, הלוואי והיו לנו עוד מאה מרכיבים כאלה אבל חלילה עוד אחד כזה בוועד." הסכום של הפיצויים וכל יתר הזכויות בצ'ק מזומן. "אין בעיה."- הגיב לביא. אז הוא צעק אל המסדרון לכיוון משרדו של חשב השכר: "ז'ק ז'ק, בוא הנה מהר", הגיש לו על פתק את אשר עליו לחשב על-פי המסוכם וביקש ממנו להכין את הצ'ק ולהביאו ללא דיחוי לחתימה. למזכירתו ניסח את מכתב ההמלצה וביקש ממנה להדפיסו מיד. כעבור חצי שעה ירדה המזכירה והגישה לי שתי מעטפות - באחת הצ'ק ובשנייה מכתב ההמלצה המתאר את כישוריי המקצועיים. מחמוד לא פוטר, אך כעבור כמה ימים התפטר וזאת על אף הפצרותיי שלא יעשה זאת. באחד הבניינים האחרונים שבו הרכבנו מעלית,זמן קצר לפני פיטוריי, ברחוב הירקון, התחילו להכין את משרדי השגרירות הקנדית. האחראים על ההכנות במקום, שאלו את מחמוד האם הוא יהיה מסוגל לקבל על עצמו את התקנת תורן הדגל על גג הבניין. מחמוד עשה זאת ברצון ולשביעות רצון הקנדים, ובתמורה קיבל תשלום ראוי. באותה הזדמנות הוא יצר קשר עם אנשי השגרירות. לאחר שהתפטר ניסה בעזרתם לקבל ויזה מתוך כוונה להגר לקנדה. קשריו לא עזרו והוא סורב, משום שלא שלט בשפה האנגלית. הוא החל ללמוד אנגלית והמשיך לנסות את מזלו בשגרירויות נוספות. הגיע לסקנדינביה, בתחילה לנורבגיה,

לאחר-מכן השיג אזרחות שבדית. שם חי עד היום עם משפחה שבנה עם דידי.
ניסיונותיי להתקבל כמרכיב מעליות בחברות אחרות כשלו – שמי היה כבר נפוץ וידוע בענף. דוגמא לכך הוא הניסיון שלי, בהיענות למודעת דרושים של חברת ישראליפט, להתקבל כמרכיב. משרדם הקטן שכן אז ברחוב בן-יהודה, הגעתי בשעה היעודה. מעבר לשולחן הבוסים – אב ובנו. הצגתי את מכתב ההמלצה, סיפרתי על ניסיוני. פניהם העידו על התרשמותם החיובית ותשובתם הייתה: "תגיע מחר בשעה 7 בבוקר ותתחיל לעבוד." עוד לפני שהספקנו לדון על תנאי ההעסקה, האב הציץ שוב במכתב ההמלצה, גירד את פדחתו ובקול מהורהר אמר "ברכה , ברכה ניסן ?! " ובהרמת קול שאל: "זה אתה מהוועד באלקטרה?" לשמע תשובתי החיובית המשיך בקול רם יותר: "לא לא לא לא – לא עשינו עסק איתך, די, צא החוצה!" - "רגע רגע, אבא, דברים משתנים, אולי השתנה הבחור? " והאב ענה לבנו: "אתה אל תלמד אותי! אני מכיר קומוניסטים, הם לא משתנים. צא החוצה גמרנו!"
מספר שבועות עבדתי עם מחמוד בעבודות מזדמנות כמו סבלות בשוק הסיטונאי, איסוף של כבלים להפקת נחושת והרכבה של מעלית אחת עבור חברת אטלס כקבלני משנה.

בסוף חודש אוגוסט זימן אותי דוד חינין – ססה (אביו של דב חינין מיודענו) מהמנהיגים הבולטים של מק"י. ססה היה איש לבבי שנסך בי אמון והיה תמיד נוח ונעים להיפגש איתו. הוא הציע לי בשם הנהגת המפלגה לצאת עם קבוצת חברים יהודים וערבים ללימודים בבית הספר המפלגתי הבינלאומי שנוהל על ידי המפלגה הסובייטית במוסקבה. התלבטנו. שמחונת עודדה אותי להיענות, היא לא רצתה לתת לי את התחושה של החמצת הזדמנות. שנינו היינו חברי מפלגה חדורי מטרה והלימודים נראו לנו חלק מכך. ממילא הייתה זאת תקופת מיתון, הסיכויים לקבל עבודה היו קלושים.
(על תוכן לימודיי, שהותי במוסקבה, הגעגועים וההתגברות על הקשיים בתקופה זו אפרט בפרק שיתאר את פעילותי במק"י).
בשובי מהלימודים במוסקבה הוצע לי לעבוד כעובד פוליטי מקצועי במחוז

תל אביב יפו של מק"י. ניסיתי מספר חודשים אך השכר היה כה נמוך שלא אפשר פרנסה ותשלום חובות.

לאחר מלחמת 1967 נסתיימה תקופת המיתון והחלה גאות כלכלית, כולל גאות גדולה בענף הבנייה. חיפשו מרכיבי מעליות. התקבלתי שוב לאותה חברת אטלס שבזמנו פוטרתי ממנה - לא כמרכיב אלא כמנהל מקצועי להרכבות. הנחתם הייתה, שדבר זה ימנע ממני לעסוק בפעילות איגוד מקצועית. באותה עת החריפו העימותים בין שני השותפים, הבכיר מאירוב ,הבוטה ובעל השררה והזוטר ברנרד רוזנברג, שנרמס על ידי שותפו. הדברים הגיעו עד כדי הרמת ידיים והשלכה של מכשירי טלפון. הוטל עלי להתמודד עם בעיות שנוצרו כתוצאה מתכנון לקוי והרכבה רשלנית במספר פרויקטים שהיו תקועים ללא פתרון. הפרויקט שבו היה פיגור מתמשך שגרר תשלום קנסות, היה דואר החבילות החדש בחיפה. מאירוב דרש בבוטות מרוזנברג שותפו שהיה המתכנן : לצאת לשם ביחד עם ניסן ולמצוא פתרון. מדי יום נסעתי ברכבת, הלוך ושוב עם רוזנברג, ארגז כלים גדול עמנו, ובעזרת ניסיוני אלתרנו כעבור שבוע פתרון. עמדתי במטלה. בעת נסיעתנו האחרונה מחיפה חזרה לתל- אביב, רוזנברג, שהוקל לו, הרהר בקול ובגילוי לב. הוא ביקש לשמוע את חוות-דעתי על האפשרות שהוא ייפרד ממאירוב ויתחיל קריירה של הקמת חברה משלו. הספק הגדול שלו היה, האם גיל 45 אינו מאוחר מדי למהלך כזה. אני עודדתי אותו, ואז שאל אותי: "אם אחליט לצאת לדרך האם תבוא לעבוד אצלי?" עניתי בחיוב. כשנפרד מחברת אטלס קיבל רוזנברג את מחסן החלקים והחלפים וכל מה שהיה מצוי בתוכו. כל היתר, לקוחות, מוניטין, הזמנות ואוסף לקוחות השירות נשאר בידי מאירוב. כך הוקמה חברת המעליות ברנרד רוזנברג בע"מ שכעבור שנה שינתה את שמה ל ברכול. אט אט התגברנו על הקשיים הראשוניים. הייתי אחראי על ביצוע ההרכבות ואף התחלתי לקחת חלק בשיווק. בשנה הראשונה הצלחנו להוציא לפועל מסירת 12 מעליות שפעלו לשביעות רצון המזמינים. בשוק הבנייה היה ביקוש עם פוטנציאל גדול. בשנה השלישית מסרנו כבר 80 מעליות ולאחר מכן מדי שנה 110 – 120 מעליות. החל בשנה השנייה הלך וגדל שכרי באופן ניכר ואף התחלתי לקבל עמלה בגין שיווק שנעשה ברובו הגדול על-ידי. רוזנברג ההסס, שגם

רעייתו הטילה ספק בכישוריו לנהל עסק גדול, החל להיעזר ברואי חשבון ויועצים כלכליים. בעצתם הקים בשנה השלישית חברת בת שנתנה שירות למעליות שהופעלו כבר. שני מרכיבים, האחים ארוך, צורפו כשותפים זוטרים בחברה-הבת. החל להצטבר הון גדול ורוזנברג רכש מבנה תעשייתי גדול ביהוד, שנמכר על ידי-מפעל גלידה קורס. המבנה שופץ - מחסן חלקים, אולם תצוגה ומשרדים. הגידול המתמשך בהזמנות שימח והטריד את רוזנברג בעת ובעונה אחת. בבעלות רעייתו , אנני שמה, ובניהולה היה זה כבר שנים רבות הקונסרבטוריום ללימודי מוזיקה בשם אנזאגי ברמת-גן. שניהם ניסו לשכנע אותי שוב ושוב להיכנס כשותף בברכול וזאת ללא כל השקעה מצדי. עניתי בשלילה מנומסת ככל יכולתי. הם ניסו שוב באמצעות הזמנתנו לארוחת ערב במסעדה מפוארת, הפעם פנו ישירות אל שמחונת, האמינו שהיא זו שתשכנע אותי. שמחונת הנבונה השיבה: "זו חייבת להיות החלטתו של ניסן ולא שלי." בהמשך מינה אותי רוזנברג כ"סמנכ"ל לשיווק, תכנון וביצוע", אך במקביל מינה גם חשב מפולפל וערמומי בשם משה דקלו, כ"סמנכ"ל לענייני כספים והשקעות". זרימת המזומנים בקופת החברה גדלה מאוד. המזמינים שילמו מראש ב-10 צ'קים. הרווחים גדלו והזוג רוזנברג רכש וילה מפוארת בסביון. גם השקעות ההון באותה תקופה הניבו רווחים ניכרים. היינו בשיא של הזמנות לאספקה של כ- 180 מעליות במהלך 20 החודשים הקרובים.

באחד הבקרים הזמין אותי דקלו למשרדו, ביקש שאשב מולו. מהעוזר שלו (שעזב לא מזמן קיבוץ חיפש דרך להשתלב בחיי העיר, וגילה תלות בבוס שלו) ביקש להכין לי קפה. דקלו נשען על כיסאו לאחור, רגליו נשענות על שולי שולחנו, חיוך מתנשא של שביעות רצון מרוח על פניו, שתי בהונות כפות ידיו תחובים מתחת לבית השחי, ויתר האצבעות מתנועעות כאילו הן פורטות על כלי נגינה. הוא החל להתפאר: "הבוסית והבוס שלך עדיין ישנים, כל הלילה הם לא ישנו. היינו בחיפה ביחד עם ברנדט ורכשנו את סוכנות ימאהה לכלי נגינה. הבוס והבוסית שלך היו מותשים, בקושי החזיקו מעמד ובשלב מסוים התחילו לנקר." "מי זה רכשנו שאלתי. "משפחת רוזנברג 49 אחוז; ברנדט (שהיה הבעלים של קונסרבטוריום מפורסם בתל אביב) 49 אחוז; ואני, בתמורה לעבודה הגדולה שעשיתי שני אחוזים מהמניות."
אצבעות ידיו של דקלו המשיכו לנוע בקצב בולט של שביעות רצון עצמית.

"מאין הכסף לפתיחת החנות הגדולה בדיזנגוף סנטר בתל אביב ולרכישת-המלאי? שאלתי. "תראה ניסן כמומחה להשקעות אני אומר לך שהחזקת מלאי כפי שאנחנו מחזיקים במחסן, הוא בזבוז האפשרויות לרווח, מלאי גדול הוא בזבוז הון." ובזה סתם ולא הוסיף הסברים וכוונות. יצאתי ממשרדו בתחושת חרדה, שבתחילה לא יכולתי להגדירה. לא עברו אלא דקות מעטות כדי שאבין שבאותו לילה ציורי עברה חברת ברכול לשליטתו של דקלו התחמן והערמומי, דבר שככל הנראה לא הבינו הרוזנברגים במהלך המשא-ומתן הלילי המתיש. מאז אותו יום כל רשימה ודרישה שלי לביצוע הזמנות של ציוד מחו"ל ו/או מהארץ, עברה את אישורו של דקלו וקוצצה לכדי שליש. תמיד באותו נימוק שמלאי גדול מהווה בזבוז הון. רוזנברג לא גילה התנגדות לאקסיומה הזאת ואף חזר עליה מדי פעם. התחלתי לחשוש שבקרוב לא יהיו לנו החומרים הדרושים לביצוע ההזמנות במועדים שלהם אנו מחויבים משפטית ונאבד את אמון הלקוחות הקבועים. רוב הלקוחות לא הכירו את רוזנברג. רבים חשבו שחברת ברכול קשורה לשם המשפחה שלי, ברכה. חששתי לאבד את אמונם בי. הצגתי את השגותיי בפני רוזנברג ודרשתי תיקון מיידי לחוסר המלאי. המצב השתפר ומחסן החלקים שב להתמלא. לא עבר זמן רב ותהליך הקיצוץ של רשימת ההזמנות שלי חזר על עצמו. הפעם הצבתי לרוזנברג אולטימאטום בדרישה חד-משמעית, שביחס לכמות ההזמנות ליצור ואספקה של הציוד, אני אהיה הפוסק אחרון. הודעתי לו שאי-מילוי דרישתי לא תותיר לי ברירה, ואאלץ עם כל הצער להתפטר, בתום חודש ימים. היה זה ערב יציאתם של רוזנברג ורעייתו לחופשה בת שבועיים בחו"ל. תשובתו הייתה: "בשובי מהחופשה נסכם את העניין." זכויותיי לפיצויי פיטורים וזכויות פנסיה היו כבר מובטחות חוזית, ללא צורך בהתדיינות נוספת ואישור המעסיק. דקלו, שעודכן על האולטימאטום שלי, חש שמעמדו וכוחו עומדים להיפגע, טיכס מהלך שיזרז את הסתלקותי מדרכו, לפני שהרוזנברגים ישובו. דקלו, נהג להתריס בפני: "מה אתה מערים קשיים, כאשר כל מה שאני עושה הוא לטובת הגידול ברווחיות, הדבר לא פוגע בך. יש לך משכורת גבוהה משכרו של שר בממשלה, אתה נוסע ברכב חברה מפואר וולבו כמו שנוסעים השרים ואתה חופשי לעשות בזמן העבודה מה שבא לך." היה לי ברור שאלה דברי שידול ואיום בעת ובעונה אחת. ציפיתי למזימותיו. הבחנתי שעוזרו מברר אצל הפקידות היכן

מצויים המפתחות הרזרביים של רכבי החברה. התקנתי מיד מתג מוסר המונע התנעה של הוולבו. הקפדתי להחנותו בשולי הכביש, מול חלון משרדי. ימים אחדים לאחר יציאתו של רוזנברג לחופשה, ראיתי מחלון משרדי את העוזר הכנוע של דקלו ניגש לרכב עם המפתח הרזרבי, פותח את הדלת ומנסה להתניעו פעם ועוד פעם ללא הצלחה. יצאתי אליו, שלפתי אותו החוצה והוא סמוק פנים,גמגם, "זה לא אני אין לי דבר אישי נגדך, דקלו דרש ממני.....". דקלו רתח מזעם בגלל כישלונו. לא החלפנו דברים בינינו, אך היה לי ברור שזה לא הסוף של מזימותיו. באותו ערב דפקו שני שוטרים ממשטרת חולון בדלת ביתנו. שמחונת והילדים המופתעים והנחרדים לא הבינו במה דברים אמורים. השוטרים ביררו את זהותי והודיעו לי שהנהלת ברכול הגישה נגדי תלונה על גניבת הוולבו. כול הסבריי לא הועילו. הם הורו לי להתלוות אליהם לתחנת המשטרה עם הרכב. בעזרתו של העורך-דין יענקל'ה אמיתי, שגיסתי אתי עבדה במשרדו, שוחררתי בערבות, אך הרכב נשאר מוחרם בתחנת המשטרה. עם שובם של הרוזנברגים מחופשתם נפגשנו בבית קפה בסביון. הפרשה כבר הייתה מוכרת להם. הגברת רוזנברג ישבה מכווצת, עיניה מושפלות וכמעט לא דיברה. ברני גמגם כל מיני קלישאות. הבנתי ששניהם לכודים בידי דקלו, על אף שלא ידעתי את הפרטים. כעבור חודש פרשתי מ-ברכול עם כל זכויותיי. בברכול נותרו עם פרישתי כ- 100 הזמנות למעליות שהתחייבה חוזית לספק. חרף עוגמת הנפש לא שמרתי טינה כלפי רוזנברג. הזדמן לנו להיפגש ולא החרמנו איש את רעהו . ב- 1999 פרסם רוזנברג ספר על תולדותיו ועל תולדות אנני ומשפחותיהם, עם פרוט נרחב על קורותיהם בתקופת מלחמת העולם. את הספר מצאתי רק כעבור מספר שנים בספרייה העירונית. לאחר שקראתי אותו התקשרתי אליהם וביקשתי לקבל ספר עם הקדשה. אנני הזמינה אותי לביתם , בבואי אליהם היא התאמצה להיות נחמדה מאד אליי. בברני ניכר שאינו בקו הבריאות, היה נבוך, לא היה לו קל. הוא העניק לי את הספר עם הקדשה: " לידידי ניסן, על עבודה משותפת במשך שנים. ברני רוזנברג 26.02.08". עשור מאוחר יותר, נפטר ברני והוא בן 97. על פטירתו נודע לי רק לאחר קבורתו. התקשרתי לאנני וניחמתיה. היא התרגשה מאד וביקשה שאגיע עם שמחונת לגילוי המצבה. כיבדנו אותה ובאנו. היא פגשה בנו בפתח בית העלמין. לאחר חילופי דברים שגרתיים פנתה אליי ואמרה " ניסן

, אני רוצה להגיד לך שברני ביקש ממני שאבקש ממך בשמו - סליחה! " לא עניתי דבר . "אתם לא יכולים לתאר לעצמכם עם איזה שטן היה לנו עסק." מול המצבה המפוארת חיפשה קאיה, בתם היחידה את מבטי ורמזה לי שהיא מבקשת שאשא דברי הספד. כך עשיתי. כעבור שנה ביקשה שוב שאשא דברים באזכרה שהתקיימה בוילה עם קהל חברים גדול. נשאתי דברים. אנני וקאיה התארחו בביתנו לארוחה באווירה טובה, מעלים זיכרונות משותפים. אנני בת -97, צלולה ונמרצת להפליא, הרעיפה עלי דברי שבח. אנו שומרים על קשר עם אנני וגם עם קאיה, שאף היא כבר סבתא, מתגוררת בניו יורק ומפתחת קריירה של פסלת.

בקיץ 1976, ימים אחדים לאחר שעזבתי את ברכול, התקבלתי לתפקיד ניהולי דומה ובתנאי שכר דומים בחברת המעליות טל. שנתיים לאחר הקמתה היו ברשותה שפע הזמנות למעליות שהובאו בשלמותן מחברת פראויה שבסלרנו - איטליה. בהגיעי לחברת טל שררה בה אנדרלמוסיה בכל הקשור לתוכנית עבודה, לשיטה של הספקת ציוד וכלים, לניהול ופיקוח על עבודת ההרכבה. בבוקר בו הגעתי לשם לראשונה הייתי עד לויכוחים נוקבים וכעסים של מרכיבים - קבלני משנה, בטענה שהם נשלחו להרכבה כאשר לא קיבלו את הציוד במלואו או, שהבניין עצמו איננו מצוי בשלב שמוכן להרכבת מעלית. אחרי שעות של התרוצצות במחסן ואיסוף ציוד, הצליחו רק חלק מהצוותים לצאת לעבודה. הצעתי לבעלים שאתמקד בשבוע הראשון לעבודתי בבניית לוגיסטיקה, טפסים ותוכנית מפורטת של מועדים ריאליים לביצוע הרכבות; כמו גם שיטה מתוכננת של ניהול בקרה וקבלת האישורים הנדרשים על-פי חוק. כול זאת על בסיס הניסיון שהיה לי כבר בברכול. בפרק זמן קצר החלה להתבצע העבודה על-פי המבנה שבניתי. כעבור כ-20 יום נודע לי שאחד משני השותפים, אברהם טל, איש המקצוע במעליות מבין שני השותפים, אשר ניהל את ההרכבות עד כה, פורש מהשותפות וחוזר לעסוק בחברת השירות הקטנה שהייתה לו עוד לפני הקמת טל. הייתה לי תחושה שמשתמשים בי במאבק בין השותפים, והודעתי שאני אפרוש, כי אינני מוכן להיות מנוף בידי אחד מהם. מה גם שאברהם טל היה נשוי לאחותה של רותי ולרשטיין, ידידתנו וחברה במק"י. אברהם זימן אותי לפגישה בבית קפה ושם אמר: "אינך יכול לתאר לעצמך כמה אני מרוצה

שהגעת ושאתה מחליף אותי ומאפשר לי בכך לפרוש ולחזור אל הפינה המוכרת והשקטה שלי. בלי אחד כמוך השותף שלי לא הסכים שאפרוש. אני מתחנן שתישאר וכך אוכל ללכת."

הרוב המוחלט של לקוחות ברכול הפכו ללקוחות של חברת טל. במאמצים גדולים הצליח רוזנברג לסיים את התחייבויותיה של חברת ברכול, וזו נסגרה סופית כעבור כשנתיים.

במעליות טל עבדתי במשך כתשע שנים, משנת 1975. בשנת 1984, לאחר שהכנסתי מהנדס שאמור להחליף אותי בתפקידי, ובתום שלושה חודשי חפיפה, פרשתי, אבל לא באופן מוחלט. הפכתי לעובד מפלגה בשכר כמזכיר מחוז תל-אביב-יפו. (על כך אפרט בפרק על פעילותי במק"י.) ההכנסות שלי משכר עמדו לרדת בכ-60 אחוז, לכן נשארתי לעבוד במעליות טל יום בשבוע . החברה הייתה מעוניינת בכך מאד בעיקר עקב היותי המשווק של מעליות לשורה ארוכה של קבלנים וחברות בנייה שהיו קשורים אלי אישית. הדבר איזן במידת-מה את תקציב ביתנו. כעובד בכיר בשתי חברות המעליות פיתחתי את כישוריי בתחומי הארגון, הניהול והמסחר. לעיתים חייב התפקיד שלי גם ביקורים אצל יצרני חלקים למעליות באיטליה ובספרד. בברכול עשיתי זאת בגפי ואילו במעליות טל ביחד עם לביא הבוס. דבר זה הרחיב את אופקיי ואת הרמה המקצועית שלי, מה גם שבנסיעות אלה הייתה הנאה מהאירוח העשיר ומהיכרות עם אנשים ועם תרבויות חדשות. אחת החברות הראשונות בהן ביקרתי באיטליה הייתה חברת פאייר מרומא שיצרה מתקני הרמה – מנוע וגיר – למעליות. לא שלטתי באנגלית ולא באיטלקית. מעט הספניולית שסבתי התעקשה להקנות לי, ושאני כילד מיעטתי לצערי בערכה, עזרה לי בתקשורת עם האיטלקים. עם הזמן גם יצרתי לעצמי גם מין אשליה שאני מתחיל לדעת איטלקית. באותו מפעל ברומא ליווה אותי הטכנאי הבכיר, איש צעיר ומקצוען, אשר לימד אותי על המכונות שרכשנו וגם הדריך אותי במסעדת פועלים כיצד לאכול ספגטי מהבילים וחמים מאד עם מזלג המסובב את הפסטה על גבי כף. הבעלים העבירו אליי באמצעות מעטפה דמי כיס לשהותי בעיר. לצערי, אינני זוכר את שמו של הטכנאי. הוא סייר עמי והראה לי את יופייה של רומא ביום ובלילה. התיידדנו וכעבור שלושת ימי הביקור הסיע אותי לנמל התעופה. לכשנפרד ממני הותיר בידי כמתנה תיק עור ישן שהכיל שלושה בקבוקים

גדולים; שניים מלאים ביין ואחד בשמן זית, כולם מעשה ידיו וידי רעייתו בבית הקיץ אשר ירשו בכפר בפאתי רומא. אחרי שברכול רכשה כבר עשרות מכונות מתוצרתם ביקשתי מחברת פאייר שטכנאי זה יגיע לביקור בארץ וידריך עובדים שלנו בכול הקשור למכונות שאנו רוכשים. הסתמכתי על רוזנברג השולט באיטלקית שיעזור בתרגום ובאירוח. ללא תיאום מראש קיבלנו הודעה שהטכנאי ינחת בעוד יומיים, הוא יום חמישי. רוזנברג ורעייתו קבעו כבר יציאה לחופשה בחו"ל ביום שישי.רוזנברג הספיק לקבל את פני האורח, להסיעו ולשכן אותו במלון בתל-אביב. כמו כן ביקש ממני לדאוג לו ולא להשאיר אותו בשישי ובשבת בודד במלון. לא הייתה לי כל התנגדות, מה גם שהיינו כבר מיודדים. לא רציתי לארח אותו בשישי בערב במסעדה, ולכן הכנו עם שמחונת ארוחה מכובדת בביתנו. האורח אכל בתיאבון וניכר שטעים לו. מדי פעם הצביע על מאכל כל שהו, למשל כמו טחינה, וביקש פרטים עליו. הסברתי לו הכל. שוחחנו במשך כל הערב, אני בעיקר באיטלקית. הוא מיעט לדבר ומדי פעם חזר על משפט קצר באיטלקית, שלא הבנתי. ליוויתי אותו למלון. בשובי הביתה יורי וטלי הביעו את התפעלותם משליטתי באיטלקית. הייתי גאה ומתגאה. באחד הימים, זמן-מה לאחר אותו אירוח סיפרתי על החוויה לחברים שידעו מעט איטלקית. הם שאלו, מה היה המשפט החוזר שלא הבנת? "נון קפיטו- נון קפיטו.", עניתי. החברים פרצו בצחוק גדול שגרם להם לגהק. תרגום המשפט שלא הבנתי במקרה הוא: " לא הבנתי; לא הבנתי." מאז פגשתי אותו עוד מספר פעמים ברומא, וכינויו בפי נותר – נון קפיטו.

ההישגים שלי בניהול ובפיתוח של שתי החברות ברכול ולאחר מכן מעליות טל לא נעדרו כישלונות והאתגר היה ללמוד לקחים, לתקן, לחדש ולפתח. על אף היותה חברה קטנה בענף, ברכול הייתה הראשונה בארץ (ביוזמתי ובשיתוף פעולה עם גורמים שמחוץ לחברה, להכניס לוחות פיקוד אלקטרוניים שהחלו להחליף בעולם את אלה האלקטרומגנטיים.) שיתפתי מהנדסים, שעבדו לרוב כפרילנסרים, במטרה להשיג תו תקן ואשורי ISO. ככל שנעשתי מעורב יותר בפיתוחים אלה נוכחתי יותר שהחלק שלי בהם הוא בעיקר ארגוני – מסחרי, יחד עם זאת ניסיוני המעשי בשטח היה בו הרבה כדי לתרום לעבודת התכנון ההנדסי. נוכחתי שוב ושוב עד כמה

חסרה לי ההשכלה האקדמית ההנדסית מדעית. הדבר ציער ותסכל אותי לא פעם.
כתשע שנים הייתי עובד במפלגה בתפקיד מזכיר מחוז. התפטרתי מעבודתי כשכיר במק"י בעקבות חילוקי דעות ואי-השלמה עם צעדים ארגוניים מסוימים של מנהיגים בולטים במפלגה.

במעליות טל הביעו מיד את הסכמתם לקבל אותי כעובד מן המניין. הבהרתי לבעלים ולמהנדס שהחליף אותי בזמנו שאיני מעוניין לחזור לתפקידי הקודם, ולנוכח הגידול בהזמנות יש ברצוני להיות לעזר בתחומי הארגון והביצוע ולהמשיך בשיווק. כולם נתנו את ברכתם לסידור זה. במשך חצי השנה הראשונה הכול התנהל כיאות ולשביעות רצונם של כל המעורבים. לאחר-מכן באופן פתאומי, המהנדס שמעון שהחליף אותי בזמנו החל לרמוז על חוסר הנוחות שלו מנוכחותי. בבירור עם הבעלים פינחס לביא, הוא העמיד פנים שאינו יודע במה מדובר. ביקשתי שננהל פגישה בהשתתפות שמעון. באותו בירור טען שמעון שמרכיבי המעליות מתלוננים על קשיחותי ואינם מוכנים להמשיך לעבוד תחת הפיקוח שלי. הבעלים, לביא, שמע לא נקט עמדה אך גם ולא ניסה להציע פתרון. הבנתי שמראים לי את הדלת החוצה, על-אף שלא הבנתי את הסיבה האמיתית. עזבתי וקיבלתי פיצוי נאות. מספר חודשים לאחר-מכן נודע לי שמעליות טל נמכרה לחברת אלקטרה.טל קיבלה סכום מכובד ביותר. המבנה של המפעל ושל המשרדים באזור התעשייה של פתח תקוה נשאר בידי לביא. המהנדס שמעון לא התקבל באהדה על-ידי ההנהלה החדשה, לאחר פרק זמן קצר פוטר; הוא הקים לעצמו חברה לייעוץ למעליות. שנים אחדות לאחר-מכן הייתי, בין היתר, פקיד הרכש במעליות חרות וככזה הנפקתי הזמנות רשמיות לכל קבלן משנה; לייצור, להרכבה, וגם הזמנות לתכנון ממהנדסים חיצוניים. שמעון שהוזמן לבצע עבודת תכנון, נכנס בהיסוס למשרדי, סמוק פנים. בידו החזיק הנחייה בכתב מאת מנהל האגף להנפיק לו הזמנה רשמית. הוא התיישב מולי ועיניו מושפלות. ביקשתי ממנו שיספר לי מה בדיוק היה הסיפור בעת התמרונים לסילוקי ממעליות טל. נבוך, ובעיניים לחות סיפר: "ניסן אתה יודע כמה אני מעריך אותך ומודה לך על החפיפה שעשית לי בזמנו. מה שקרה אז, לא היה ביוזמתי. לביא הוא שביקש להימנע מעימות

אתך. הוא הורה לי להמציא תרוץ כלשהו כדי להביא לפרישתך." אבל מדוע? שאלתי. ושמעון ענה: " בזמן המשא-ומתן למכירה של טל, אחד התנאים של אלקטרה היה שניסן ברכה לא יהיה בעת המעבר חלק מצוות העובדים. מספר מנהלים ותיקים זכרו את ועד העובדים שעמדת בראשו." לא סלחתי לשמעון הדומע ולעליבות נפשו. הנפקתי לו את ההזמנה, ונפרדתי ממנו מבלי להסתיר את מורת רוחי.
בלבי הודיתי לו על שגילה לי את העובדה: 27 שנים לאחר שפוטרתי מאלקטרה בגין החטא של הגנה על זכויות עובדים ,היה מי שזכר את ה"דמון" - ניסן ברכה וחשש ממנו. הדבר היה לי לכבוד.

בחברת חרות עבדתי כ- 8 שנים ובשנת 2003 פוטרתי. שם, לשביעות רצון המנהלים, מילאתי תפקידים של ניהול מחלקה קטנה לשיפוץ מעליות, כולל שיווק עבודות השיפוצים. שימשתי גם פקיד רכש. עשרות שנים נהגתי לשחות בים, בקיץ ובחורף, לפני יציאתי לעבודה. כאשר הים לא היה גלי מדי, חוצה את הגלים, שוחה כ-300 מטר אל מול החוף, משחרר מספר זעקות מעומק הבטן ושוחה חזרה. מתקלח על החוף וממשיך את יומי במרץ ובסיפוק גדול. בכל השנים מאז התחלתי בתפקידי ניהול הייתי חופשי לחלוטין להחליט מתי אני מתחיל או מסיים את העבודה. בחרות הייתי חייב כבר בשעה שבע בבוקר לדפוק שעון. הדבר היקשה עלי, במיוחד בעונת החורף. התחלתי "לגנוב", כאשר הים התאים לכך, כשעה - שעה וחצי, באמצע יום העבודה. את השעות ה"גנובות" החזרתי בעבודתי בשעות הערב, כאשר קיימתי עם ועדי בתים משותפים פגישות לשיווק שיפוץ מעליות. מצאתי מועד מתאים ליידע את מנהל האגף על מנהג זה. הוא הסמיק ושאל: "מה יקרה אם מישהו יראה אותך?" עניתי – "בדיוק בשל כך אני מיידע אותך". הוא לא אישר ולא אסר במפורש. היו בין העובדים מי שידעו על מנהגי זה. באחד הימים הודיעה לי מזכירת האגף שמנהל כוח האדם מבקש לפגוש אותי במשרדו ועכשיו! דלת משרדו הייתה פתוחה והוא העמיד פנים שהוא עובד במחשב כשגבו אליי. כששמע את ברכת השלום שלי הסתובב על כיסאו בתנופה ובתנועות הלקוחות מסרטי מתח, אמר: "אומרים שאתה הולך לשחות בים באמצע יום העבודה, מה יש לך לומר על כך?" להפתעתו, לא הכחשתי. זאת, ויתר על כן אמרתי שזה ידוע

למנהל האגף. כמו כן הסברתי שאני נוהג להחזיר את הזמן "הגנוב". הוא צלצל למנהל האגף לוודא את אמיתות הדברים, וקיבל אישור מהוסס ביחס לאמינותם של טיעוניי. "טוב, תשאיר על השולחן שלי את מפתחות הרכב שלך, קח את חפציך, אתה מפוטר לאלתר ללא פיצויים." עניתי שאין כל צורך לנהוג כך, ושאינני מקבל את הודעת הפיטורים. וממילא התכוונתי לפרוש, כי עייפתי משנות עבודתי הארוכות. בכל מקרה, אני תובע את זכויותיי המעוגנות בהסכם העבודה הקיבוצי. הוספתי עוד שאני מציע שיקיים בירור עם מנהל האגף ויעיין בתיק העובד האישי שלי, כדי להיחשף לתרומתי לחברת חירות במהלך שנות עבודתי בה. הוא התרצה וקיבל את הצעתי, הודיע לי שבעוד מספר ימים יעביר אליי את החלטת ההנהלה. למחרת סיפר לי יושב ראש הועד, שבין היתר עירבו גם אותו בעניין, ושהוא ניסה לרכך, אך הסתבר לו שיש קלטת וידאו של בלש שתיעד את שחייתי בים. המנהל הכללי של החברה אמר לו גם: "מילא, היה הולך לקופת-חולים באמצע היום, אבל לשחות בים? העובד הזה חייב ללכת ולו בגלל הדוגמא הרעה שהוא משמש לאחרים." עניתי לו שאני מבין אבל ביקשתי שיאמר בהזדמנות למנהל בשמי, שהשחייה שלי בים תרמה לי שלא להגיע לקופת-חולים ולא לנצל אפילו יום מחלה אחד במהלך שנות עבודתי. התנהל משא-ומתן וקיבלתי את זכויותיי. נדרשתי להישאר לתקופת חפיפה. לקראת הסוף ביקשתי ממנהל כוח האדם בקשה נוספת. אמרתי לו שנודע לי שיש בידו קלטת וידאו המתעדת את חטאיי בים. עבורי זאת מזכרת יקרת ערך, ואני מבקש לקבל עותק. הוא הרהר לרגע, פתח מגירה בשולחנו והוציא קלטת וידאו הגיש לי אותה במחווה ידידותית ואיחל לי דרך צלחה. עם סיום עבודתי בחרות מעליות תם פרק עבודתי כעובד שכיר. אני משתמש בכישוריי ובניסיוני לשם תחזוקת דירתנו והמכשירים הביתיים שלנו וגם של ילדיי ונכדיי. בזכות זה אני נושא בתואר הכבוד "סבא כל יכול".

לתור את הארץ ולהכיר פיסות עולם

עוד בהיותנו בתנועות נוער שמחונת בשומר הצעיר ושנינו בבנק"י, חווינו טיולים ברחבי הארץ. מיד עם שחרורי מהשירות הצבאי הוצאתי רישיונות נהיגה לאופנוע, למשאית ולרכב פרטי. הרכב הראשון שרכשנו מידידנו,

יורם, ערב יציאתו ללימודים בברית-המועצות, היה אופנוע צונדאפ גרמני ישן. אופנוע זה התאפיין במערכת הצתה מסורבלת שהתקלקלה רבות. יותר משאופנוע זה שירת אותנו, אני דחפתי אותו כדי להתניעו; לכשסוף-סוף הואיל להיכנס לפעולה ולנוע, הייתי נגרר ומשתטח על הכביש חבול ומתוסכל. אחרי לידתה של טלי וקבלת מענק הלידה והפיצויים של שמחונת, רכשנו אופנוע בריטי מתקופת מלחמת העולם השנייה, ייצור 1942 – B.S.A. עם מנוע פשוט שמכונאי זוטר כמוני הצליח לתחזק. חסרונו היה שכרכב צבאי היה מאוד קשוח על הכביש ואיים לפרק את עצמותינו. במוסך שהתמחה לכך, הוחלפו קפיצי בלימת הזעזועים הקדמיים בזוג טלסקופים הידראוליים אשר שיפרו בהרבה את חוויית הרכיבה. חיברנו לאופנוע סירה גדולה, מקורה עם חלק קדמי שקוף להגנה מפני רוח וגשם. כך היה לנו הרכב המשפחתי הראשון. ברכב זה, אני הנהג, שמחונת במושב שמאחוריי, ובתוך הסירה שריפדנו, יורי מאחור אוחז בטלי שישבה לפניו. היום לא היינו מעזים להסיע כך את ילדינו ללא כל אמצעי הגנה. רכב זה שימש אותי לנסיעה לעבודה, ללימודי ערב, לפעילות מפלגתית ולצרכים נוספים. הוא שימש לנו רבות גם לטיולים.

ב-1968 קיבלתי את הרכב הצמוד הראשון מחברת ברכול - פורד טיימס מסחרית - ישנה אך די אמינה, גם היא שימשה אותנו לטיולים. עם קבלת הרכב הצמוד מכרנו את האופנוע. יורי מצטער על כך בכל פעם שהוא נזכר בו ומתגעגע אליו; גם אני. זמן קצר לאחר מכן הוחלפה הפורד טיימס בהילמן מסחרית חדישה יותר ומרווחת יותר. המושב האחורי היה ניתן לקיפול, מה שהותיר מאחור מקום להפיכת המרחב לצרכי שינה לילדים בנסיעות ארוכות. לאחר-מכן הוחלפה ההילמן בפיאט 127 חדשה. קבלת הפנים בביתנו לרכב החדש "מהניילון" הייתה מלאת התפעלות ושמחה. יצאנו עם משפחת גוז'נסקי, כמנהגנו אז, לטייל יחד. הפעם לדרום ולאילת. יורם, שהיה הידוע "כנהג מרוצים" נהג ברכב אמריקני ארוך וישן, אך בעל עוצמה ויכולת פיתוח מהירות. יורם, כהרגלו, תמיד מוביל. אנו בפיאט החדשה מפגרים בעקבותיו על כביש הערבה הישן חסר השוליים לחלוטין. שמחונת יושבת לצדי מבלי לבזבז זמן יקר עסקה ברקמת גובלן כשבידה גם מספריים. יורי וטלי כרגיל מאחור. בהגיענו לאזור המדברי, שבו הקרקע שלצדי הדרך מרשימה בגווני הצבע המשתנים, הפניתי את תשומת לב

הילדים: "תראו, מימין חול בצבע אדמדם, משמאל צבע נחושת והנה שם ממול ממש צהוב. כך ממלאים את אותם בקבוקים בחול צבעוני ויוצרים פסיפס יפה" – והופ, במהירות גדולה אני מוצא את עצמי מחוץ לכביש בצד ימין, ובהיותי נהג חסר ניסיון, במקום לבלום מבלי לנסות לחזור לכביש, איני מאט ומנסה לחזור בחזרה אל הכביש. כאשר הרכב חוזר לכביש, הוא גורר אותנו שמאלה. וכך מספר פעמים ימינה ושמאלה עד שבמעוף קצר אנחנו נוחתים בתעלה השמאלית שבצד הכביש. הגלגל הקדמי השמאלי הוא שקולט את העוצמה הראשונית והעיקרית של הנחיתה. בתוך השניות הבודדות שבהן התחולל האירוע חלפו בראשי כמו בסרט שבהרצה מהירה, חוויות רבות מאוד מתוך חיי. כאילו אני מתעד אותן, טרם היפרדותי מהן. נחיתתנו מרימה ומפזרת ענן אבק שבזכותו יורם חברנו מבחין במראה שקרה משהו מאחור. מזלנו היה שלא נסעו באותה עת של השיוט רכבים כלשהם בשני הכוונים. אחרי מספר שניות יוצאים כולנו מהשוק הראשוני כמעט ללא פגע גופני. חוויה בלתי-נשכחת. אחרי שיצאנו מהרכב הבחין בנו ג'יפ גדול, הנהג עצר כדי להגיש לנו עזרה. גם יורם חזר. הג'יפ גרר את הפיאט שלנו אל הכביש בעזרת חבל. טלי מבוהלת ומסרבת לעלות חזרה לרכב שלנו. כפשרה מסכימה להמשיך בנסיעה ברכבם של חברינו. מנסים להמשיך לנסוע ומבחינים שהחישוק - הג'נט השמאלי הקדמי התכופף וגורם "צליעה". מחליפים ברזרבי וכך מגיעים לאילת. עבורי היה זה שעור הנהיגה המועיל ביותר. אמנם עוד חוויתי בעתיד, פה ושם תאונות קלות, אך מאז הפכתי לנהג זהיר יותר, עם לקח חשוב מאוד וחושים מחודדים יותר. בילינו באילת בתנאי חניון – קמפינג שהיו הנפוצים באותם ימים.

מאוחר יותר נחשפנו לחופי סיני ולמים הצלולים בצבע הכחול-עמוק של הים האדום. הדברים אמורים במיוחד ביחס ליורי וביחס אלינו בעקבותיו. בעת שירותו הסדיר רצה לנקות ראש, נפקד לפרק זמן ובילה מספר ימים ביחד עם ללו חברו בחוף נעמה בשארם א-שיך. שם התיידד יורי עם מיכאלו הדייג והבעלים של מסעדת דגים ופירות ים מאולתרת שעל החוף. יורי סייר, שייט, שחה וצלל. על "ניקוי הראש" הזה, היה עליו לשלם בישיבה בכלא צבאי חוויה שגרמה עוגמת נפש וכאב ראש לו ולנו. החוויה הקשה באה לידי ביטוי במכתב ששלח לנו מהכלא. האם ההרפתקה השתלמה ליורי?

לאחר מלחמת 1973, שבעקבותיה נחתם הסכם השלום עם מצרים והסכמי הנסיגה של ישראל מסיני, הסכמתי לראשונה לבלות כשבוע בחופי סיני. נסענו בהרכב משפחתי מלא, הצטרפו אלינו ענת והאחיין רוני. התאכסננו בדירה ששימשה את עו"ד יענקלה אמיתי, לימים בן זוגה של אתי. יענקלה ייצג מול הרשויות את המתנחלים של אופירה הסמוכה לשארם א-שיך שעמדו בפני פינוי והתדיינו ביחס להיקף הפיצויים. יענקלה העמיד לרשותנו את הדירה-משרד ששכר. מיזוג האוויר היה די מוגבל. בילינו את רוב שעות היום על יד ריף די מבודד. שחינו ודגנו; שנורקלים חשפו את היופי הצבעוני של מגוון הדגים והאלמוגים. לנוכח החום והיובש שמחונת וטלי, עלו ביום השלישי על אוטובוס וחזרו הביתה בגפן. נשארנו ונהנינו. החוויות שמורות עמנו עד היום. חלק מצאצאינו ירשו את הכמיהה לחופי סיני, בעיקר אלה שאינם נרתעים מהפחדות של רשויות הביטחון. בקיץ 1999 הגענו להילטון נואיבה לחגוג את יום הולדתה ה- 30 של מיכל לוי בהרכב משפחתי מורחב: אתי; רפי וזיוה; אחיו איציק ורינה רעייתו; נעמה, אבי, אומר, נופר בת השנה ו-3 חודשים; טלי, צביקה, אסף ומיכל בת השנה ו-3 חודשים; שמחונת ונסים; דודי חיימוב ובתו ענבר; וכלת השמחה מיכל לוי כמובן. בילינו סוף שבוע נהדר; חברותא נעימה וחופי סיני הממכרים. טיול זה תועד בקלטת וידאו ומצויה כיום בדיסק און קיי. בימים אלו של מגפת הקורונה, האיומים ביחס לבילוי בסיני נראים בטלים לחלוטין.

טיולינו בארץ לא פסחו גם על ביקורים אצל חברים ביישובים הערביים. ביקרנו בהרכב משפחתי מלא אצל משפחת מורקוס בכפר יאסיף, שאחת משש בנותיה, אמל מורקוס, הייתה לזמרת מוערכת. בהיותנו כבר סבא וסבתא צעירים נסענו עם נכדנו הראשון, גל, לבקר בכפר בענה את משפחות אחיותיו של מחמוד, זיינה ולײלה (הנשואה לשחקן מוחמד בכרי). שם בילה גל בחברת הילדה, יפה שמה, בתם של בכרי ולײלה, האכיל עזים ורכב על חמור. ביקרנו בעיר עראבה שבגליל, אצל משפחות ידידינו תופיק כנעאנה ועומר סעדי. ביחד עם טלי, צביקה ואסף, יורי ענת גל ובן השתתפנו במסיק זיתים, ביקרנו בבית בד וזכינו לארוחה עשירה פרי עמלה של וואפיקה רעייתו של עומר.

ארצות ותרבויות התחלתי לגלות החל בשנת 1967. טסתי לראשונה דרך ניקוסיה אל מוסקבה. בזמן שהותי שם הכרתי היטב את העיר(וגם בהזדמנויות נוספות). עם שמחונת ביקרנו גם בעיר היפה והמרשימה לנינגרד. כחלק מתוכנית הלימודים שלנו השתתפתי בביקור מאורגן במשך שבועיים ברפובליקת אזרבייג'ן.
הביקורים בארצות שונות היו עבורי לא רק גילוי של נופים חדשים, אלא, גם גילוי והכרה של קהילות, אנשים, ותרבויות שונים ומגוונים. להכיר מצד אחד את הייחודיות של כל תרבות ומצד שני את המשותף לכולן, זה הרחיב את הדעת ופתח אופקים חדשים.
בהמשך נהגנו לטייל בחו"ל פעם או פעמיים בשנה.
בולגריה הפכה בשנים האחרונות יעד שאליו אנו חוזרים לעיתים קרובות. בין היתרי טיילנו שם ארוכות עם אחותי שרה. בטיול זה ליוו והדריכו אותנו ידידים יקרים, סמי צ'יפרוט מיודענו וטושו קובצ'ב הנשוי לטילדה בתו של סמי (לצערי, שניהם כבר לא בין החיים).אני מכיר כנראה את נופיה, את תרבותה ואת אנשיה של בולגריה טוב יותר מבולגרים רבים. שם קיימנו שני טיולי שורשים בלתי נשכחים. הראשון ב-1993 עם ענת, יורי, גל ובן כילדים. השני ב-2015, בהרכב כמעט מלא (למעט בן שהיה אז בטיול הגדול באמריקה הלטינית) לטיול זה הצטרפו אלינו אתי, מיכל לוי ובני משפחת חסון, נעמה אבי עומר, נופר, ומאיה. טיול זה השאיר את רישומו על כולם ומעורר תשוקה להדרן. במהלכו התהדקו מאד הקשרים בין בני הדודים. מתועד בוידיאו. על חוויותיי המרגשות והמיוחדות בבולגריה אספר בנפרד. ביקורים מסוימים בארצות אחדות נערכו במסגרת משלחות לימודים מטעם המפלגה. פעם אחת נפשנו גם באתר נופש ביאלטה שבקרים.

טיולינו היו לרוב עצמאיים, אך היו גם מאורגנים: כאלה היו הטיולים לארצות-הברית ולקנדה, פעמיים לספרד; למקסיקו, גואטמלה והמשכנו עצמאית לקובה; להודו ולתאילנד; לברזיל: לסין; לקרואטיה, סלובניה ומונטנגרו; טיולים עצמאיים :לאנגליה וסקוטלנד; לרומניה; לצרפת; לפולין; ליוון; לאוזבקיסטאן(שמחונת עם משלחת מפלגתית);לסרי לנקה(שמחונת עם אתי) ועוד.

טיולנו מיוחדים בחו"ל היו טיולי הבר/בת מצווה עם כל אחד/ת מנכדנו בנפרד:
עם גל- טיול בן שבועיים, שכלל שייט תעלות עצמאי, סיור בפריז ובילוי של 3 ימים ביורו דיסני.
עם בן - טיול להולנד ולבלגיה, מלווה באטרקציות רבות וברכב צמוד במשך שבועיים.
עם אסף - בטיול משפחות מאורגן לצרפת ולאנגליה במשך 12 ימים.
עם מיכל - בטיול משפחות מאורגן לשוויצריה במשך 12 יום.
עם לי - אחרונה חביבה, לברצלונה, לטנריף ומעט במדריד במשך שבועיים.

ימים אחדים לפני שיצאנו לטיול המאורגן לקנדה ולארצות-הברית בשנת 1991, חזרו לארץ אבי ונעמה מטיול בתאילנד. באמתחתם מצלמת וידאו חדישה ומשוכללת מאד לזמנה, תוצרת פנסוניק. הם לא ידעו להשתמש בה עדיין. בנדיבותם הרבה הציעו לי לקחת איתנו את המצלמה לטיולנו הארוך. לא היה לי מושג כיצד משתמשים בה. קיוויתי שמקרב משתתפי הטיול יהיו בעלי ניסיון עם מצלמות וידאו. הסתבר שאני היחידי עם מצלמת וידאו. למזלי, אברהם, אחד המטיילים היה חובב צילום מנוסה מאוד בתחום צילומי הסטילס. הוא עזר לי לקרוא ולהבין את המדריך ולתפעל את המצלמה באופן סביר. במהרה הפכתי להיות האיש המבוקש בין המטיילים. בשובנו, ערכנו עם שמחונת את הצילומים והפקנו לרבים מהמטיילים עותקים של קלטות הווידיאו. מאז אותו טיול כמעט כול הטיולים שלנו ורבים מן האירועים המשפחתיים מתועדים עם מצלמות וידאו שהלכו והשתכללו עם השנים. התיעוד הזה מצוי רובו על דיסקים - והועבר לאון קיי. מדי פעם אנו צופים. לעיתים אנו מקרינים אותם לבני המשפחה או לידידים. תיעוד זה מהווה אוצר גדול עבורנו ועבור צאצאינו.

הסיורים והטיולים בבולגריה הם פרק ייחודי בפני עצמו. במספר הזדמנויות היו אלה סיורים לא קצרים. כך היה בטיול עם שרה אחותי. וכך בימים שבהם השתתפתי בגלישת סקי, ובאחד הפעמים יחד עם יורי וחבריו. התקופה שהותירה בי את החווית המרשימות והמרגשות ביותר הייתה

שהותי בת חודש באסנובגרד וסביבתה (בביקור זה הגעתי בשל רצוננו לרכוש דירה בפלובדיב. בשבוע האחרון של אותו חודש הצטרפה שמחונת). בתקופה זו התאכסנתי בביתם של טילדה וטושו קובצ'בי. הם היו אסירי תודה על התמיכה הרבה שהגשנו לשתי הבנות שלהם (אלנה עם בעלה ושני ילדיהם ואמליה עם בעלה ובנם התינוק) בשנים בהן הגיעו לארץ בכוונה להתאזרח ולבנות את עתידן בישראל. קליטתם בארץ כשלה ונוכח הקשיים הרבים הם שלחו את ילדיהם חזרה לבולגריה אל סבתא וסבא. בהמשך נואשו כבר מעתידם בארץ. עודדנו אותם לשוב אל ילדיהם בבולגריה מה גם שלחלק מהם הוצעו שם מישרות העונות לכישוריהם ולהכשרתם. הם שבו לבולגריה ובהדרגה הסתדרו לא רע. מדהימה במיוחד הקריירה שפיתחה אחת הבנות, אמליה גשבה. עם שובה החלה להפיק אירועים כמו חתונות, המשיכה כמפיקה של תוכניות לטלוויזיה הקהילתית באסנובגרד. בהמשך מונתה למנהלת של מתחם העיר העתיקה בעיר פלובדיב; חברה בשלטון המקומי האחראית לענייני תרבות ותיירות ועל הפרויקט "פלובדיב 2019, בירת התרבות האירופאית" בעיריית פלובדיב; וכיום היא סגנית שר התרבות בבולגריה.

מדי בוקר בשעה 6 היו עוברות שתי נשים, "עיזות ההרים" כינה אותן טושו. אחת מהן חברתם של הקובצ'בי – סבטלה זחמנובה. כאשר הייתי מבחין שהן הגיעו וממתינות לי כפי שנדברנו, הייתי מצטרף אליהם ויחד טיפסנו דרך היער אל המבצר העתיק של אסנובגרד, במשך כשעה ורבע הלוך ושוב כמו רבים אחרים. באחת הפעמים הבחינה סבטלה, אחות רפואית במקצועה, בהתנשפותי בעת שטיפסנו בעלייה מתמשכת – "תגיד, נסים, אתה בסדר עם הלב?" עניתי שהכול בסדר. שנתיים אחרי זה בבדיקת סקר יזומה ומבלי שהרגשתי מראש דבר-מה מיוחד התברר שהיא זיהתה שלא "הכול בסדר".
עם טושו הרבינו לטייל, לשחות באגמים לדוג; הוא הכיר היטב את הצמחייה את סוגי הפטריות את צמחי המרפא, את הפרחים והפירות ביערות. ליקטנו פטריות ופירות יער. טושו הכיר היטב את הרי הרודופים הנפלאים ואת הרי הרילה על פסגותיהם הנישאות שמימה. חוויה מיוחדת הייתה לנו עם טושו כשנסענו לבקר חבר שלו – סשו , רופא צבאי בדימוס, בכפר דוברוסטן

שבהרים במחוז אסנובגרד. הרשות המוניציפלית הייתה אחראית לשירותים לכל 24 כפרי הסביבה. היא שלחה את דוקטור אלכסנדר-סשו לאותו כפר ומינתה אותו לראש המועצה. מועצה לא הייתה, אבל הוא נשאר הראש. הכפר התרוקן לחלוטין מתושבים שמתחת לגיל 70. נותרו בו כ-70 תושבים בגילי 80 – 70. מישהו צריך לטפל בצרכיהם הבסיסיים. סשו התמקם במבנה ציבורי בכניסה לכפר, שם הצטייד במכשיר קשר אלחוטי, בציוד בסיסי לצורכי היומיום, מכשירים רפואיים ותרופות למקרים דחופים. סשו היה חובב של מכוניות סקודה , היו לו שתיים - האחת שנסע בה מדי כמה ימים לעיר כדי להצטייד במצרכים שהתבקשו על-ידי הקשישים ובתרופות. השנייה הייתה מפורקת לחלקיה ובתהליך של שיפוץ והכנות להרכבה ותפעול מחדש. בכפר נותרה חנות אחת למצרכי מזון, אשר קיבלה פעם בכמה ימים אספקה ומדי יום לחם טרי. סשו הציע לי לרכוש את בית-הספר הישן שבו כ 4000 מ"ר שטח בנוי וחצר רחבת ידיים, להשקיע בשיפוץ וחידוש ולפתח שם בית מלון – אתר נופש בהרים. לא גיליתי התלהבות. הוא המשיך לשדל: "כולו תשלם 5.000 דולר ובשבילכם זה כסף קטן." למזלי, שמחונת לא הייתה עמי - היא הייתה עלולה להתפתות להשקעת נדל"ן. באותם רגעים נכנסה למשכנו של סשו זקנה נרגשת ואמרה שבעלה לקה בהתקף כלשהו וזקוק דחוף לרופא. סשו, הלך איתה לביתם, בדק, חזר ובמכשיר הקשר הזעיק נוירולוג מהעיר. ד"ר סטוטירוב הגיע כעבור פרק זמן לא ארוך, בדק, טיפל והרגיע. עם סיום תפקידו הצטרף אלינו לארוחה, שכללה ירקות טריים, נקניק, גבינה בולגרית, קשקבל ואיך לא, רקיה. בהמשך יצאנו שלושתנו לטייל בשבילי ההרים בסביבה, ירדנו לתוך מערה – מנהרה. כשיצאנו מפתח היציאה שבצדה השני התגלה לעינינו נוף עוצר נשימה. הדוקטור כאשר עמד להיפרד מאיתנו, הזמין אותי ואת טושו להתארח ביום ראשון הקרוב בבית הנופש הכפרי שלהם בכפר אורחובו. ד"ר סטוטירוב שם לב שאינני אוכל בשר והבטיח שעל מתקן הפחמים יצלה דג. כמו כן הוא הדגיש שאיננו חובב גדול של רקיה ושהוא מעדיף יין אדום קברנה-סביניון, המומלץ להגנה על הלב. בשעות לפני-הצהריים של אותו יום ראשון הגענו עם טושו לביתם של הדוקטור ורעייתו. הפחמים היו כבר בשלבי בערה. התקבלנו בסבר פנים יפות. בחצר עמלו שני מסגרים עם מסור מתכת ורתכת כדי לתקן כיסוי פח. כאשר המסגרים תושבי הכפר סיימו

את התיקון, שעשו בהתנדבות, הוזמנו כולם לשבת סביב השולחן הערוך והעמוס מכל טוב. היה גם דג טעים ושפע של יין אדום. כאשר שבענו, ואף הותרנו לא מעט פנינו היו סמוקות וראשנו סחרחר. שני המסגרים פתחו בשיר עממי מסתלסל בקולות רמים ויפים. השירים זרמו ברצף, וטושו שהכיר ואהב שירים אלו הצטרף אליהם. לא עבר זמן רב וגם אני השמעתי את קולי בהתלהבות ניכרת. התברר שבכפר קיימת מקהלת חובבים ושניהם היו סולנים בה. הם התקשו להיפרד מאיתנו ואחד מהם עמד על כך שנמשיך אל ביתו לשתיית קפה. בזמן שלגמנו מהקפה הטעים, המשיכה רעייתו הנחמדה בהעמסת השולחן וכך לגמנו גם מעט מהרקיה – ייצור עצמי, מעולה. אינני יודע כיצד הצליח טושו בשעת שקיעת החמה לנהוג במכוניתו ולהחזירנו שלמים, בריאים ועולזים. אני יכול להמשיך למלא עמודים רבים נוספים המתארים את חוויותיי בתקופה זו. חוויות אלו כללו חגיגה לציון יום הולדתה ה-50 של טילדה; אירועים אמנותיים; אירועים פוליטיים, כמו גם היכרות וחברות עם מספר זוגות כמו סבטלה וולדו זחמנובי, אשר אירחו אותנו לארוחת ערב חגיגית בביתם היפה תחת עץ דובדבנים עמוס פרי שממנו אכלנו כמות מכובדת כקינוח. הזדמן לנו כמה פעמים להתארח גם אצל סוניה וקוצה צ'קרובי בבית הנופש שלהם בכפר הציורי שירוקה לקה בהרי הרודופים. באותו כפר מצוי המוסד החינוכי האקדמי הגבוה ביותר לאומנויות הפולקלור, השירה והריקודים העממיים בבולגריה. בעת שהתארחנו אצלם נהגו להזמין לביתם הכפרי מורים למוזיקה עממית, שניגנו ושרו בעת ארוחות הערב. באחת הפעמים ,כשגם שוש והנרי היו עמנו, הם הזמינו את ראש מועצת הכפר ורעייתו, אשר לקחו חלק פעיל בשיחה, בשירה ובריקודים. הקשרים עם חברים אלה נמשכים בכל הזדמנות שאנו מגיעים לביקור או שמי מהם מגיע לסיור בארץ. חלק ניכר מהחוויות מתועד בווידיאו.

הזהות שלי ביחס למה שקרויה "מולדת" (ואין הכוונה לשימוש הציני שעושים במושג זה מנהיגים פוליטיים, ההופכים אותו לערך לאומני ובדלני). אינני מסוגל להסתפק במולדת אחת. כך קורה שאם אני נשאל לזהותי ביחס למולדת, אצלי הזהות הזאת מספיקה עבור שתי מולדות.

"גידול הורים", דעיכתם ודאגתנו ללוותם

הראשון שחווינו את דעיכתו היה אבי. האיש החזק הזה, דופו, הרבה לעשן ולקחת לריאות כמו גם להתרגש ולקחת חזק ללב. אחרי שנים רבות של עבודה קשה בבניין ולאחר פציעה ושבירת צלעות החל להתפרנס כפועל במפעל תעשייה – רדיו שניידר שברחוב יגאל אלון בתל אביב. הכשירו אותו לעבוד עם מכבש הידראולי ולנקב לוחות פלדה, שהיוו בסיס למכשירי רדיו. בעבודה זו נקטעו על-ידי אותו מכבש לא מאובטח דיו, כמה מאצבעות ידו השמאלית. בגיל 55 לקה אבי באוטם שריר הלב, הוא אושפז במצב קשה מאוד בבית-חולים "דונולו" ביפו. רפואת הלב לא הייתה מפותחת כמו זו של היום. הרופאים רמזו לנו שקיים ספק רב אם יוכל לשרוד עד הבוקר. באותו לילה ישבתי ליד מיטתו. נאחזנו אני בכף ידי הימנית והוא בכף ידו השמאלית ולא הרפינו. אבי לא חדל להשתעל ולפלוט מפיו לתוך דלי שהצמדתי למיטתו, גושים לא קטנים של משהו שנראה כמו קצפת רווית ניקוטין בצבע חום- שחור. לפנות בוקר התמלא הדלי עד מחציתו. אבי שרד את הלילה הקריטי ונותר בחיים. כעבור מספר ימים השתחרר מבית-החולים, עבר תהליך שיקום, הפסיק לעשן וחזר לעבוד במפעל. הרופאים חזרו והזהירו אותו מפני חזרה לעישון ומפני ריגושים קיצוניים. ב-1964 התנהל במק"י עימות רעיוני חריף בין שני זרמים שהוביל לפילוג. היו אלה ימים מתוחים עם הרבה ריגושים וכעסים. אבי לא נמנע מלהשתתף בהם. הוא גם חזר לעשן כאילו "מעט". בחודש יוני 1966 הגיע שליח מהמשרד של אלקטרה לבניין בו עסקנו בהרכבת מעלית והודיע לי שחיפשו אותי וביקשו להודיע לי דחוף להגיע לבית-החולים איכילוב, כי אבי אושפז שם. נסעתי לשם בחרדה. בדלפק שבו התעניינתי על מקום הימצאו, בירר הפקיד ווידא שאני אכן בנו. הפקיד הרכין את ראשו ושלף מארונית את ארנקו של אבי ועוד כמה חפצים שהיו בכיסו, הגיש לי אותם ואמר, "מצטער לא הצליחו להציל את אביך." הוא מסר לי נייר רשמי בדבר פטירתו והנחוץ לסידורי קבורה. לא הייתי מסוגל להוציא מילה. גם לבכות לא הצלחתי. כנראה חוויתי סוג של הלם. נסעתי באופנועי למשרדי מחוז מק"י, שם פגשו אותי חברים. הם הבחינו בחיוורון פניי. במבטם ניכר סימן שאלה. לא הייתי מסוגל לומר דבר. לבסוף הגשתי את ארנקו הפתוח של אבי לאחד החברים וסוף-סוף פרצתי בבכי. לא

זכור לי כיצד הודעתי לבני משפחתי. אבי נקבר בבית העלמין של חולון (בת ים) בטקס דתי, ולאחריו בטקס מפלגתי כאשר על תכריכיו הונח דגל אדום. לפני שנפרדנו מהקבר הטרי שרנו את האינטרנציונל. אינני נוהג לפקוד את קברו, זיכרונותיי וחוויותיי הקשורים לאבי אינם מבקשים קבר ומצבה.
אמי חוותה בצער עמוק את מות אבי. אחותי הצעירה כוכבה-סטלה, שזה עתה החלה את גיל הטיפש עשרה, עברה משבר גדול שהשאיר את אותותיו בהמשך התבגרותה.
כעבור כשלושה חודשים ביקשה אמי לפגוש את ילדיה ובגילוי לב מפתיע אמרה לנו: "אינני מסוגלת לקיים את חיי בבדידות, החברה שלנו מבוססת על זוגות, הבודד נשאר בבדידותו. קשה לי מאוד לחיות ללא גבר". כך ביקשה לבחון את התייחסותנו לכך שהיא מתכוונת לבנות לעצמה זוגיות חדשה. שרה ואנוכי גילינו הבנה מאופקת. לא שפטנו. סטלה לא ביטאה את דעתה ואת תחושותיה.
אמי התחברה לגבר בשם ז'אק, שהיה מבוגר במספר שנים מאבינו המנוח. אלמן זה שנים רבות ולו בת יחידה, אתי, כבת 40. אמי וז'אק חיו שנים כזוג בבית אמי. ככל שחלף הזמן הרבתה אמי להתלונן על קמצנותו של ז'אק ועל חירשותו שגורמת לה צרידות בלתי-פוסקת. סטלה אחותי, הנערה היפהפייה, החלה לגלות סימני התפרקות מכל מרות של אמי והסתלקה להרפתקאות אהבים מגוונות. אני מצדי לא ניתקתי את הקשר והמשכתי לדאוג לאחותי הצעירה. שנים רבות הייתי עזר לאמי בתחזוקת הבית שנזקק כל פעם מחדש, ובמיוחד בעונה הגשומה, לתיקונים; לסידור רעפים, סתימת סדקים ועוד. בעבודות אלו לקח חלק גם גיסי מרסל. הייתי גם הנהג הצמוד של אמי לכל הצרכים, במיוחד אלה הקשורים לטיפול רפואי. כדי להבטיח לה בבוא העת ביטוח זקנה מהביטוח הלאומי, הצלחתי לרשום אותה כעובדת ניקיון במשרדי ברכול וכשכירה הופרשו עבורה במשך חמש השנים ההכרחיות, דמי הביטוח הלאומי. כך זכתה אמי לביטוח הזקנה.
במהלך הטיפול במחלותיה ובניתוחיה, הייתה לה לעזר רב אתי, בתו של ז"אק, פקידה במחלקת הרנטגן של בית חולים בילינסון. אמי הייתה לאתי כתף תומכת, אוזן קשבת, אשת סוד ויועצת.
בשנותיה האחרונות חלתה אמי במחלת לב, אנגינה פקטוריס הנפוצה.
בשלב מסוים מאסה בז'אק ובקמצנותו וסילקה אותו מביתה, אתי בתו

גילתה הבנה.
באחד הבקרים הזעיקה אותי, אחותי שרה בטלפון, והודיעה לי שאמנו הודיע לה זה עתה בטלפון שהיא חשה מאוד לא טוב ומתקשה לנשום. ביקשתי ממנה להזמין מיד אמבולנס ונסעתי לאמא. בעת שהחניתי את הרכב מול ביתה, הצוות הרפואי של מגן דוד אדום הוריד אותה אל האמבולנס. שרה עם אמא באמבולנס ואני נסעתי בעקבותיהם לבית החולים. חששתי מאוד ולכן גם לא מיהרתי להיכנס למיון. בהגיעי לאזור המעליות שמחוץ למיון, אמי הובלה כבר על מיטה בדרך למחלקת טיפול נמרץ לב וזאת מבלי שחוברה למכשיר שיגן עליה. אמי איבדה את נשימתה ואת הכרתה. היא הוחזרה מהר למיון, שם ניסו במשך דקות ארוכות להחיותה, אך ללא הצלחה. אמנו קבורה בבית-העלמין שבו קבור אבינו, אך בקצה השני. גם לקברה אינני נוהג לעלות.

בשנת 1983 לקתה מטי-מזל, אמם של שמחונת ,שושנה ואתי באירוע מוחי היא אושפזה בבית-חולים השרון ונשארה משותקת בפלג גופה השמאלי, איבדה את כושר הדיבור ונזקקה לניקוב בגרונה שיאפשר לה לנשום. על-אף כל ההערכות הפסימיות של הרופאים, הצליחה אישה זאת, שהייתה כבר בעלת ניסיון ארוך של הישרדות - לשרוד. היא לא נואשה, המשיכה ללחום תוך אמון בעצמה ואופטימיות שאינה חדלה לרגע. כך החלה להשתקם. מטי אושפזה לשיקום ארוך בבית לוינשטיין, מוסד בעל ניסיון רב בשיקום נכים. אישיותה ודביקותה במטרה עודדה גם את הצוות הרפואי המסור שטיפל בה. מלווה בתמיכה נפשית ופיזית של שלמה אישה והבנות, חזרה לנשום, לדבר ולהתהלך בעזרת מקל תומך. לאחר שחזרה בתום השיקום לביתם, זכורה לי תמונה אירונית, משהו: בהליכה היומית של מטי ושלמה לצידה, התלוותה אליהם אחת החתולות ששלמה נהג להאכיל. הייתה זו חתולה נכה וצולעת בעקבות תאונה. כשנה לאחר שובה של מטי הביתה פנו אליה מבית לוינשטיין וביקשו שבאחד הימים יסיעו אותה לשם כדי להציגה כמופת לשיקום בפני כיתת סטודנטים הלומדים סיעוד. היא נענתה ברצון.
ההתגייסות של בני ביתה הייתה מופת למסירות ולהקרבה, נדירות. אני, וגיסיי יעקב ורפי נתנו כתף ככל שנדרשנו. היה לי קשר קבוע וקירבה רבה למטי ולשלמה. בתקופת עבודתי בברכול, ששכנה ביהוד במרחק של 250

מטר מביתם, קרה לא פעם ששלמה, שבאותה התקופה הועסק כעובד ניקיון במוסך גדול באזור, היה מתייצב מול חלון משרדי, אוחז באופניו ורומז לי להצטרף לארוחת- הצהריים. פעמים רבות סעדתי איתם. מטי ושלמה הסתגלו לחיות לאחר השיקום בביתם שביהוד. לאחר שלוש שנים עברו לבית- אבות, כל זאת ללא כל טרוניה או רחמים עצמיים. עם השנים עברה מטי עוד מספר אירועים מוחיים, חזרה והשתקמה, אף נחלשה. בשנת 1995, לאחר דעיכה מתמשכת נפרדה מאיתנו. מטי קבורה בבית העלמין החדש גורדון שבראשון-לציון.

על שלמה – ש ל ו מ ו , כפי שקראה לו מטי, סיפרתי כבר לא מעט. אוסיף שעל אף השכלתו המוגבלת הרבה לקרוא ספרים ועיתונים גם בעברית. הוא היה בעל אופקים נרחבים והתמצא בנושאים חברתיים, היסטוריים ובהתפתחותיות הפוליטיות. שלמה היה גם חובב כדורגל מושבע, אך בארץ לא הרבה לצפות במשחקים שבאצטדיונים. ההזדמנות היחידה שהיה ביכולתו לצפות במשחק חי או באמון היה במגרש הכדורגל של יהוד, בו שיחקה גם הקבוצה המקומית באחת הליגות. מאז שהכרתיו הוא נהג להאזין בשבת בצהריים לשידורי תוכנית הרדיו "שירים ושערים", יושב על מיטה ששימשה כספה בחצר ביתם, הטרנזיסטור קרוב אליו והוא קשוב לשידור. תוכנית הרדיו התייחסה בעיקר למשחקי הליגה הלאומית העליונה. שלמה התמצא היטב בחוקי המשחק, במצב הדירוג, בכישורי השחקנים והביע בקול את השגותיו תוך כדי ההאזנה לשידור, לעצמו או באוזני אחרים שהצטרפו אליו. עד סוף ימיו היה שלמה נאמן לדרכו כקומוניסט. על-אף הקשיים, הרדיפות והאכזבות שחווה, המשיך להיאבק ככל יכולתו נגד עוולות הקפיטליזם, הגזענות המלחמות והכיבוש. היו לו ידידים רבים בארץ ובבולגריה. שלמה ביקר פעמיים את ידידיו בבולגריה, פעם יחד עם מטי לפני שלקתה בנכות. בפעם השנייה בעת היותו כבר בבית האבות. בעזרת אתי ושמחונת יצא ביקור זה לפועל, על-אף הקשיים הלוגיסטיים שנתלוו לנוכח גילו ומצב בריאותו, הוא טס בגפו, בילה כשבועיים עם חבריו, במיוחד עם סמי צ'יפרוט ועם אחיו הצעיר אידיה. הוא חזר שמח ומרוצה מאד. עם מותה של מטי נותר לבדו בבית האבות, סבל לא מעט מתסמיני מחלת הסכרת, אך נשאר פעיל ולקח חלק בעבודות המלאכה ובפעילות החברתית

בבית האבות. שלמה זכה לביקורים של בני המשפחה ושל חברים. כשבעה חודשים לאחר מותה של מטי הוא החליק בקצה גרם המדרגות ושבר עצם בירכו. היו אלה ימי האינתיפאדה הראשונה והטיפול בבית-החולים נידחה והתעכב בגלל עומסים במחלקות הכירורגיה והאורתופדיה. הוא נותח באיחור, התפתחו סיבוכים ולא החלים. נפרדנו ממנו בחודש מארס 1996, כשבעה חודשים בלבד אחרי מות רעייתו. לאחר שערורייה סחטנית מצד חברת קדישא בראשון-לציון ומנהלה תאב הבצע הצלחנו, כבקשתו, להביאו לקבורה לצד מטי רעייתו.

לטוות,לטוות חוטים רבים – לארוג מרבד חיים

כיצד התגבשה משפחתנו למשפחה חמה ואוהבת?
אצל כולנו קיימים יסודות אינסטינקטיביים של אהבה, מסירות, שנאה, תשוקה, סקרנות, קנאה, סתגלנות, אגו, הישרדות, הקרבה ועוד. יסודות אלה בפני עצמם ביכולתם להוביל לתהליך ולתוצאות שונות ומנוגדות לחלוטין ביחסים הבינאישיים משפחתיים והחברתיים. התהליך מתרחש כמובן בנסיבות ובתקופות קונקרטיות ועל רקע של המציאות החברתית והתודעה האופיינית באותו זמן. עם שמחונת למדנו שאם ברצוננו לתת כיוון, לאותם יסודות מולדים ולגבש משפחה בריאה בערכיה, בתודעה ובהוויה היומיומית, עלינו להיות מודעים לאילו ערכים אנו שואפים ומהו הרקע מסביב שלא פעם הוא בסתירה לערכים אלו. אין בכוונתי לפרט כיצד עשינו זאת בפועל. נראה לי שהגענו לתוצאה עם הישגים לא מעטים. במשפחתנו מתקיימים אמון הדדי, כבוד הדדי, ערבות הדדית, וביטחון אישי במסגרת המשפחה; נתינה וקבלה, ללא דרישה מכל אחד מהשותפים לשוויון מוחלט ביחסי הגומלין הללו. נקודת המוצא היא שלכל אחד מהשותפים בקולקטיב שלנו יש יכולות וכישורים מסוימים ובהתאם לכך הוא נותן – ומקבל ככל הניתן. אמנם לא מודדים, אך גם לא משלימים אם יש כאלה שלא הפנימו את מהותה המחייבת של אותה הדדיות. תהליך זה של הגיבוש במשפחתנו משלב קשב, שיקול דעת מתמיד ובהתאם לכך את הצורה ואת התוכן שבאים לידי ביטוי מעשי יומיומי.
לשם מימוש כל הנ"ל, ראינו חשיבות גדולה ביצירת שגרה קבועה שבה

ניתנת ההזדמנות לבני המשפחה הבסיסית לפגוש אלה את אלה. למשל, בארוחות סדירות ליד השולחן ובבית;- מכינים ומפנים יחד, אוכלים ומקנחים בשיחות. לא "שומרים בבטן" מעלים תחושות של קיפוח או עלבון ; משתפים גם בקשיים ובהתמודדות איתם; בהתנהלות התקציב המשפחתי; גילוי אחריות כלפי ההורים המזדקנים. ביוזמת שמחונת ואחותה אתי התפתחו גם יחסי הרעות, הקרבה, העזרה ההדדית וההתמודדות המשותפת עם קשיים בתוך המשפחה המורחבת. חשיבות גדולה בבניית היחסים האלו היה למפגשים החגיגיים. אלה יועדו בתחילה במיוחד להורינו. הם אירחו מצידם לעתים רחוקות. מפגשים בהרכב רחב קיימנו במועדים וחגים. במפגשים אלה השתתפו רבים - משפחות האחיות של שמחונת, אחיותיי וההורים. אלה שלא היו מסוגלים להפנים את הכורח של ההדדיות בשלב זה או אחר ובנסיבות שהשתנו – נשרו. כשנולדו נכדים, התגבשה המסגרת המתמידה. זו כללה את משפחות האחיות מבית מיטרני ובתוספת בני הזוג שנוספו עם הזמן. התכנסנו בחגים ובאירועים הקשורים לימי הולדת, יובלים, גיוס, שחרור ועוד. המפגשים כוללים בודאי, ארוחה טעימה ועשירה, מלווה במשקאות המחייבים השקת כוסיות וברכת "לחיים". אך איננו מסתפקים בכך, תמיד מתפתחות שיחות, מחליפים חוויות. לפעמים מישהו מדקלם שיר, או מציג קטע תיאטרלי או קטע מחול. לרוב גם משחקים משחקי חברה(הניסיון שלי ושל שמחה כמדריכים בתנועה היה לעזר) פיפולו , "המטבע" ועוד. תחרויות שש בש בין השחקנים הטובים באווירת מתח המלווה את החותרים לאליפות. באירועים שמיועדים לכבודו של מישהו, תמיד נאמרים דברי ברכה ואיחולים מוקפדים ושאינם נשלפים מן המותן. לעיתים מחורזים – שיר – וגם שירים מולחנים. הייתי "חלוץ החופרים". בתחילה היו כאלה שהרגישו וביטאו אי נוחות מכך ש"אתה שוב נואם". השתדלתי שלא להיפגע. עם הזמן היה הדבר לצורך שאף אחד מ"מלכי/ות החגיגה" לא ויתר עליו. זכור לנו יום הולדת של מיכל בת ה-4 אותו חגגנו ביער בן-שמן; הסכמנו מראש עם שמחונת שהפעם היא תהיה הנושאת את דברי הברכה. כאשר הוציאה שמחונת את הדף והתכוננה להקריא; מחתה מיכל: "לא, לא, סבא! סבא! " (זה תפקידו). שיתוף של רגשות, עידוד והערכה הפכו למנהג שכולם לוקחים בו חלק. מתבטאים בכתב או בעל פה ולא רק בחגיגות. המפגשים המשפחתיים הם צורך הדדי

לכולנו. (בתקופה שאני מעלה על הכתב את כל הנ"ל, כולנו מרוחקים בגלל מגפת הקורונה. אנו נפגשים, אמנם, בתדירות לא קבועה ולרוב בהרכב חסר, תוך מגבלות וחשש הגורמים לנו תסכול רב ועצב המהול בחדוות המפגש). המפגשים התקיימו ברציפות במשך שנים. אין צורך בסידור עבודה, מי שחש שהגיע תורו מזמין. לעיתים זה קורה באופן ספונטני ללא התראה. נוצרו מסורות של מומחים להכנת מנות ייחודיות. אני למשל הפכתי למבשל הקבוע של "הבורי ברוטב ירקות חריף בסגנון מרוקאי", כמו גם של טיגון ואפיית דגים; שמחונת המומחית לקציצות פרסה ולשטרודל תפוחים; ענת לאורז עירקי טעים והאשפלו: יורי לבשרים דגים על המנגל; בן המביא משלל הדיג בצלילה בים, דגים שאין להם מתחרה בטריות ובטעם, כמו גם סאבייצ'ה מעולה; גל המומחה לסושי וסאשימי; טלי המאלתרת בכישרון מנות חדשות וטעימות; צביקה הדואג ליין איכותי וגם מבשל; אסף ומיכל החלו גם הם להרים מנות גורמה ; לי החלה מתמחה כאופה שהיצירתיות שלה מתגלה חדשות לבקרים, וידיי השפים עוד נטויה.

ענת ויורי נישאו ב-5 בפברואר 1984; ענת הייתה כבר מגיל 16 חברתו של יורי והשתלבה בהדרגה בהוויית ביתנו. שניהם סיימו אמנם תיכון עם דגש ללימודי הכימיה אך התפתחו ובנו לעצמם נתיב מקצועי, ענת בתחום התיירות ויורי בתחום הביטוח. בהמשך אזכיר בהרחבה את חוויותינו הרבות עם גל, בן , ולי. התפתחות ילדיהם של ענת ויורי, ההישגים שלהם, הערכים ודפוסי התנהגותם, הם העדות הטובה ביותר להצלחת ענת ויורי בבניה וגיבוש משפחתם ובמידת התמיכה הרב גונית שהם מעניקים. בשנתיים האחרונות החלו לחוות ענת ויורי חוויות כסבתא וסבא. ניכר שנאיה נכדתם הראשונה מעניקה להם הרבה נחת ושמחה.

טלי וצביקה נישאו ב-12 במארס 1991; צביקה היה במהרה עבורנו כאחד מילדינו. אנו זוכים להרבה כבוד והערכה ממנו. שניהם פיתחו את כישוריהם בתחום המקצועי, ומפרנסים את המשפחה. טלי וצביקה כשהיו להורים התמסרו עם הרבה אחריות, תשומת לב ודאגה להתפתחות אסף ומיכל. כהורים לא חסכו מילדיהם כול הנדרש להתפתחותם. צביקה נוהג ברגעי נחת חגיגיים של אירועים משפחתיים להכריז בקול; "כמה שאנחנו עשירים"

וכמובן אין הוא מתפאר בנכסים והממון שהוא צבר אלא על אישיותם, על ערכיהם ועל היחסים הכבוד והאהבה המתקיימים לרוב במשפחתם שלהם ובקרב המשפחה הרחבה. גם על אסף ומיכל אתייחס בהרחבה בהמשך. גם הם עדות להישגיהם של טלי וצביקה בגיבוש משפחתם.

בהיותנו שמחונת ואנוכי בני 44-45 הפכנו לסבתא ולסבא. סבים צעירים, עם אנרגיות, יכולת, רצון וגם ניסיון. הייתי הסבא שהתמחה וזכה לעשות את האמבטיה הראשונה של כל נכד. התמחיתי בבניית "אוהלים" בחדר שבו התכוננו נכדינו לשנת לילה בימים ששהו אצלנו; בארגון הפיקניקים עם המדורות; בהקניית היסודות לדיג עם חכה; בהתחברות אל הים; בסיוע לשיפוצים ותיקונים שונים; בליווי לחוגים; בתיעוד וידאו של אירועים שונים ועוד. שמחונת הייתה הסבתא שפתחה בפניהם את סודות המטבח; שהרבתה לשחק איתם, להיות להם לאוזן קשבת; קראה וסיפרה סיפורים לפני השינה; בעזרת ליטופיה עזרה להם להירדם. כל אחד מהנכדים האהובים שלנו זכה בשעות סבתא וסבא רבות, כמובן אנו זכינו לא פחות. לעיתים הדבר דורש מאמץ לא קטן , אך, מי יכול להבטיח שהדברים הטובים יבואו לנו ללא מאמץ? לא פעם אנשים מופתעים כאשר הם נחשפים לגילנו הנומינלי. הם מתפעלים בשמץ הגזמה ומציינים שאנו נראים צעירים בהרבה. אם יש בכך אמת במידה כלשהי, הרי שיש לזקוף זאת לזכות היותנו זוג אוהב, פעיל בתחומים רבים, מעורב חברתית, עוסק בפעילות גופנית ובמידה ניכרת בזכות היותנו סבתא וסבא לחמישה נכדים שמעניקים לנו שמחת חיים למכביר.

היחסים שלנו עם נכדינו מתאפיינים (מלבד האהבה שהיא לכאורה מובנת מעליה), בהערכה ובכבוד הדדיים, ביחסי חברות על אף פערי הדורות, וברגשות עמוקים של צורך הדדי להעניק ולקבל.

גל אהב בילדותו לצייר. יצירתו הטובה מכולן היא כמו אצל יוצרים ידועי שם רבים - היצירה הבלתי גמורה. זהו ציור בצבעי מים שגל צייר בעת שחנינו עם הסירה – קרוואן (המתנו שמפעיל הלוקר יסיים את הפסקת הצהריים)

בשייט התעלות בבורגונדי. הוא צייר שמים מרשימים, יער וטירה שנתגלו בנוף שנפרש מולנו . בתום הפסקת הצהריים נאלצנו לצאת מהלוקר ולהמשיך בשייט עוד לפני שגל סיים את מילוי מתאר הטירה בצבע. היצירה הבלתי גמורה ממוסגרת ושמורה אצלנו. אני אוהב אותה מאד. הוא כתב גם לא מעט חרוזים ומכתבים. גל ניחן כבר בילדותו בזיכרון טוב ובתכונה של הצבת יעדים והתמדה עד להשגתם.

אחרי השירות הצבאי גל טייל, בארצות אמריקה הלטינית. מטיול זה שמור אצלנו אוסף הצילומים שהיה שולח אלינו. למזלו,הם נשמרו באייפד הישן שלנו ורק בו. כאשר חיפש אותן אחרי שנים, לא היה ניתן להעביר מהאייפד הישן אליו את האוסף כקובץ. נאלצתי להעביר כל תמונה בנפרד למייל שלנו ולאחר-מכן להפיק דיסק הכולל את כולן.

עוד ששמור אצלנו מאותו טיול מכתב ששלח למייל שלנו. בולטים בו כושר האבחנה והביטוי שלו.

From: גל ברכה[mailto:galbracha@gmail.com]
Sent: Saturday, June 21, 2008 8:56 PM

סאן בלאס. מדהים.

יום שני יצאנו באזור צהרי הבוקר מהעיר פנמה סיטי, בירת פנמה, בג'יפ שהיעד הוא איי סאן בלאס. הנסיעה ארכה כ 4 שעות ולאחריה סירה של כעוד שעה, הדרך הייתה לרוב יער סבוך ודרך השטח.

איי סאן בלאס הם קבוצה של כ-360 איים השוכנים במזרח פנמה בים הקריבי והאוכלוסייה השוכנת במקום הם לכאורה תושבי פנמה בהגדרה, אך בפועל הם אוטונומיה נפרדת הנבדלים במראה ובהתנהגות וניתן להגדיר אותם בפשטות כאינדיאנים משבט הקונאס אשר מסרבים להיחשף לציביליזציה.

התיירות שמגיעה למקום היא לרוב דרך המלצות העוברות מפה לאוזן וכך גם אנחנו קיבלנו המלצה מחבר ששהה שם כבר לגבי האי הספציפי, התקשרנו לבחור שאיתו סגרנו את השהות שלנו באי .

אחרי הדרך הארוכה הגענו בסופו של דבר אל היעד, אי בהיקף של כ- 200 מטר בעל חול בצבע לבן טהור. במרכזו גדלים כ-50 עצי קוקוס והוא עטוף מסביבו במים בכל גוון אפשרי של כחול. נשארנו פעורי פה למראה שנגלה לעינינו.

על האי ישנם בנוסף 4 בונגלוס מעץ שבאחד מהם התאכסנו, והאחרים הם מקלחת שירותים ומן מטבחון, ו-2 חברים משבט הקונאס שאחד מהם הוא בעל האי והשני היה מבשל.

סדר היום על באיו נורא פשוט, את הבוקר מתחילים בשעה מוקדמת ומהמיטה בדרך ישירה אל הים לטבילה, דרך מעניינת להתחיל את היום אפילו שהמיטה שלך רחוקה כ- 3 מטר מקו החוף. אחרי הטבילה מודיעים לגרי שאנחנו מוכנים לארוחת הבוקר ואחרי כמה דקות ארוחת בוקר מפנקת מחכה רק לך.

בשעות השמש בדרך כלל היינו יוצאים לדוג עם הסירה והיינו דגים בעזרת חוט דיג, אלמוג כמשקולת ופיתיון שהיה בדרך כלל קלמרי או חתיכות של דג קטן .

הדיג באזור כל כך שונה מהדיג בארץ, השפע והמגוון של הים הקריבי יש להציע פשוט לא מאפשרים לך שלא להיות דייג מוצלח. באופן קבוע מכל קרוז דיג שכזה היינו חוזרים עם יותר מ-20 דגים שרובם אלו דגים שלכאורה נחשבים נדירים בארץ כמו הלוקוס, בעודי מתפעל מהדיג קופצים לעיניי קבוצה של טונות אדומות במרדף אחרי סרדינים . בכל אופן ההצלחות מהדיג היו בדרך כלל הארוחה הבסיסית של כל יום. באחד הימים עברה סירת דיג שממנה קנינו לובסטרים ששימשו אותנו כנשנוש . בשעות השמש היינו מרבים לצלול שנורקלינג שגם כאן היה מקום להתפעלות כל פעם מחדש מהעושר הימי, בהקפה אחת של האי היינו זוכים לראות ריפים מרהיבים, דגים בשלל צבעי הקשת בכל הגדלים, כוכבי ים בצבע כתום בוהק, חתולי ים, תמנונים ואפילו דולפינים שהגיעו באחת הפעמים לקרבת החוף ושיחקו מולנו לקול דפיקת האבנים שהשמענו במים.

באחד הימים שלא יצאנו לדוג החלטנו לבנות רפסודה עם מפרש ולשוט אתה לאי המבודד הסמוך הנראה לעין. הבנייה ארכה כ-3 שעות והתוצאה הייתה מזרון ים, שמחנו מהתוצאה והשתזפנו על הרפסודה ללא המפרש באמצע הים.
בכל רגע נתון על האי כאשר אתה מסתכל לצדדים אתה מתרגש כל פעם מחדש מהמקום בו אתה נמצא, ממש כמו ילד קטן שמגלה משהו בפעם הראשונה, אך התפאורה פה על האי היא תירוץ מספיק טוב להתרגשות בכל רגע נתון.
השקיעה על האי היא מחזה מרהיב, כל ערב בצדו השני של האי במרחק של דקה, בשעות הנכונות מתגלים צבעים בגווני אדום כתום וסגול שיחד עם הפסטורליות המקיפה סביב יוצרים סינרגיה של מושלמות, מרחוק ניתן לראות איך השמש הנגועה בזהב אט אט נעלמת מאחורי אחד האיים הסמוכים.
מחזה מרהיב נוסף פקד אותנו באחד הימים, גשם טרופי החל בשעות הצהריים ואיתו נתגלו צבעים חדשים בעלי גוון עז יותר. בזמן הגשם הכל כל כך שקט מסביב ומקצב הטיפות על המים יחד עם הצבעים החדשים יוצרים תחושה של חלום.
הלילה הזה הוא הלילה האחרון על האי והמחשבה הזו קצת מעיקה אך בשבילי זוהי חצי נחמה להמשיך לטייל מאשר לסיים את השהות על האי ולחזור לארץ .
אני מסכם לעצמי את השהות כאן כאחד המקומות הכי יפים ומיוחדים שנחשפתי אליהם!
סאן בלאס , חמישה ימים. גן עדן!

גל סיים בשנת 2016, בהצטיינות, חמש שנות לימודי רפואה באוניברסיטה של פירנצה- איטליה. לימודיו התנהלו בשפה האיטלקית.
ביולי 2016 ,השתתפנו בהרכב משפחתי מלא כולל דנית, בטקס הגשת הדוקטורט וקבלת התואר דוקטור לרפואה למסיימי המחזור ובתוכם לגל.
עבודת התזה לדוקטורט שהגיש גל בעל פה באיטלקית ובליווי מצגת עסקה

בתחום רפואת הכירורגיה הפלסטית.
למחרת קבלת התואר יצאנו לסייר בעיר המרהיבה פירנצה ולאחר מכן, עם רכבים, במשך שבוע במרחבי חבל טוסקנה המקסים. הטיול באזור היה בתכנון מוקדם של גל ובהדרכתו שהעידה על היכרותו הטובה של החבל. האירוע השאיר בנו חוויה בלתי נשכחת. הכול מתועד בווידיאו ומומלץ לצפייה.
בשובו מאיטליה סיים את הסטז' בבית-החולים איכילוב ואושר להתמחות במחלקת הפלסטיקה. כיום לאחר המתנה לתקן במשך שנה וחצי החל בימים את ההתמחות.

בן אהב מאוד בילדותו ובנעוריו לרבוץ ולהשתעשע בג'קוזי המשולש שהיה בדירתנו ברחוב דפנה. לאחר שהיה יוצר שכבה גדולה של קצף על פני המים ומסיים את סדרת השירים אותם שר בכישרון, היה מתחיל את תרגילי הצלילה. תמיד ביקש ממני למדוד לו זמן בעת שהותו מתחת למים ותמיד שאף לשפר הישגים. בימים ההם לא הבנו שהדבר מרמז על כישוריו העתידיים לדוג בצלילה. כיום מגיעים אל שולחננו מהשלל שלו המטעמים מדגי הלוקוס, הפלמידה הלבנה, האינטיאס ועוד. בילדותו, כאשר היינו יוצאים לדיג לילי עם חכות, לרוב בחוף הסלע בבת ים, בן היה נצמד אליי שוחה אתי אל הסלע, מדלג על אבני שובר הגלים ומצליח לדוג. הוא לא נרתע ולמד מהר לנתח את שלל הדגים, לנקות את קרביהם ולהסיר את קשקשיהם, כל זאת על החוף בשעת לילה מאוחרת. כבר בילדותו ידע בן לקשור שיחה באופן טבעי עם דייגים אחרים שישבו על החוף וללמוד מהם את תורת הדיג. שלא כמקובל, נענו הדייגים אשר הופתעו מהפתיחות התמימה של הילד ושיתפו אותו בניסיונם. עם הולדת אחותו הצעירה, לי, התגלתה תכונתו הטבעית להתייחס בחום ולסייע בטיפול בתינוקת. כשחגגנו לו יום הולדת 18, חיברתי שיר לברכו :

לבן ביום הולדת השמונה עשרה.

עכשיו, כשמחבק אתה אותי
ואומר להתראות
ניחוח בושם
כאילו מכסה
כל רמז ילדותי.
אך בכל זאת
מזהה אני
את הריח המקורי.
זה אותו הריח
שיש בו טוב הלב.
זאת אותה קירבה אינטימית
מבלי לומר מילה.
זאת אותה האבן השואבת
הזקוקה תמיד וגם מוצאת
חבר וחברה.

זאת אותה הרוח שנשבה

ועטפה באהבה

את הולדת אחותך,

הרי היא לי

אשר זכתה ממך

בקבלת פנים של נסיכה.

גם הפוזה הקשוחה

כמו הבושם נכשלה

לכסות על ישותך

הייחודית, נהדרה

אדם שופע אהבה

ומבקש ממנה לקבל

באותה מידה.
5.6.2006

בשירות הצבאי הסדיר, מאס בפעילות הקרבית שיעדו לו. כאשר עשה קורס צניחה – התלהב מאד ופנה בבקשה להעבירו לצנחנים ולהכשירו כמדריך צניחה. לא מיהרו להיענות לבקשתו. אימו, ענת, ידעה למי לפנות ואיך לדרוש עד שבן עבר והיה למדריך צניחה. תוך כדי מלוי תפקיד זה, צנח בן, מדי פעם צניחה חופשית מגובה 4000 מטר. דייג, כולל דיג בצלילה, צניחה חופשית ועוד אתגרים מסוג זה – בתקווה שכל אלה הספיקו כדי להשביע את היצר. לאחרונה סיים את לימודיו בתחום הביטוח והשקעות פיננסיות. בן הוא ראשון הנכדים שזכה להינשא ובכך העניק לנו את דנית רעייתו ואת בתם נאיה - נינתנו. הרגש שלנו ומערכת יחסינו שלנו עם דנית הם כאילו הינה נכדה מין המניין. משלושתם זורמת אלינו אהבה רבה ונחת.

אסף נולד תינוק יפה, יפה, שהביט רבות על סביבתו בעיניים גדולות וסקרניות. תינוק שלא מיהר להירדם. טלי וצביקה השקיעו אנרגיות רבות במאמץ להרדימו בשעה היעודה. לעתים קרובות דרש הדבר טיולי לילה בג'יפ הסובארו. לא אחת קרה שאסף התינוק נשאר בביתנו ללינת לילה כדי שהוריו יוכלו לישון לילה רצוף אחרי לילות לבנים רבים. או אז, עם רדת החשכה כשהוא עטוף בזרועותיי היינו יוצאים לטיול במטרה להכיר לאסף את הסמטאות הנחמדות המחברות בין רחוב דפנה לרחוב הנרייטה סולד.

אני מקווה שאסף זוכר את שמותיהן כפי שלימדתי אותו באותם לילות על-פי הסדר הבא: החל בדרום "התאנה", "הזית", "הגפן", "הרימון" והאחרונה בצפון, "התמר". כאשר אסף שבע מפרי ארץ כנען, עיניו נעצמו אט אט והוא שקע בשנת לילה שלווה. כאשר בגר מעט הייתי המלווה שלו לעיתים לחוג הג'ודו וזכיתי גם להשתתף בטקסים לקבלת שתי חגורות. עוד בילדותו נטה להתחבר לקצב שבמוזיקה והרבה לתופף על דרבוקות ועל סט תופי הקשה קטנים שהוריו רכשו עבורו. מיכל אחותו הצעירה, לא פסקה לחקות אותו והייתה מרבה לחטוף לו את הכלים. אסף גילה בטוב ליבו אורך רוח נדיר אצל ילדים.

טלי וצביקה מדי פעם יצאו כמנהגם, לנפוש בסופ"ש. שמחונת ואנוכי עברנו אז לביתם לבלות בחברתם של אסף ומיכל. בשבת בבוקר שמחונת נשארה עם מיכל שהייתה עדיין תינוקת. נסעתי עם אסף לפארק הירקון, כשברכבנו אופניים קטנים לאסף וזוג אופניים בשבילי. תחילה רכבנו בשבילים המיועדים לאופניים. בהגיענו לאזור המתקנים לילדים ולנוער, נענה אסף להצעתי להצטרף לילדים שטיפסו, זחלו, גלשו והתנדנדו שם. אני נשארתי בכניסה, במטרה לשמור על האופניים. הראיתי לאסף מספר סימני היכר כדי שיוכל לחזור אליי. הסימן הבולט היה זר בלוני הליום בידי האיש שמכר אותם. אני התיישבתי על ספסל ועיינתי בעיתון שהיה מונח שם. כאשר התחלתי לחוש שאסף מתמהמה לחזור, ביקשתי ממוכר הבלונים להעיף עין על האופניים וניגשתי למתקנים כדי להחזיר את אסף. עברתי מתקן אחר מתקן, פעם אחר פעם, ולא מצאתיו. חזרתי מודאג לפתח הכניסה והתחלתי לברר היכן אני יכול להודיע ולהיעזר בחיפוש נכדי אשר אבד. עברו רגעים אחדים וברמקולים שמעתי הודעה: "הסבא של אסף מתבקש לגשת למשרדי הפארק". נרגש, מיהרתי לשם. אסף המתין לי רגוע לחלוטין. התברר שלאזור המתקנים יש מספר כניסות ובכל אחת מהן מצוי בשבתות מוכר בלונים. אסף יצא לתומו מפתח אחר, לא מצא את סבא, התיישב על אבן סמוכה והמתין. כנראה ניכרו בו סימני דאגה ומישהי שאלה אותו האם הוא אבד. אישה זו ברוב טובה דאגה להביאו למשרדי הפארק וכך איתרו אותי. חיבקתי את אסף והתחלנו לחזור לכיוון האופניים. בדרך הוא הבחין בילד בוגר ממנו, מודאג ודומע. אסף פנה אליו ושאל: "הלכת לאיבוד? אל תדאג" והדריך אותו כיצד להגיע למשרדים. עד כאן סוף טוב. אמה מה? ההורים

חזרו במוצאי- שבת ולתומי סיפרתי להם את קורותינו בפארק. טלי וצביקה נרעשו מאד. טלי לא חסכה ממני את שבט לשונה, מאז אותו יום לא ראתה בי סבא מספיק אחראי שתוכל לסמוך עליו.

אהבת אסף לתיפוף התפתחה, ההורים רכשו עבורו מערכת תופים מקצועית והוא הפך בעזרת הדרכה למתופף במסגרת להקות חובבים זמניות.

ברשותנו תיעוד ממספר הופעות בהן השתתף.

לאסף בן השלוש עשרה.

אתה אושר אסף
אתה טם חדווה.
בינינו ברית רעות,
ברית אהבה.

כאבן שואבת
כמו מעיין הנובע :
טוב לב ורכות ,
בינת עומק, צניעות ,
יופי של נפש
ויופי , כמו אומנות .
ואתה כבר לא ילד .

הגורל להסתגל לעצמיותך
לגבהים שאתה שואף,
להבין את עולמך
ה יהיה מקום להסתופף
לצד חלומות שאתה אוסף .
ביום הזה נישא תפילה :
שטובה תהיה בריאותך ,
שיתארכו ימי ימיך ,
כשאימא , אבא לצידך ,
והאהובה עליך אחותך
וכולכם שאו ברכה
על זה הבית המופלא.

אתה לנו אושר
אתה תקווה.
תגשים חלומותיך
ואולי גם משלנו

לחברה אשר תדע
עוד יושר, צדק ,אהבה.
וחיים בלי מלחמה.

אוהבים אותך

סבתא וסבא 16.12.2006

לאחר שסיים לימודי תיכון שירת אסף שלוש שנים ב צ.ה.ל. שרות חובה. שירות קשה שבמהלכו חווה גם פציעה לא קלה באגודל ידו. לאחר השחרור מהשרות עבד, בעיקר בברים, בכדי לחסוך וטייל עם חברים בווייטנאם וקמבודיה. כבר בנעוריו גילה עניין בתרבויות ארצות המזרח הרחוק. אסף בעל אישיות כובשת, ניכן ביושרה וביכולת לקבוע מה חשוב ומה טפל עבורו מבלי להיגרר לאופנות או לחצים סביבתיים. טמון בו מאגר יצירתיות המפלס את הדרך לפרוץ. ממשיך בפיתוח כישוריו במוזיקה, בתיפוף שהוסיף לו גם נגינה בגיטרה ובהלחנה. אסף מתגלה לאחרונה כבעל כישורים ויכולות מעולות בהכרה ובניתוח של המציאות החברתית- מדינית בארץ ומעבר לה. הוא בעל כושר ביטוי מעולה.

מיכל, כבר בהגיע העת לצאת מרחם אמה אל העולם הגדול, לא בזבזה זמן יקר. זמן קצר מהרגע שצביקה וטלי יצאו לכיוון בית היולדות ואנחנו נשארנו בביתם עם אסף, צביקה חזר והודיע לנו בהתפעלות ובשמחה רבה שטלי כבר ילדה את בתם. למחרת מיהר צביקה להציג אותנו בפני מיכל כשהוא ממשיך להתפעל ממנה ומדגיש במיוחד את מבטה – "מבט של תבונה" – על-אף שעיניה מטבען עדיין לא היו מסוגלות לראות במלוא מובן המילה. עם השנים הבנו שאבחנתו של צביקה הייתה מדויקת. כתינוקת ניכר

בה המרץ השופע. באחד הלילות, כשהיא עומדת במיטת התינוקות שלה ואינה מניחה להוריה כהרגלה לפרוש לשינה, חוזרת מדי פעם לקרוא להם בכל מיני תירוצים. טלי וצביקה, מותשים בשעה שכבר קרובה לחצות, לא נענו לקריאתה כדי להרים שוב את המוצץ שהייתה משליכה בכוונה. מיכל טיפסה על סורג המיטה, התכופפה, נפלה ושברה את מרפק ידה השמאלית. בילדותה ובנעוריה הופנה חלק מהאנרגיות לאומנות המחול אליה התמסרה בהתלהבות. היא הרבתה לקרוא כמו אחיה, יצרה חברויות הדוקות עם מספר בנות שהמפגשים שלהן, כפי שהם זכורים לי, היו רווים צחוק, יצירתיות של ציורים, ריקודים ומשחקים. טלי הצטרפה אל משחקיהן לעיתים קרובות והכינה להן ארוחות-ערב טעימות במיוחד. בנעוריה החלה מיכל לגלות עניין מיוחד בתחומים חברתיים וסביבתיים. הפגמים החמורים בנושאים אלו לא הותירו אותה אדישה. היא הבחינה באנשים המוחלשים, החלה לחפש דרכים כדי לקחת חלק פעיל בהתמודדות אישית עם תופעות אלה. התחום של הגנת הסביבה והאיום הנשקף מההרס שלה העסיקו אותה מאוד. במשך מספר שנים הייתה חניכה ומדריכה בשבט הצופים ברמת-גן. לפני גיוסה לשירות סדיר ב צה"ל, בחרה להתנדב לשנת שרות חברתית כמדריכה בקן הצופים בבית-שאן - עיר עם אוכלוסיה מוחלשת לרוב. שם תרמה רבות יחד עם חבריה המדריכים המתנדבים, תוך התמודדות עם קשיים לנוכח מדיניות של הזנחה רבת שנים של השלטון ושל הממסד המקומי. הם התעקשו לחנך ולקדם ולו במעט נערות ונערים, ולהקנות להם כלים בסיסיים להתמודדות עם אתגרי העתיד.
ארגון מוקפד של הזמן היא תכונה של מיכל. דבר זה מותיר לה זמן לעמוד במשימות שהיא מציבה לעצמה. לעתים רחוקות קורה שתאמר לנו, "סליחה, לא הספקתי להתקשר אתמול."
לאחר שעבדה וחסכה סכום מכובד יצאה ביחד עם החבר שלה, רועי לטיול במשך שבעה חודשים בארצות אמריקה הלטינית. טיול שתוכנן היטב מראש על ידם ובו אתגרים וחוויות לרוב. בשובם מהטיול החליטו מיכל ורועי להמשיך בלימודים אקדמאים והתקבלו ללימודים באוניברסיטת באר-שבע . מיכל למגמת ביולוגיה ורועי למגמת מדעי המחשב. בימים אלא שכרו יחדיו דירה בבאר-שבע ומתכוננים למסלול האתגרי שהציבו לעצמם.

בילדותה, בטרם מלאו לה עשר נהגנו לשחק בביתם ובביתנו במשחק המטמון. באחד הלילות אצלנו שיחקנו, שוב במשחק זה. לפני שפרשה לשנת לילה, כתבה מיכל סיפור המובא כאן כפי שהדפיסה:

מפת המטמון.

ערב אחד שמיכל במיטתם של הנכדים אצל סבא וסבתא היא ראתה אלומת אור קטנה ויפהפייה יוצאת מתוך נייר ישן

ומקופל, היא תהתה איך קרה הדבר, והאם התבלבלה בתאריכים והיום ה-1 באפריל ומישהו מותח אותה. היא קמה

ופתחה את המפה ואלומת האור הדקיקה, התפרצה למגש אור אדיר. היא הסתנוורה מעט וראתה מפה מסובכת

שהפריטים המצויים בה זזים לכל עבר. על המפה היו כתובות המלים "מפת המטמון של סבא".

"אני נמצא במקום, שלנכדתך נחשב כתחביב".

מיכל החליטה לחכות לשעת לילה מאוחרת ולנסות למצוא את המטמון, שעת הלילה הגיע ומיכל הלכה בשקט ולקחה

את המפתחות ניגשה אל הדלת ופתחה אותה, יצא ונעלה את הדלת בזהירות. היא ירדה לחצר ומשם הלכה לנמל, לקחה

סירה שהייתה בחוף ושטה לעבר המקום המסומן במפה. במפה היו גם סימנים מובילים, חיצים ומחסומים. הדרך הייתה

מלאת כרישים ומיכל בקושי הצליחה לברוח, ואז היא הגיע לאי קטן ירדה מהספינה והלכה בעקבות המפה. היא ראתה

כמה שלדים וכמה אתי חפירה והצטמררה. היא לקחה את חפירה והתחילה לחפור. פתאום הופיע במפה משפט זוהר

"רק הנכדה שסבא שלה היום בן 68 והיא אוהבת אותו מאוד תוכל למצוא את האוצר ולקחת אותו עימה".

מיכל שמחה והיא מצאה את האוצר בין רגע.

י ו ם ה ו ל ד ת ש מ ח ס ב א !!!

היא חזרה בספינה מאושרת ופתחה את התיבה לראות מהו האוצר. היא מצאה אוסף ענק של מטמונים.

היא הגיע לנמל ורצה הביתה. השחר עלה היא נתנה לו את האוצר וחיבקה אותו חיבוק גדול !!!

לי, הצעירה בנכדינו אחות לגל ולבן, נולדה בפער גילים לא קטן מאחיה. כך הושלמה שאיפת ההורים לבת. סיפרתי כבר, שהתקבלה כנסיכה, במיוחד על-ידי אחיה בן. הריחוק של רעננה לא מנע מאיתנו לחוות את ילדותה. זאת כמובן במינון קטן יותר הן בגלל המרחק והן בגלל השנים שנוספו על כתפינו. ענת ויורי הרבו לטייל עם חברים בחו"ל. בזמנים כאלה, בילינו עם לי ימים לא מעטים בביתם.

בשנות הגן, ביום קבוע בשבוע שבו עבדה ענת גם אחר-הצהריים, היינו פוגשים את לי ביציאה מהגן, ומבלים יחד עד שובם של ההורים מעבודתם. לעיתים קרובות ניצלנו ימים אלה לביקור משותף בהצגה לילדים שהתקיימה

באולם "מופת" שברעננה. לי אהבה כבר בילדותה את אמנות הבמה. בנעוריה התמסרה לי למחול בחוגים. בחטיבת הביניים בחרה ללמוד במגמת מחול, שכללה את המקצועות הרגילים. השיא של לי במגמת המחול הייתה עבודת הגמר שלה, שבה פיתחה סיפור פרי דמיונה לכוריאוגרפיה אשר לוותה במוזיקה מעולה שהיא בחרה. הצגת עבודה זו, יחד עם עבודות הגמר של חברותיה במגמה, הייתה באירוע הסיכום אליו הוזמנו ההורים הסבים/תות וגם מיכל. עבודתה של לי נראתה בעיניי מרהיבה ובעלת הישג אמנותי הראוי לציון גבוה מאד. הרגשתי סיפוק וגאווה גדולה, מחיתי כפיים וכהרגלי קראתי בראבו! בראבו! צילמתי ווידיאו השמור אצלנו. חבל שאין אפשרות להקרין הווידיאו הזה כאן, הדבר היה גורם לכם עונג רב. אנו צופים בו מדי פעם וממשיכים להתפעל. גם לי הייתה חניכה ומדריכה בצופים. מטבע הדברים, כבת הזקונים, נהנתה לי מתשומת לב ומפינוקים רבים, המעוררים, לעיתים, קנאה מצד אחיה, במיוחד מצידו של בן, כזו שמכונה "קנאה חיובית". לי התברכה בהזדמנויות חוזרות ונשנות לבקר, בלא מעט ארצות. חלק מטיולים אלו היו בהשתתפות כל בני משפחתה, רובם עם ההורים וגם בהרכבים אחרים. בימים אלו היא עושה את השירות הסדיר בצבא.

חיידק האמנות מתפשט לרוחב משפחתנו.

הנטייה ליצירה ולצריכה של אמנות הפכה עם התפתחות האנושית לחלק בלתי-נפרד של האדם ושל הקהילה האנושית. מצויות עדויות רבות לכך, שכבר האדם הקדמון יצר ערכי אומנות. בדפים הקודמים כבר הזכרתי את הנטייה אמנותית של רבים במשפחה.

אפרט מעט יותר על אחדים ובולטים בתחום זה במשפחתנו וגם בזו המורחבת.

אבי דופו, בנוסף על נטייתו לתיאטרון ולשירה, ניגן בצעירותו על כינור. שנים רבות בארץ היה הכינור שלו ארוז בנרתיקו, מונח בחלקו העליון של ארון הבגדים. לעיתים רחוקות היה מוציא אותו ומנסה לחזור ולנגן בו. לנגן לפחות לעצמו. אצבעות ידיו היו פצועות לרוב מעבודות הטיח.

על אמי לוצי, סיפרתי שניגנה בצעירותה בפסנתר. פסנתר היה גם בדירתנו

ביפו. בפסנתר זה ניגנו בעיקר אחותי סטלה והבנות של אחותי שרה – רותי ונעמי.
רותי, הבת הבכורה של שרה ומרסל, אינה עוסקת כיום במוזיקה, אך בנעוריה הייתה המניע הראשי של יצירתיות משותפת עם נעמי ויוסי. היא ניגנה בפסנתר, הלחינה שירים והלהיבה את נעמי ואת יוסי, בעודם בגיל הנעורים, בדירת השיכון הצרה ביפו, שם ניגנו ושרו ויצרו יחד.

נעמי, הבת השנייה של שרה ומרסל, ניגנה בפסנתר, השתתפה במקהלת צדיקוב, שרה בלהקה של הנוער העובד ועוד. נעמי היא בוגרת בית-הספר רימון במגמת מוזיקה ופיתוח קול. היא שרה, מלחינה ומופיעה מדי פעם ביחד עם בן זוגה המוזיקאי אסף רוזוב. נעמי הפיקה יחד עם אסף מספר דיסקים ובהם אוסף מיצירותיהם. כמו כן, היא מלמדת פיתוח קול. בשלב מסוים התקבלה, בעזרת טלי, בסמינר הקיבוצים כמזכירת הספרייה למוזיקה. המנהלים גילו מהר את כישוריה והעסיקו אותה גם כמרצה.

יוסי הילד השלישי של שרה ומרסל, הינו בוגר בצלאל בירושלים שעשה השתלמות בהולנד. כיום הוא צייר המתפרנס מאמנותו זו – הן כיוצר והן כמורה בתחום. בצעירותו ניגן בפסנתר ושר, התמסר מספר שנים לתיפוף והופיע עם להקה. גם היום מגלה כישורי אומנות נוספים כמו נגינה בצ'לו .

אור ברכה/ וייצר, בתם הבכורה של סטלה אחותנו הצעירה וקובי (להם גם בן, סתיו), סיימה מגמת משחק בבית צבי ברמת- גן. כיום היא שחקנית מן המניין בתיאטרון הנוער של אורנה פורת.
בועז קונפורטי – הנכד של דודתי נטע, הינו שחקן תיאטרון ונשוי לשחקנית **ליאת** הר לב. בבית הקונפורטים הרבו לנגן בכינור.

מדלן – רעייתו של בן דודתי מילכה, אמיל סיבוב המתגוררים כיום בסביליה, הינה נגנית כינור ותיקה. היא נגנה בתזמורת האופרה בסופיה ומאז שהיגרו לספרד - מנגנת בתזמורת הפילהרמונית של סביליה.

אנה ומילה בנותיהם של מדלן ואמיל, נגניות בכינור. אנה התפתחה גם, לתיאורטיקנית ועושה עבודות מחקר ברחבי העולם. בימים אלו; מסיימת את עבודת הדוקטורט שלה בקליפורניה שבארה"ב. בנעוריה ביקרה אנה בביתנו בארץ, בתום ארוחת ערב שבת ניגנה לנו מעט בכינורה. באחד מהסיורים שלנו בבולגריה חווינו חוויה מיוחדת: שמחונת, אני ואתי נפגשנו בסופיה עם אנה לארוחה משותפת במסעדה בולגרית טיפוסית שבה, כנהוג, עברה בין השולחנות להקת נגנים. הם ניגנו ליד שולחננו וקיבלו תשר נאה. לאחר שקיבלתי את הסכמתה המוקדמת של אנה, ביקשתי מנגן הכינור להשאיל אותו לאנה. אנה נטלה את הכינור וניגנה יצירה מוכרת של המלחין הספרדי סאראסאנט וזכתה לתשואות הסועדים והנגנים גם יחד. החוויה המיוחדת מתועדת בווידיאו.

שרה אחותי כאמור, כותבת שירה. היא בעלת תואר מסטר M.A. מאוניברסיטת תל-אביב. עבודת הגמר שלה הייתה – השימוש הלשוני שעשה שיקספיר בעת כתיבת הדרמות שלו משפת האמבלמות (סוג של שילוב איור עם טקסט). ניסיתי מספר פעמים לקרוא עד הסוף את עבודת הגמר של שרה, אך לא עמדתי בכך. ספר עב כרס. מישהו בוודאי ימצא בעבודה זו עניין ומקור ידע בתחום הייחודי שהיא עוסקת בו.

טלי בתנו עסקה בשורה של פעילויות שהיו בהן נגיעות של יצירה אמנותית. למדה עיצוב פנים ונושאים המשיקים למקצועות הבנייה. פרק זמן מסוים עיצבה והפיקה עדיים – שרשראות, צמידים ועוד העשויים מפימו. התכבדתי לעזור לה בעיבוד חלקי הפימו והקשירה של השרשראות והצמידים. גדי דגון, הצלם האמנותי המפורסם וידידו של צביקה, הפיק עבורה סדרה של צילומים אמנותיים המתארים את התכשיטים המרהיבים ואת צבעוניותם. אחד הצילומים שהוגדל ומוסגר תלוי בחדר השינה שלנו. אני מביט בו מדי יום ונהנה.

צביקה - על אף שקיימת אצלו מגבלת זיהוי של חלק מצבעי הקשת, הינו חובב מושבע של אמנות הפלסטית; הספרייה בביתם עמוסה בספרי אומנות עבי כרס; הוא מקפיד לפקוד, ליהנות ולהמליץ לנו על תערוכות איכותיות. שנים אחדות צייר, אך לצערנו הציורים לא נשמרו. גם ברכה אחותו ציירה.

שמחונת ואנוכי חובבים אמנות במגוון תחומים: קולנוע, תיאטרון, מוזיקה קלאסית, אופרה, ג'אז, מחול, פולקלור, אומנות פלסטית, ועוד. הצורך שלנו בכל אלה הוא יסוד חיוני בהוויה שלנו. ככול שנחשפנו יותר לאומנות והעמקנו בה, כן גבר העניין, ההנאה והסיפוק.
מזל מיוחד היה לנו בעקבות השכנות ויחסי הידידות שנוצרו בין טלי וצביקה לבין רות ואיציק פת; רות עבדה באופרה הישראלית כמזכירה של המנהל המוזיקלי. במשך שמונה שנים רצופות זכינו לקבל ממנה כרטיסים לחזרות גנרליות ולמופעים של אופרות, קונצרטים, ג'אז, פולקלור ועוד. באותן שנים גרנו ברחוב דפנה. פעמיים בחודש לפחות, הינו עושים בשעות הערב את דרכנו רגלית לאולם האופרה שבשדרות שאול המלך, נהנים מהופעה איכותית ושבים הביתה בהתרוממות רוח. כאשר רות פרשה מעבודתה היה לנו קשה להיפרד מההרגל האיכותי הזה. תקופה זו הותירה את רישומה ועל כך אנו חבים תודות רבות לרות.

חגיגות ואירועים מיוחדים

מספר אירועים חגיגיים נחרתו עמוק בזיכרוני ובאוסף החוויות שלי.
חגיגת יום ההולדת ה-60 שלי נערכה על גג הדירה המרוצף של ענת ויורי. טיפסנו לקומה השלישית על מדרגות מתכת ועץ, צרות ומאולתרות, כי באותה עת , בנו פיר למעלית והרסו את גרמי המדרגות המקוריים. על המדרגות הללו העלינו חלק ניכר מהכיבוד. הגיעו חוגגים רבים - בני המשפחה במובן הרחב וחברים של ענת ויורי. שלושת הנכדים גל, בן ואסף בירכו כל אחד בתורו, קראו ברכות כתובות ומאוירות; ואני נשאתי את ה"נאום" שלי. לאחר-מכן שרנו ורקדנו בליווי המוזיקה שנוגנה מדיסקים על ידי הדי-ג'י יורי. הילדים שעברו את גיל התינוקות פרשו למשחקים בחלק נפרד של הגג. המזנון היה עמוס בכיבוד בטעם טוב, רובו מעשה ידיה של שמחונת. ענת טרחה להוסיף ולמלא כל כלי הגשה שהתרוקן. משקאות נשפכו בשפע אל גרונות המסובים. הבולטת בין הרקדנים/יות הייתה, איך לא, מיכל בת השנה ושמונה חודשים. המוצץ עדיין בפיה, אך היא לא פסקה לרקוד ולהרקיד. התלהבותה הקימה גם את הצולעים וכבדי המשקל, שהצטרפו למעגל הרוקדים הורה בולגרית. נוצרה אווירה של שמחה גדולה,

מהולה בנינוחות ובביטויי אהבה. צביקה צילם הרבה ובכישרון רב במצלמת הווידיאו.
כאשר אנחנו צופים מדי פעם בווידיאו הזה אני חש כמו בחלום נפלא, עטוף ערפל דק המציב בפניך את הקושיה "היה או לא היה"..... צפו בווידאו.

חגיגת יום ההולדת ה-60 של שמחונת; אירוע זה מתועד בווידיאו. אף מומלץ לצפות בו. חגגנו במקום בשם מקום בלב ברעננה. היה זה חודשיים לאחר לידתה של לי. ביוזמת טלי ובעזרתי הכנו מראש מסכת שירים לביצוע הנכדים. כל נכד מבצע את חלקו המתאר את תמצית חוויותיו עם סבתא :

יום הולדת לשמחונת
חג שמחה לנכדים
יום הולדת לשמחונת
כל כך אוהבים
לנו כיף איתך מאוד — כ ו ל ם
אותך רוצים עוד ועוד
לשחק, לטייל, לספר עד אין סוף
לחבק, לנשק, ללטף ולאהוב

****

לא איני פוחד מחושך — ("בואי אמא")
אך לא טוב להיות לבד
בואי סבתא, בואי סבתא — ג ל
ודברי עמי מעט
בואי סבתא, בואי סבתא,
ארגע איתך בלבד

****

אנחנו עוד לא אכלנו שום דבר
מעדנים מזמן רצינו,
אין עוד בורקס כמו שלך — ("עוד לא אכלנו")
לעוגיות ריבה ציפינו
הנה נחמד להיות איתך — ב ן
המון דברים כבר עשינו
אז' כיף זה במטבח
את סודותייך שם גילנו.

*****

("שוטי, שוטי ספינתי")

א ס ף

שובי שובי סבתי
אני כבר לא יכול
אחרי שלושה ימים שלמים
שלא חזרת מחו"ל
שובי שובי שמחתי
תהיי לי שוב קהל
אני שחקן של הצגות
יוצר לך דמיונות,
הנה, הנה סבתי
יש סוף להצגות
עשי ידייך לכפות
אקוד למחיאות.

*****

("נד-נד, נד-נד")

מ י כ ל

בואי שבי בואי שבי
רק איתי תשחקי
רקדי איתי רקדי איתי
את החברה שלי
אל תלכי יותר הביתה
תמלאי את האמבטיה
עוד סיפור עוד סיפור
את אותי הכי הכי

*****

כ ו ל ם

("למדבר שאנו")

גם אני בחבורה
הנכדה הצעירה,
גם אני אותך רוצה
בלי כל הנחה !
לי לי לי לי לי
לי לי לי לי לי
לי ל לי לי לי

ביחד עם טלי עזרנו פה ושם בביצוע המסכת. מיכל, כשהגיע תורה עמדה על כיסא, החזיקה בטקסיות ובביטחון מוחלט את הדף בו היו רשומות מילות השיר, עשתה עצמה כאילו שהיא קוראת על-אף שעדיין לא ידעה לקרוא, אך הדף בידיה היה הפוך.

לי, בתורה, כשהיא בזרועותיו האמונות של אחיה בן והיא תרה בעיניה סביבה, ביצעה את חלקה בפה פעור וללא קול, אך בעזרתה הנלהבת של הלהקה. שמחונת הנרגשת נשאה דברים נוגעים ללב שתיארו את לידתה ואת שנות ילדותה והודתה לנכדים האהובים ולמשפחה.

חגיגת יום ההולדת ה-70 שלי חגגנו בצימר שבמושב שומרה אשר בגליל העליון. ההרכב כלל את משפחתנו הבסיסית בתוספת חברות של גל ובן. אווירה נהדרת, אשר שילבה פיקניק בחצר המיוערת והפרחונית שבין ארבעת הצימרים בליל דצמבר קריר; שיחות נפש; ארוחה מעולה בתוך החלל הגדול של אחד הצימרים והשיא: הקרנה של "שיר בהפתעה" המוקדש לנסים, אותו חיברו וביצעו בשיתוף פעולה מלא ובהתלהבות גדולה - לי, מיכל, אסף, בן, גל, צביקה,יורי, ענת וטלי. עבורי הייתה זו הפתעה מוחלטת ומרגשת ברמה של שיאים חדשים. התוכן של השיר העיד על כך שבני משפחתי מכירים אותי היטב, מעריכים אותי (בשמץ של הגזמה) ומביעים כלפיי אהבה גדולה. כל זאת בקישוטים של אירוניה והומור בטוב טעם.
דמעתי. בלעתי את דמעותיי וגם ניגבתי בשרוולי. בקושי רב החזרתי לעצמי את כושר הדיבור. אך אל דאגה, לא ויתרתי עליו. כל אחד מהנכדים וגם מהבוגרים, בתורו, נשא דברי ברכה וריגש אותי מחדש. שמחתי במיוחד מגילוי כושרם של הצעירים לתת ביטוי לרגשותיהם. הנה מילות השיר שבהפתעה:

שיר לאבא וסבא נסים בן שבעים (חיברו ושרו יחדו: יורי, טלי, ענת, צביקה, גל, בן, אסף, מיכל ולי
ושרו לצלילי השיר "סימן שאתה צעיר" של שלישיית גשר הירקון)

אם הנכדים עוד משגעים אותך בלי הרף,
ואם הילדים עוד מטרידים אותך במרץ,
אם מצב הים תמיד בראש מעייניך
ואם עדיין מחשבות טורדות את לילותיך

סימן שאתה צעיר, סימן שאתה צעיר,
או יום אביב בהיר או יום אביב בהיר,
סימן שאתה צעיר.

אם אתה מתכנן יום יום טיול לבולגריה,
מוזיקה טובה של ג'אז רצוי רק בלי סיגריה
ואם אתה מוזג רקיה עם צלחת צ'ושקי
ובמרץ עוד רוקד לצלילי בוזוקי

סבא נסים בן שבעים בכלל לא מרגישים
כולנו אוהבים עד מאה ועשרים.

אם למען השלום צועד בהפגנות
ואם אתה חורש בישיבה בקלפיות,
אם טעמת ועדיין לא הכול ניסית
ואם יש שטויות נהדרות שלא ניסית

סימן שאתה צעיר סימן שאתה צעיר
כל יום בהיר כל יום בהיר, סימן שאתה צעיר.

אם בויכוחים אתה כל הזמן חפץ
ואם על הסלעים אתה עדיין מקפץ

ואם אתה מרגיש לפעמים תחושה מוזרת
שלא הכי צודק ושיכול להיות אחרת

סבא נסים בן שבעים כולנו חוגגים
כולנו מברכים עד מאה ועשרים.

אם הפרדסים עדיין משגעים אותך בריח
ועל שמחונת עוד שומר בכל לילות ירח
כל דבר עושה בדיוק ולא בערך
ועם שמחונת יד ביד לאורך כל הדרך

וכאן בסוף השיר עם ילדיך ונכדיך,
רצינו רק לומר שנסים אין עליך.

סבא נסים בן שבעים – בכלל לא מרגישים
כולנו אוהבים עד מאה ועשרים.

למחרת השתכשכנו תחת כיפת השמים בג'קוזי הגדול המלא במים חמים. הייה סגרירי ומדי פעם המטיר גשם על הרוחצים. בערב סעדנו סעודה חגיגית במסעדה שבמושב לימן. בילינו במשחקים שונים עד השעות הקטנות. ביום השלישי יצאנו אחרי ארוחת הבוקר לטיול רגלי מלווה במוזיקה, בירה ועליצות, במסלול מסומן בתוך שמורת נחל בצת. עייפים ומרוצים יצאנו בשעות הערב לדרך הביתה. הכול מתועד בווידיאו, כדאי לצפות. אחרי מספר ימים קיבלנו אלבום מודפס המתאר את החגיגה עם צילומים המנציחים את הרגעים הבלתי-נשכחים.

חגיגת יום ההולדת ה-70 לשמחונת ו-50 שנות נישואינו, התקיימה בהרכב רחב של משפחה וחברים קרובים ליד שולחנות ערוכים, במקום בשם פאנץ' ליין - ייחודו היה בכך שהמלצרים היו מזמרים. חברים רבים ובני משפחה עלו לבמה ובירכו בהתרגשות רבה את שמחונת ואותי. ילדינו

ובני/בנות זוגם הגישו לנו אלבום שהופק מראש בשם "ספר המתכונים של שמחה" ובתוכו צילומים משפחתיים ומתכונים הנהוגים במסורת המשפחתית, מלווים בברכות אישיות ורשמים של בני המשפחה. המלצרים הגישו מכל טוב. לבקשתנו הם נמנעו ממנהגם לשיר. את מקומם בשירה תפסו שתי נשים מוכשרות ביותר ומרגשות. נעמי רוזוב, האחיינית שלי נענתה לבקשתי והלחינה בטוב טעם את השיר שחיברתי לרגל האירוע. היא עלתה לבמה ובליווי פליי-בק שהופק על-ידה ועל-ידי אישה אסף רוזוב ובנגינתו, היא שרה את השיר, כאשר על המסך שמאחריה הוקרנו המילים שחיברתי.

אהבתנו הבוגרת

האהבה ,

ישנם אומרים דועכת,

דועכת לה

עם השנים .

לא , לא ,לא

זאת אינה, א ה ב ת נ ו,

היא יוקדת

היא חמה

יוקדת כחמה.   ....האהבה ישנם אומרים.......

זאת אמהות מסורה,

תשוקה שלא כלה

זה הכבוד והאמון.

זו היכולת לוותר,

לומר - הכעס לא יותר

אפשר לשגות,

לא קל גם להודות.

את הנחשול יחדיו לחצות

במחאה יחדיו לצעוד

להתמסר ליושר ולטוב

לאל ממון סרב לסגוד

להתרגש משיר, ניגון

להתפלמס על סרט

ספר,הצגה.

לטוות לטוות חוטים רבים

להדק את הקשרים,

לארוג מרבד חיים

עם דורותינו הבאים............(2)

אהבתנו הבוגרת

הנה היא כאן

היא עוד בוערת

היא עוד בוערת

אהבתנו הבוגרת.

השיר היה הפתעה לשמחונת ולכל יתר החוגגים והתקבל בהתרגשות רבה. ימים רבים לפני האירוע פניתי לדודתה של שמחונת, אסתר מיטרני בת ה-90 + ; ביקשתיה לשיר באירוע שני שירים: האחד בבולגרית - שיר המלווה את הכלה מבית הוריה לביתה החדש. את השיר הזה שרה לפני 50 שנה לשמחונת, כאשר יצאה מבית הוריה בדרכה לחופה. את השיר השני ביקשתי שהדודה תבחר מאוסף השירים בספניולית-לדינו, שהיא הייתה מומחית לבצע אותם בקולה היפה והמחוספס. הגישו לה את המיקרופון ובמאמץ גדול, אך עדיין בכישרון ניכר, שרה אסתר את שני השירים. בתה מזל סיעה לה מדי פעם. בין שיר לשיר אמרה כמה אמרות נחמדות שעוררו צחוק רם ואוהד של האורחים. כאשר סיימה, נמשכו תשואות וקריאות עידוד רגעים ארוכים. מתועד בווידיאו ואנו חוזרים וצופים בו בהנאה.

חגיגת יום ההולדת ה-80 שלי. את האירוע הזה תכננו והכינו בעיקר ענת וטלי. ביום חמישי בשעות הבוקר יצאנו ברכבים לדרום ונפגשנו בכניסה לשמורת עין עבדת. מהחניה למסלול הרגלי צעדנו כולנו ונאיה על המנשא שעל גבו של בן. לצידנו הנחל הצר וצמחיה לצידו. מימין ומשמאל ניצבו הקירות התלולים ובהם קני ציפורים וביניהם קן של זוג נשרים השומרים על אפרוחיהם. נשבה רוח שפיזרה גרגירי אדמה , ליד הבריכה הטבעית התקרבנו לעדר קטן של איילי מדבר, פתאום התחזקה מאד הרוח ובתוך רגעים מעטים הוסתרה השמש על ידי ענן אבק רווי אבק אדום. החל גשם של טיפות גדולות בצבע אדמדם. מיהרנו לצאת מהנחל. בהגיענו לחניון בגדינו היו מכוסים בבוץ שהתייבש במהרה. הייתה זו חוויה מדברית נדירה, שמחנו שחווינו אותה. בדרך לאילת המשיך להמטיר גשם מלווה בברקים ורעמים. אלומות אור השמש שחדרו בין העננים היו מרהיבים במיוחד.
לאילת הגענו לפנות ערב והשמש עדיין העירה את הרי אדום שבמזרח.
התאכסנו במלון ואחרי רחצה ומנוחה קצרה יצאנו רגלית לאור ירח מלא לסעוד חגיגית במסעדת המפלט האחרון. היה טעים ובשפע. השקנו כוסות יין ובירה ולראשונה גם נאיה בת השנה וחודשיים עשתה עמנו "לחיים".
למחרת, בילינו רובנו, בחוף ואלה שהתגברו על החשש ממים קרים- 22- 23 מעלות, היו ששחו וצפו עם משקפת וצינור נשימה בצפייה ביופי הדגים והאלמוגים. משחקי שש בש מתוחים, בירה ומוזיקה. בערב סעדנו במסעדה אחרת עם יין לרוב, דברי ברכה, איחולים ודברי הערכה מרגשים שהופנו לכתובתו של האיש בן ה-שמונים. בקושי התגברנו על הרעשים במסעדה המצופפת בסועדים רבים מדי. היה מרגש עד דמעות.
למחרת בשבת בילינו שוב שעות רבות ליד הים. בערב שבנו לביתנו עמוסי חוויות וסיפוק ממשפחתנו החמה והאוהבת. מתועד בווידיאו.

דנית צ'רבנקה/ברכה הינה הנכדה השישית שלנו. אמנם קיבלנו את דנית כרעייתו של בן, אך אנו חשים אותה כיום כחלק בלתי נפרד ממשפחתנו, כאילו היא אתנו מימים ימימה. זכינו כסבתא וסבא לחגוג את הנישואים של דנית ובן. הייתה זו חגיגה גדולה, עליזה מאד ובטוב טעם. לא ארבה לתארה, היא מתועדת בווידיאו מקצועי, אך לא אחסיר את דברי דנית שנאמרו תחת החופה כשהיא מישירה את מבטה אל עיניו של בחיר ליבה:

דברים של דנית תחת חופה - 25.10.2017

נניק שלי, אהבה של פעם בחיים, החבר הכי טוב שלי.

אני מתרגשת לעמוד מולך היום , מול המקום שאנחנו כל כך אוהבים,

המתאר את הזוגיות שלנו באופן מדהים. כמו הים כך אנחנו:

סוערים, נותנים ומקבלים, נרגעים .

אי-שם ב-2011 פגשתי אותך בברילוצ'ה-ארגנטינה. המבטים הצטלבו,

שיחות לתוך הלילה, "פרפרים" שלא מפסיקים. לקח לנו שלוש שנים

להבין שזה צריך להיות לתמיד. גם בשלוש השנים שעברו בין הטיול

ליום שבו התחברנו שוב, היית בלבי והאמנתי כל כולי שאתה שלי.

ושוב הכול מהתחלה. מפגשים חטופים, התקרבות, שפה משותפת,

מבטים, לב דופק בחוזקה ואהבה, אהבה שלא מפסיקה.

אחרי שנה עברנו לגור יחד במבואות ים. שנתיים בהן למדנו אחד את השני,

למדנו מה הם חיים משותפים, היינו אחד ליד השני ברגעים היפים וגם בקשיים.

תמיד ידעתי שיש לי על מי לסמוך, יש לי בית חם לחזור אליו,

ועכשיו אנו עומדים פה מול האנשים האהובים שלנו, צועדים יחד לחיי הנישואין.

שנתייחס אחד לשני מתוך תודעה נקייה;

שנשחרר אשליות שנוצרות מתוך מחשבות;

שנתמוך אחד בשני מתוך חמלה ואהבה; שנדבר בנועם ונוותר על קשיחות יתר:

שנסייע אחד לשני ושנעשה זאת מתוך שקט פנימי:

שנגשים חלומות, יחד:

שניצור בית אוהב וחם מלא בנתינה.

אני אוהבת אותך הכי בעולם!!!

ד נ ה.

עברו מאז כשלוש שנים ואנו עדים לתהליך עיצוב משפחתם של דנית, בן ונאיה, שנולדה בינתיים. הם עושים זאת בשיתוף פעולה תוך כדי למידה, עם אהבה רבה והישגים. אנו כסבתא וסבא לדנית ובן וכסבתא וסבא רבא לנאיה זוכים לקבל מהם הרבה תשומת לב וביטויי אהבה. כמו כן, ניתנת לנו ההזדמנות להעניק להם מניסיוננו ומאהבתנו. לידתה של נאיה גורמת להם, לנו ולכל בני המשפחה שמחה ואושר גדול, וכולנו עוקבים ומתפעלים מדי יום מהחינוך שהיא זוכה לו, מהתפתחותה המרתקת בסביבה הקסומה שנותנת מרחב כמו גם המרחב הגדול והביטחון שמוענק לה על-ידי דנית ובן. כחודש לאחר לידת נאיה כתבתי לה את השיר הבא, שגם אותו הלחינה ושרה נעמי:

לידת נאיה (18.10.2018)

מסר אם הדהד לך ברחמה.

המיית אב ואם,

לכוח משיכה היה.

יחדיו גברתם על חבלי לידה.

יחדיו חוויתם - פלא הבריאה.

נושאת עמך תקוות לרוב

ואת גילנו את נושאת.

נאיה , נאיה את השיר

את הלחן נאיה

את המנגינה.

חלומות של פז לרוב רוקמים

חלומות של פז אותך עוטפים

אל מול הים געגע

בעונג - חלב אם.

מול הים תדעי הרוגע,

גם הסערה תדעי,

גאות וגם השפל,

אך בספינתך תמיד יהיה מצוי

העוגן, עוגן מבטחים של אהבה.

נושאת עמך תקוות לרוב

ואת גילנו את נושאת.

נאיה, נאיה את השיר

את הלחן נאיה

את המנגינה.

חברותי ופעילותי בברית הנוער הקומוניסטי הישראלי ובמפלגה הקומוניסטית הישראלית.

אני מוצא לנכון להקדיש לנושא זה פרק מיוחד וארוך, לא רק מתוך כוונה ליידע את הקורא. ברצוני לנצל הזדמנות זו, בה אני סוקר את ציוני הדרך בחיי עד כה, לעשות לעצמי גם בנושא זה מעין סיכום ביניים.
א. מגיל ילדות ועד עצם היום הזה חיי מתאפיינים בהשקפות ובפעילות, בעיקר כקומוניסט ישראלי.
ב. המושגים אשר הצליחה להנחיל להמונים ההגמוניה התודעתית של שלטון ההון; לנוכח העובדה שהניסיון ההיסטורי הראשון לפתח חברה סוציאליסטית הגיע כעבור כשבעים שנה למבוי סתום וקרס (על-אף ההשפעה וההישגים ההיסטוריים שלא ניתן לבטלם במהלך ניסיון זה) מנוצלת על-ידי שלטון ההון ודובריו , להצגת כל קומוניסט שעדיין פועל לסילוק הקפיטליזם – כאיזשהו חייזר המנותק מהמציאות. עם הדימוי הזה ברצוני להתעמת ולשלול אותו מהיסוד.
ג. אנסה להציג את השקפותיי ואת פעילותי בעומק הראוי ושלא בחטף של פולמוס שטחי וחסר הקשבה הדדית במפגשי ערב שבת, זאת מתוך תקווה, שגם כאשר התוצאה לא תהיה בהכרח הזדהות עם דרכי, לפחות היחס אליה יהיה מכבד.

הפרק הזה יתאפיין בהרבה מאוד "חפירות" פילוסופיות, היסטוריות, מדיניות, כלכליות. מי שנרתע מסוג זה של קריאה והתעמקות מוזמן לפרוש, על-אף שזה לא ישמח אותי, יתקבל על-ידי במידה ראויה של ריאליזם והבנה.

הנה כמה אמרות כנף נפוצות שרבים נוהגים להשתמש בהן מבלי לתת את הדעת על משמעותן:

* מה שהייה הוא שיהיה. הכול מעגל החוזר על עצמו. אין חדש תחת השמש.

* עזוב, עזוב - הכול הבל הבלים, עזוב אותנו מפוליטיקה! ממילא לא שינית וגם לא תשנה דבר.

אם נבחן את הדברים הנ"ל על בסיס מדעי היסטורי ומתוך הניסיון האנושי, נוכל לקבוע שכול האמרות הנ"ל אין בהן אלא שמרנות מובהקת.
הכול משתנה ללא הרף; מה שעכשיו ומה שיהיה הוא אף פעם לא מה שהיה; על אף שסימנים מסוימים עושים רושם שהם בדיוק הדברים שהיו בעבר - אף פעם זה לא אותו הדבר; כיוון ההתפתחות של הטבע, האדם ושל החברה האנושית הוא כיוון של עלייה לרמה גבוהה, יותר מה שנקרא אבולוציה . כיוון זה איננו קו ישיר המטפס באופן רציף מעלה, בדרך קורה שיש נסיגות ואף נסיגות חדות. אך במבט לזמן ארוך הוא תמיד מתפתח לשלבים מתקדמים יותר. שום דבר אינו נצחי, הכול נולד חי, מתפתח, מת - משנה צורה.

אבן-היסוד של ההתפתחות היא חומרית – מטריאליסטית. לא קיים דבר שאיננו תלוי בהתפתחות החומרית. לא קיימת "רוח" ללא חומר. הדבר אמור גם לגבי יכולת החשיבה שלנו והתודעה האנושית.
הכול מתפתח תוך קיום בלתי פוסק של סתירות פנימיות, של השפעות הדדיות – של דיאלקטיקה. זה אמור גם ביחס להתפתחות האדם ותודעתו; להתפתחות האופי של החברה. דרווין, במחקריו החלוציים ומדענים רבים אחרים אחריו, ביניהם פרידריך אנגלס, הצביעו על התהליך שבו העבודה, שהשימוש בכלים – הוא הגורם המכריע בהתפתחותו של האדם וגם של החברה כולה. ללא העבודה והתפתחות אמצעי הייצור – לא הייתה יכולה להתפתח השפה ובלעדיה גם אני לא הייתי מסוגל לקלוט, לפתח מחשבות ולהעלות אותן על הנייר. בלי השפה לא היינו מסוגלים לחשוב ברמה הגבוהה כפי שאנו עושים זאת כיום. באופן דיאלקטי, החשיבה מצדה מעשירה את השפה, והעושר הזה חוזר ומעשיר את החשיבה לרמה גבוהה יותר. החשיבה והתודעה מתפתחות לרמה גבוהה יותר, תוך צבירת ניסיון ומבחן אמפירי – פרקטי - מעשי. הדבר גורר בהכרח התפתחות אל רמה גבוהה יותר של אמצעי הייצור המופעלים בידי בני האדם. התודעה החברתית, הבוחנת את התפתחות ההיסטורית האנושית, את היווצרותם

של המעמדות החברתיים ואת הניגודים הנוצרים ביניהם, הינה מרכיב חשוב ביותר המאפשר מימוש מהפכני ושינויים יסודיים באופי של המשטר החברתי.

בשלבי ההתפתחות המוקדמים הפכו אמצעי הייצור שהיו בתחילה קניין משותף בחברות הפרימיטיביות העתיקות, לכאלה שבבעלות פרטית - קניין פרטי. כך מתחיל השלב ההיסטורי שבו החברות האנושיות הופכות לחברות המחולקות למעמדות הנבדלים בין אלה שבבעלותם אמצעיי הייצור (שכולל גם בעלות על הקרקעות) לבין אלה שנאלצים לעבוד עם אמצעי הייצור שאינם קניינם ולהותיר את חלק הארי של פרי עמלם בידי הבעלים.
מתפתחים סתירות וניגודים מעמדיים בלתי-מתפשרים.
ההגמוניה על התודעה נמצאת בשליטת המעמד בעל אמצעיי הייצור.
לדוגמה, את התודעה השולטת בתקופת העבדות, זו מבליטה את הדמוקרטיה העתיקה ביוון וברומי. אך דמוקרטיה זו שייכת למעמד בעלי העבדים ולמנגנון השלטוני בלבד. העבדים שהם, המרכיב העיקרי באוכלוסייה, אינם נחשבים ראויים, אפילו לא בעיני עצמם. בתקופת הפיאודלים והאריסים התודעה המושלטת היא, שיש אנשים בעלי "דם כחול" והם השליטים ובעלי הזכויות – אצילים/ות, נסיכים/ות ומלכים/ות והם כאלה בחסות האל. האריסים נחשבו, לרוב גם בעיני עצמם נחותים בכול ההיבטים ולתלויים בחסדי מעמד האצולה.

התפתחות אמצעיי הייצור בסוף התקופה הפיאודלית הובילה להתפתחותו של מעמד חדש, מעמד התעשיינים - מעמד שלרוב אינו שייך לאצולה. האינטרסים היצרניים של המעמד החדש, המתפתחים על הבסיס של המהפכה המדעית הטכנית באותה תקופה - עם תחילת השימוש בקיטור ובחשמל, מחייבים המוני עובדים לשם הפעלת אמצעי הייצור החדשים. הם זקוקים דחוף לתשתיות עבור התחבורה המתפתחת, מסילות ברזל להובלת חומרי גלם וסחורות, כלי שיט משוכללים ועוד. במצב זה השלטון, שמצוי בידי האצולה הפיאודלית, מהווה מחסום בפני התפתחות הכרחית של החברה האנושית. המעמד החדש שקיבל את הכינוי "בורגני" משום שפעילותו התמקדה בערים המתחדשות, חולל את מה שקרוי "המהפכה

התעשייתית" וסילק את האצולה מבמת ההיסטוריה כמעמד שליט. המשטר הקפיטליסטי הביא עמו קידמה ללא תקדים בהיקפה וברבגוניות והן במהירות הפצת תוצרתה החומרית והרעיונית ברחבי העולם. הקפיטליזם הפיל את החומות שאפיינו את המשטר הפיאודלי.
מהפכה זו הייתה הגורם לצמיחתם של המדינות הלאומיות (בניגוד למיתוסים לאומניים רבים, לפני הקפיטליזם לא הייתה קיימת מדינה במובן המוכר היום). המדינה היא כלי הכרחי למעמד החדש שמטרתו לצבור הון הולך וגדל מניצול עבודתם של המוני עובדים. המדינה היא הכלי שמארגן את הצרכים של רמת הייצור ויחסי הייצור החדשים. נדרש להקים ערים גדולות, לסלול דרכים, להפעיל מערכות משוכללות של הספקת אנרגיה,חומרי גלם ולפתח אותם, מוסדות פיננסיים ולא פחות חשוב מכך הכשרת עובדים שיידעו קרוא וכתוב ויותר, מכך כדי להפעיל את המיכון החדש ולשכלל אותו.
המפעלים החדשים מעסיקים המוני עובדים המרוכזים במכרות, במפעלים ועוד. רבבות עובדים ומשפחותיהם, שעזבו את הכפר, מתגוררים בערים החדשות הסמוכות למפעלים למכרות ולאזורי תעשייה. דבר זה מקדם את ההכרה והתודעה המעמדית של העובדים; קמים איגודים מקצועיים במטרה לשפר את תנאי העבודה והשכר. זאת תוך מאבק עקשני ולעתים רווי דם של עובדים מול המשטרה והצבא שמדינת ההון מקימה בעיקר כדי להבטיח את קניינם ואת זכויות הניצול שלהם - את רווחיהם התופחים. בתהליך זה העובדים מתחילים לקלוט בתודעתם שאופי הייצור הוא חברתי. בתהליך הייצור, הם מוכרים למעביד את כוח העבודה שלהם. זאת הסחורה היחידה בבעלותם ולשם קיומם שלהם ושל משפחותיהם הם חייבים זאת. אך באותה העת הייצור (והרווח שהוא מניב לאלה שאמצעי הייצור בבעלותם) איננו יכול להתקיים בלי כוח העבודה של העובדים. בפועל, תהליך זה מתבצע על-ידי עובדים; מקצועיים ומיומנים, מהנדסים, אנשי מדע ומנהלים. מסתבר שהייצור כשלעצמו יכול להתקיים ולהתפתח ללא בעלות פרטית על אמצעי הייצור – ללא המעמדות המנכסים לעצמם את רוב פרי עמלם.

הסתירה השנייה שבעלי ההון אינם מסוגלים לפתור היא שהעובדים מייצרים בעבודתם סחורה פוטנציאלית (מוצרים הופכים לסחורה רק אם נמכרו

בשוק) בכמות גדולה בהרבה ממה שהם ורוב האוכלוסייה מסוגלים לרכוש בשכרם. זאת תוצאה מכך, שהחלק העיקרי של פרי עבודתם נשאר בבעלות בעלי אמצעיי הייצור- "בעל הבית". סתירה זאת מתבטאת בכך שמוצרים בכמות עצומה נערמים כאבן שאין לה הופכין. זהו המשבר המחזורי.
משברים אלה גורמים לאובדן של מוצרים, שלכאורה היה ביכולתם לחסל עוני ומחסור. משברים אלה גורמים לפיטורים המוניים ולאבטלה רבת היקף, בעקבותיהם נפגעים הישגים כלכליים, חברתיים ודמוקרטיים שהושגו במאבקים קשים במשך שנים על-ידי העובדים המאורגנים. משברים אלו גורמים לריכוז של עושר רב יותר בידי הטייקונים, ויוצרים פערים הולכים וגדלים בין המעמדות. משברים אלה היו המניע העיקרי למלחמות, ובשיאם לעלייתם של משטרים פאשיסטיים, רודניים, אכזריים וקטלניים ולשתי מלחמות העולם.
הסתירה השלישית, זו המסכנת את קיום האנושות ובכלל זה את בני מעמד בעלי ההון, היא זו שהתחרות הבלתי פוסקת בין מעצמות ההון הגדולות - האימפריות שמשתלטות על עמים ועל ארצות - מובילה לעימותים צבאיים. מלחמות נוספות רבות מתחוללות נגד מדינות או תנועות לשחרור המנסים לפתח משטר שאינו בשליטת האינטרס של ההון, כמו כלפי ברית המועצות בזמנו או שורה של ארצות בדרום אמריקה, באסיה ובאפריקה.

נוצרים תאגידים רבי עוצמה והשפעה המייצרים ומפתחים ללא הפסק אמצעי לחימה קטלניים יותר ויותר עד לייצורו ואחסונו של נשק גרעיני (שכבר נעשה בו שימוש), כימי וביולוגי בכמויות שיש ביכולתם להרוס עד היסוד לא רק את כדור-ארץ האחד שלנו, אלא גם ארבעים כאלה. תאגידי ייצור הנשק הינם מיוזמי המלחמות, במטרה להגדיל את מכירת תוצרתם הקטלנית ולצבור רווחי עתק נוספים. המשך שליטת ההון תאב הרווח והבצע מהווה איום מוחשי על הקיום האנושי.

הסתירה הרביעית, גם היא אינה ניתנת לפתרון במשטר של שלטון ההון. גם היא, כקודמתה, מהווה איום מוחשי, עכשווי - מיידי על הקיום האנושי ועל כוכב הלכת הייחודי שלנו. זאת הסתירה שבין הצורך הקיומי של ההון להמשיך במה שקרוי "הצמיחה של המשק", שפירושו ליצור עוד ועוד, לדרבן צריכה מופרזת של מוצרים שרבים מהם גורמים נזק בריאותי, כמו גם עידוד

צריכה מיותרת ומזהמת את הסביבה. צמיחה כלכלית מסוג זה גוררת ניצול של החומרים הנגישים והזולים ביותר ובכמויות גדלות ללא הפסק לשם הפקת אנרגיה, כמו גם שימוש בחומרי גלם מזהמים. התוצאה המסוכנת של כול הנ"ל היא הרס סביבתי, התחממות גלובלית, זיהום של האטמוספרה, של המים ושל הקרקע.

מגמת ההתחממות הגלובלית רושמת שיאים חדשים.
לפי המדידות של מינהל האוקיינוסים והאטמוספרה הלאומי של ארה"ב, חודש יוני 2019 היה היוני החם ביותר בהיסטוריה. ממוצע הטמפרטורה באותו חודש היה 15.9 מעלות צלזיוס - 0.9 מעלות צלזיוס יותר מהממוצע במאה ה-20.

שנת 2020 ,אמורה הייתה, למלא תפקיד גורלי במאבק לעצור את המשבר האקלימי ולמנוע החמרה בנזקים שנגרמים לכדור הארץ בגלל ההתחממות הגלובלית.

שנת 2020 עומדת להסתיים וככול הנראה ההידרדרות לא רק שלא נבלמה אלה שאנו עדים לנזקים מחמירים.

על ספ נקודת האל-חזור, האם נשלים עם האסון שלפתחנו? האם נדע לחסום את תאבי הבצע, הגוררים אותנו ביחד עמם אל התהום של הרס הסביבה – הרס המבשר מציאות שבה לא ניתן יהיה, לבני אדם, לבעלי חיים ולצמחים רבים מאד, להתקיים על פני כוכב הלכת הנפלא והייחודי שנולדנו בו ?! האם נשלים שעתידנו יהיה מלווה בברבריות?

הסתירות והאיומים הללו שהמשטר הקפיטליסטי גורם להם ושאינו מסוגל לפתור, מציבים את הכורח לבחור בין המשך שלטון ההון לבין סילוקו. בין הידרדרות לתהום הברבריות לבין עיצוב של חברה מתקדמת יותר, שהאינטרס הבסיסי שלה הוא רווחתו והגנתו של האדם, של כלל בני האנוש ולא האינטרס הצר של הרווח.
אך הטייקונים ומשרתיהם אינם מוותרים; מנהלים מדיניות תוקפנית קבועה כדי להבטיח את רווחיהם בתאוות בצע שאינה יודעת שובע, גם כאשר הדבר כרוך ב"תמות נפשי עם פלשתים".

"כל דבר ניתן לקנות, גם אנשים – הכול תלוי במחיר שאתה מוכן לשלם" - זה אחד הערכים שבעלי ההון מאמינים בו, מפיצים אותו ומנסים לשכנע את כולם באמיתותו. יתר על כן זו הפרקטיקה שלהם לשם הבטחת רווחיהם ושלטון המסור לאינטרסים שלהם.
לא בכדי מעלים הנאבקים נגד שלטון ההון את הסיסמא "הון–שלטון – עולם תחתון". במציאות הישראלית הנוכחית חיפוש ההוכחות מיותר.
במהלך הימים שאני רושם שורות אלו מתרחשת מרידה עממית רחבת ממדים של המעמדות המוחלשים והמופלים דווקא בארץ המוגדרת "מופת לדמוקרטיה המערבית", "ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות", "מנהיגת העולם החופשי" – באימפריה החזקה ביותר בתקופתנו, ארה"ב אדירת ההון, בעלת הכוח הצבאי וההשפעה הבינלאומית; אוכלוסייתה ברובה הגדול מוחלשת באופן קיצוני. זאת אפילו בהשוואה למדינות הון מפותחות אחרות. הדבר בולט במיוחד בעת המשבר הנוכחי בעקבות מגפת הקורונה.
במדינה זו אין ביטוח בריאות ממלכתי ולרוב האוכלוסייה אין ביטוח בריאות כלל. גם חלק מהעובדים שיכלו בעבר לרכוש ביטוח בריאות, איבדו אותו בפרק זמן קצר לאחר שפוטרו והפכו למובטלים.

גם אחרי שעברו כבר 155 שנים מאז שלחוקה הוכנס תיקון האוסר עבדות, החברה האמריקאית מתאפיינת בגזענות קיצונית של ארגונים גזעניים "לבנים" (שהנשיא טרמפ מזוהה עמם ונהנה מתמיכתם) ומצד הממשל, באפליה ובדיכוי כלפי אלה שצבע עורם איננו לבן, במיוחד כלפי שחורים.
נתוני חלוקת ההכנסות והנכסים מצביעים על תהליך מתמשך של הרחבת הפערים החברתיים. לשם דוגמה בלבד, אציין רק את הנתון הבא: בשנת 2017 מאיון אחד, כלומר אחוז אחד ממשקי הבית מחזיק בחמישים אחוז (50%) מהנכסים. שלושת האנשים העשירים ביותר: ג'ף בזוס, וורן באפט וביל גייטס צברו רווח של 250 מיליארד דולר! למחצית ממשקי הבית בכל-ארצות הברית היה ביחד פחות מזה.
השליטה בכלכלה, בפוליטיקה, ביחסי החוץ מצויה למעשה בידי התאגידים בעלי העוצמה. אלה מקבלים מהמדינה (כלומר מכספי המיסים ששילמו העובדים) בעת משבר כלכלי, "תמיכת חילוץ", "הצלה", "עידוד" – הכול כדי להבטיח את המשך משטר שלטון ההון ואת רווחיו. זו אותה אימפריה

שמטיפה ומעניקה ערכי דמוקרטיה לעולם כולו. כאשר ההטפות ושטיפת המוח אינן מספיקות להבטחת האינטרסים שלה ברחבי העולם, פעמים רבות מספור נוקטת מעצמה זו בסנקציות, בחנק כלכלי, בהפיכות, בדיכוי אכזרי ואף במלחמות כדי להכניע עמים ומדינות סוררות.

זאת הידידה ה"גדולה" של ישראל. הממשל המסורתי בארץ הפך עם השנים את מדינת ישראל לכלי הנותן שירותים מגוונים להבטחת האינטרסים של מעצמה זו באזורנו.

זאת המעצמה, שלמעשה מונעת פתרון של שלום ריאלי וצודק לסכסוך הישראלי-פלסטיני. זאת המעצמה, שבנימין נתניהו ושותפיו רואים בה דגם לחיקוי ופועלים כדי ליישם את הערכים שהזכרתי לעיל, בהוויה של החברה הישראלית.

כל הניתוח לעיל מגלם בתמצית את מהותו של הבסיס הרעיוני, הפילוסופי, ההיסטורי , הכלכלי, המדיני והחברתי שעליו נבנתה התנועה המהפכנית של מעמד העובדים - של התנועה הקומוניסטית ברחבי העולם שגם מק"י, היא חלק ממנה.
לאחר הצגת היסודות הרעיוניים שלעיל, תצוצנה, בצדק, הקושיות: איך זה שאם התיאוריה כל כך טובה, הניסיון ליישמה נחל כישלון? אולי זאת בכלל אוטופיה שאנשים טובים ותמימים נשבים בקסמה, אך למעשה היא יפה רק בתיאוריה ואינה ישימה במציאות?
במידה מסוימת זו אכן אוטופיה; שאיפה למציאות מושלמת, שהכול בה ללא רבב - יש בה בהכרח שמץ של אוטופיה. אך האם שאיפתו של האדם הבודד לשוויון, לצדק ולשלום, לחיים בחברה אנושית נטולת אפליה וניצול היא שאיפה שה"אוטופיסטים" המציאו? בכל שאיפה לקדמה מוצבת מטרה גבוהה יותר, נעלה יותר, המבוססת לא רק על רצון אלא גם על נסיבות המאפשרות להגשימה. אם ההצלחה מובטחת מראש אין בכך כול אתגר המבשר שינוי יסודי. הדבר החשוב ביותר כדי לא להיות שבויים באמונה כמו זו הדתית, הוא המבחן הבלתי פוסק של הניסיון האמפירי המצטבר של הפרקסיס - של ההישגים ושל הכשלים. כל השינויים המהפכניים בהיסטוריה האנושית לא הושגו אלא רק לאחר מהפכים אחדים של קדימה

ונסיגה אחורה עד שהשינוי המהפכני מתממש.
היסודות הרעיוניים שלעיל ושפותחו בראשיתם על-ידי מארקס ואנגלס, לא התיימרו לנבא ואף לא הורו על הצורה בה תיבנה החברה שלאחר הקפיטליזם. הניתוח שלהם בא בראש וראשונה שהניגודים המעמדיים והסתירות הפנימיות בחברה בה שולט ההון, מובילים בהכרח, כמו גם בחברות קודמות, לשינוי מהפכני המעביר את השלטון ממעמד אחד למעמד אחר. על הפרק עומד העברת השלטון בצורה מהפכנית לידי מעמד העובדים. איך זה יעשה? – זאת הותירו לאלה העומדים להתמודד עם ה"איך" בתקופה ובתנאים הייחודיים בבוא העת. הייתה להם הנחת יסוד אחת (והיא לא התממשה) שהמהפכה של מעמד העובדים תתחולל בבת-אחת במספר רב של ארצות, במיוחד המפותחות שבהן בהיבט התעשייתי ובהתארגנות של מעמד העובדים.

המהפכה הרוסית ב-1917 התחוללה במדינה – ממלכה אחת בודדת, בארץ שהייתה מפגרת תעשייתית ומפגרת בתחומים רבים אחרים. המדינה הסובייטית שזה רק עתה קמה נאלצה להתמודד עם המשך מלחמת העולם הראשונה (גרמניה רוסיה) כמו גם עם מתקפה צבאית, חרם כלכלי והסתה שקרית ומתוכננת מצד קואליציה גדולה של מעצמות שבהן שולט ההון הגדול. מנהיג המהפכה לנין ורוב חבריו בהנהגה הגיעו בתנאים הנ"ל למסקנה שעליהם לפתח תוכנית כלכלית, מדינית ודיפלומטית אשר תחולל את השינויים המבניים תוך כדי שימוש בכלים הקיימים גם בכלכלה הקפיטליסטית – מבלי לוותר על שלטון מעמד הפועלים והאיכרים. בהתאם לכך כבר ב-1918 הכניסו רפורמות שכללו כלכלת שוק מוגבלת, וגם פשרות כדי להשיג את הפסקת המלחמה עם גרמניה. לנין נפטר ב-1924, זאת לאחר פציעה כתוצאה מניסיון התנקשות בחייו. ערב פטירתו הזהיר לנין את הנהגת המפלגה מפני אישיותו של סטאלין, שבתקופה הזאת היה מנהיג בולט בעיקר בתחום הצבאי. על-אף זאת הצליח סטאלין לקבל לידיו את ההנהגה. הוא שינה את המדיניות של לנין ונקט מהלכים נמרצים לביצוע מהיר של שינויים מבניים בתחומי הבעלות והעיבוד של הקרקע, כמו גם דיכוי מוחלט של כלכלת שוק. מהלכים אלו בוצעו תוך כדי מעשי כפייה, אשר עוררו התנגדות וגררו צעדי דיכוי נפשעים מצד השלטונות. במקביל פיתח

סטאלין תיאוריה האומרת: "ככל שהישגי המהפכה הפרולטרית גדלים – כן גדלה הסכנה של התנגדות מצד שרידי הבורגנות". תיאוריה זו התפתחה לשיטת דיכוי, ולמסע של טיפוח הפולחן כלפי אישיותו של סטאלין. בכל אמצעי התקשורת, במערכות החינוך ובכל המערכות של ההוויה החברתית התנהל, בהשראת סטאלין, מסע של שטיפת מוח והטמעה של הפולחן לאישיותו בתודעת ההמונים. זאת מתוך אמון או מתוך פחד. סטאלין הצטייר כמנהיג עילאי ויותר מבן אנוש רגיל. פיתוח הפולחן ביחס לסטאלין בא להסתיר, לטשטש ולהצדיק את העיוותים והפשעים שהתחוללו בתקופת שלטונו. רק בשנת 1956 – שלוש שנים לאחר מותו – בוועידה העשרים של המפלגה הסובייטית, חשף, ניקיטה חרושצ'וב בנאום שארך ארבע שעות, ללא ניסיון ליפות או להעלים עובדות את ההיקף והכמות של פולחן האישיות ושל הפשעים שהתחוללו בתקופת שלטונו של סטאלין. פשעים אלו כללו רבבות קורבנות בנפש של חפים מכל פשע שהוגדרו כ"מתנגדי המהפכה", שהוחשדו והואשמו בבגידה והוצאו להורג. רבים מבין קורבנות אלו היו מנהיגים קומוניסטים ותיקים ומראשי הצבא האדום שלקחו חלק פעיל במהפכת 1917 ובשנים הראשונות אחריה. פשעיי סטאלין כללו החשדה, דיכוי ואף הגליה של עמים בקווקאז. אזרחים רבים מאד נאסרו ונכלאו במשך שנים במחנות מבודדים ובתנאיי מחייה קטלניים. החשיפה האמיצה, בוועידה העשרים, היוותה שוק והלם למיליוני אנשים בברית-המועצות, במחנה הסובייטי וברחבי העולם. רבים מאד חוו אכזבה עמוקה ולא מעטים מהם התרחקו מרעיונות המהפכה ומפעילות מהפכנית. מצד אחר היה בגילויי הפשעים והעיוותים מהלך של היטהרות מזוהמה ותחושה של התחדשות ותקווה לפתיחת פרק חדש של התהליך בבניית הסוציאליזם. רק חלק מתקווה זו התממשה, העקבות שהותירה תקופת סטאלין לא נעלמו לחלוטין עוד שנים רבות.

אירועים אלה, מבלי להשלים או להצדיק אותם, לא התחוללו בחלל ריק. ההתקפות הבלתי פוסקות מצד המערב - פלישה צבאית של 14 מעצמות ומדינות בהן שלטו נציגי ההון המבוהלים מהמהפכה הסובייטית; מלחמת אזרחים רווית דם, שחוללו שרידי הקיסרות הרוסית ששאפה לחזור ולשלוט. על הרקע הזה הלכו והצטמצמו הכלים הדמוקרטיים של ביקורת ושל בחינה

אמפירית ביחס להישגים ולכישלונות. כך נוצר קיבעון תוך כדי הרחקת ההמונים משיתופם בגיבוש המדיניות. הדבר הוביל בהמשך לפשעים והעיוותים בתקופת מנהיגותו של סטאלין, לדעיכת ההתלהבות הגדולה שאפיינה את ראשית המהפכה, לאדישות במקרה הטוב ולפחד ועוינות לרוב. על-אף כל זאת, במידה רבה בזכות נאמנותם של קדרים שפעלו בשטח, היו למדינה הסובייטית הישגים רבים, אשר שינו את פני החברה באופן מרשים, בעיקר בתחום חיסול הבורות, האנאלפביתיות והרעב וכן בתחומים כמו תיעוש, מדע, חינוך, בריאות, דיור ותרבות. וכך למרות ההרס העצום שנגרם לברית-המועצות במלחמת האזרחים ובהמשך במלחמת העולם השנייה. הישגיי המדינה הסוציאליסטית הלהיבו מיליונים רבים ברחביי העולם. בהשפעת הישגים אלו, נוהלו מאבקים רבים שהצליחו להביא שינויים ורפורמות בשורה ארוכה של מדינות ולקדם את רווחתם של העובדים וקידום לרבות כינון "מדינת רווחה" במספר ארצות מפותחות.
בעקבות ניצחון הצבא האדום והמדינה הסובייטית על גרמניה הנאצית ושימת קץ למלחמת העולם השנייה האיומה, נוספו עוד מדינות למחנה הסובייטי. כל אלה הגבירו עוד יותר את האהדה לברית-המועצות ברחבי העולם. מאבקים לעצמאות לאומית ולחיסול הקולוניאליזם, נשאו פרי. הוקמו עשרות מדינות עצמאיות חדשות. ביניהן ישראל, וגם מעצמה בהנהגת המפלגה הקומוניסטית הסינית – סין העממית.
במקביל הוגבר הלחץ של ה"מערב" על ברית-המועצות ועל המחנה הסוציאליסטי, הוקמה ברית נאט"ו והתפתחה מה שמכונה "המלחמה הקרה" , גברו מרוץ החימוש וההסתה.
לנוכח הקיבעון הפנימי בברית-המועצות, ניוון של הכלים לבחינה וביקורת פנימית, החלה לבלוט הנסיגה בקצב ובאיכות ההתפתחות הכלכלית.
במיוחד ניכר הדבר בחוסר ההתאמה בין ההישגים העצומים של החינוך האקדמי, המחקר המדעי, פריצת הדרך לחלל (ספוטניק, יורי גאגארין, (בן-האנוש ראשון המשייט בחלל) לבין היישום של הישגים אלו בפרקטיקת היצור במשק הסוציאליסטי. כבר היה ברור לרבים בקרב שוחרי הפיתוח והתקדמות המשק, כי אי פיתוחה של דמוקרטיה פרולטרית רחבת היקף במקומות העבודה ובחברה בכלל; חוסר ההתאמה של השכר לרמת התרומה של הפרט; בלימתן של יוזמות המגיעות מלמטה, כמו גם הניהול

שהתאפיין בהתבצרות ובשמירה על מעמד המנהל ועל כוחו חסר הבקרה; ההתמקדות בישום כמותית של תוכניות החומש תוך זלזול ברמת איכות המוצרים, ללא נשיאה באחריות שלמוצרים הללו ימצא קונה בשוק (למשל מימוש תוכנית לייצור מיליון זוגות נעלי קיץ לנשים. הדרך הקלה הייתה לייצר רק 3 דגמים, ב 2 צבעים ובמידות 38 - 40 . האם אלה יימכרו בשוק ? זה כבר לא היה באחריותם של מנהלי היצור) - כול אלה הולידו אדישות ובטלה מוסווית, כמו גם אי-מימוש של פוטנציאל הייצור בכמות ובהשבחת האיכות. בתנאים אלו יישומה של המהפכה המדעית-הטכנית בת ימינו, לא יכלה להתממש בתהליכי היצור. כשלים אלו היו מוכרים להנהגות. התקיימו דיונים על הצעדים הנדרשים כדי להתגבר עליהם. לרוב הפתרונות והשינויים לא הגיעו לרמה של שינויים רעיוניים ומבניים הנדרשים.

היו מפלגות בארצות הסוציאליסטיות שבמחנה הסובייטי שהבינו כבר בסוף שנות הששים, את הצורך לעדכן הן את התיאוריה והן את הפרקטיקה כדי להמשיך ולפתח את החברה המהפכנית הסוציאליסטית. הם הבינו שאת כל זאת אפשר לעשות תוך מהלך של רפורמה שתכלול הרחבה של הדמוקרטיה בכל התחומים - הפוליטי, הכלכלי והמבני.

דוגמה לכך (במבט לאחור וחכם לאחר מעשה) אביא את ההתפתחות בצ'כוסלובקיה הסוציאליסטית; הנהגת המפלגה הקומוניסטית בראשותו של א. דובצ'ק החלה לקדם רפורמות מבניות כנ"ל. במערב עטו מיד על ההזדמנות, הציגו זאת כהתקוממות נגד הסוציאליזם ועודדו גורמים פנימיים לפרובוקציות. אחת מהן הייתה, תהלוכה, שבה קראו סיסמאות אנטי-סובייטיות לאחר ניצחון של נבחרת הוקי קרח הצ'כוסלובקית על זו של ברה"מ ב-1968. ההנהגה הסובייטית נבהלה וראתה קשר דמיוני בין הפרובוקציה לבין הרפורמות שהחלו להתממש בצ'כוסלוקיה. כוח צבאי של ברית וארשה פלש לפראג. א. דובצ'ק וחבריו הורחקו מהשלטון ו"מנהיגים נאמנים" הוצבו תחתם. א.דובצ'ק נשאר במולדתו כחבר מפלגה ואף כפעיל ומנהיג ברמה מקומית, על-אף שהיו במערב וגם במחנה הסובייטי, שעודדו אותו לערוק למערב. האירוניה ההיסטורית, היא שרק כעבור כ-15 שנים החלה ההנהגה הסובייטית בראשות מיכאל גורבצ'וב לנסות לקדם רפורמות דומות לאלה של דובצ'ק. אך לצערי, נוכח מימדי ההסתאבות הבירוקרטית, קיפאון הדמוקרטיה, האדישות מצד אחד וכוחם הבלתי-מוגבל כמעט של

מנהיגים ברמה הארצית והמנהלית, אשר לחלקם היו אינטרסים אישיים – הוכשל ניסיון זה, הוא נקלע למבוי סתום וסופו - קריסה.
אירוניה נוספת, היא זו, שרבים מהמנהיגים,(לא כולם) אשר הכשילו את ניסיון הרפורמות בצ'כוסלובקיה ב- 1968 או בברית-המועצות בשנות ה-80, הפכו מיד עם הנסיגה הקפיטליסטית לשליטים דיקטטוריים חסרי מעצור, או לכאלה ששדדו רכוש וויתרו אף על מראית עין סוציאליסטית. אחדים היו לאוליגרכים ששדדו את רכוש העם ומובילים ארגוני פשע מאורגן חובקים עולם. מה קרה עם דובצ'ק ? הוא נשאר דבק בחיפוש דרך לשינוי הקפיטליזם לסוציאליזם, עד יומו האחרון.
הביקורת והביקורת העצמית שלעיל מלווה אצלי בלא מעט תסכול ואכזבה. אך היא לא הובילה אותי ורבים אחרים מחבריי בתנועה לייאוש ולזניחת הרעיונות הבסיסיים. המצב החדש אתגר אותנו ללמוד לקחים, להתעדכן ,לחפש דרכים חדשות ולהמשיך להיות שותפים בפרקטיקה היומיומית במאבק להגנת זכויות העובדים לשוויון ולשלום - לשינוי מהפכני של שלטון ההון.

מק"י, כמו מפלגות קומוניסטיות אחרות רבות בארצות בהן שולט ההון, אינה מסתפקת במאבק רק למען המטרה האסטרטגית המהפכנית הסוציאליסטית. בהיותה חלק בלתי נפרד מהעם העובד היא ערה לצרכי היומיום של המוחלשים בחברה וממקדת את פעילותה היומיומית בנושאים העכשוויים. היא עושה זאת במאבקים איגוד-מקצועיים להגנה על זכויות העובדים ולשיפור תנאי עבודתם, כמו גם קידום חקיקה למטרה זאת, במאבק למען שוויון לאומי ומגדרי; במאבק נגד הכיבוש ובעד פתרון צודק של הסכסוך עם העם הפלסטיני; במאבק להגנת הסביבה, ועוד. השגת המטרה האסטרטגית של שינוי מהפכני מקפיטליזם לסוציאליזם תוכל להתממש רק על בסיס ניסיון מוקדם של מעמד העובדים במאבקים היומיומיים וצמיחתם של מנהיגים אמיצים, בעלי ההכרה מקרבם.
מק"י היא המפלגה הוותיקה והמתמידה ביותר שפועלת בארץ ברציפות מאז ימי המנדט הבריטי בפלסטינה א"י ועד ימינו אנו בישראל זה למעלה מ-100 שנים.
בכל תולדותיה התמידה בשותפות יהודית-ערבית וביחסי השותפות

והחברות בין חבריה/ותיה בני שני הלאומים, היכולים לשמש דוגמה חיה לעתיד היחסים בין הישראלים לפלסטינים.

מאבקי עובדים להגנה על זכויותיהם, מחאות לוחמניות (וניסיון לדכא אותם על-ידי שלטונות ההון), שביתות ומרידות אינם המצאה ו"פטנט רשום" של הקומוניסטים. ההיפך הוא הנכון - המאבקים ורכישת הניסיון של מנהיגי העובדים הלוחמים על הגנה לזכויותיהם היו אחד המניעים העיקריים בהקמת תנועות העובדים ובהמשך, התנועות המהפכניות של העובדים והמפלגות הקומוניסטיות.
ה-1 במאי, יום המאבק והאחדות של הפועלים בכל ארצות העולם, איננו המצאה של הקומוניסטים. ה-1 במאי מציין את יום המחאה ההמונית של הפועלים בארצות-הברית בסוף המאה -19 בדרישה הבסיסית של 8-8-8. שמונה שעות עבודה (לא יותר), שמונה שעות לצרכי החיים של אחרי העבודה ושמונה שעות של מנוחה. מאבק זה דוכא באכזריות רצחנית, כאשר פועלים רבים נהרגו ונפצעו מכדורי המשטרה של שלטון ההון בארצות-הברית. חולצות ספוגות בדם של פועלים שנפגעו הונפו והפכו לסמל; לדגל האדום אותו נושאים מאז פועלים הנאבקים בכל ארצות העולם.

מהפכת אוקטובר 1917 ברוסיה השפיעה והקרינה גם על החברה המתפתחת בפלסטינה א"י. בעקבות הרפורמה החקלאית בברית-המועצות – "האדמה לאיכרים" – והקמת יישובים החקלאיים שיתופיים שם, הוקמה התנועה הקיבוצית בארץ. צעירים שהגיעו לכאן מארצות מזרח אירופה היו מאורגנים במפלגות שהתיימרו להיות ציוניות וסוציאליסטיות בעת ובעונה אחת. הקיבוץ אכן היה תופעה ייחודית שזכתה לעניין ולאהדה הן בארץ והן ברחבי העולם. זאת בזכות של בניית חיים של שוויון ושל עבודה עצמית ללא ניצול הזולת; של חינוך משותף; של ערבות ההדדית ושל הקניית ערכים רעיוניים סוציאליסטיים. החיסרון של הקיבוץ היה בשתי הסתירות החמורות שליוו את הקמתו ואת קיומו.
הראשונה - האדמות שעליהן התיישבו הקיבוצים נרכשו על ידי התנועה הציונית מבעלי קרקע אמידים אשר לא עיבדו אותן; את האדמות עיבדו חקלאים ערביים על בסיס יחסי חלוקה של התוצר בין המעבדים לבין בעל

הקרקע. כאשר לאפנדים השתלם לקבל תמורה כספית גדולה מידי התנועה הציונית בתמורה לאדמה הרשומה על שמם, הם אכן מכרו את הקרקע וגורל הפלאחים עניין אותם כקליפת השום.

הדבר הראשון שעשו הקיבוצניקים ה"סוציאליסטיים" כשהתיישבו על אותה קרקע, היה לנשל ולסלק ממנה בכוח את מעבדיה - הפלאחים הערביים.(קיים מחזה - הצגת תיאטרון מעולה בנושא זה פרי עטו של המחזאי יהושע סובול – "ליל העשרים").

הסתירה השנייה היא זו שבגינה הגיע הקיבוץ לחידלון. הקיבוצים, שכללו רק שלושה אחוזים מהאוכלוסייה בישראל, התפתחו בתוך משק ובחברה קפיטליסטית, כאיים "סוציאליסטיים" ולא יכלו להתקיים אלא תוך כדי ויתורים על עקרונות היסוד שלהם – אי-ניצול של עובדים. סופם שנכנעו והופרטו לרוב.

גם בארץ, כמו בארצות רבות אחרות התקיימו לאורך השנים מאבקי עובדים מרשימים, חלקם מאבקים משותפים של יהודים וערבים. בתקופת המנדט הבריטי חל גידול מתמשך של מספר העובדים השכירים. בשנים של מלחמת העולם השנייה היה גידול זה מואץ במיוחד. הממשל הבריטי המקומי, בתאום עם מדיניות האימפריה, היה מעוניין לנצל את כוח העבודה ואת חומרי הגלם, רחוק מאירופה, עבור המאמץ המלחמתי. פועלים ערבים ויהודים רבים נוספו למחנות הצבא, לנמלים, למפעלי התעשייה ולמנגנון הממסד המקומי. התפתחו ענפי ייצור חדשים. אחד כזה מעניין ובולט בזמן המלחמה במיוחד היה ענף ליטוש היהלומים שהפך את הארץ למרכז עולמי בתחום זה. במשך שנים רבות אחרי המלחמה הפכה העיר נתניה למקום העיקרי שבו התפתחה וגדלה תעשייה זו. הגידול והגיבוש של העובדים כמעמד הנאבק לשיפור תנאיי העבודה והשכר באו לידי ביטוי בשביתות רבות, חלקן ארוכות למדי. מרשימים במיוחד היו המאבקים של פועלי מלטשות היהלומים, של פועלי הרכבת והנמלים ; בתי הזיקוק ; חברת הנפט העיראקית ; מחנות הצבא הבריטי ועוד. רוב המאבקים האלה היו משותפים לפועלים בני שני הלאומים. חלק ממאבקים אלו הונהגו על-ידי מנהיגי עובדים – קומוניסטים, כמו אליושה גוז'נסקי בעת שביתות עובדי מלטשות

היהלומים. בתקופה זו היו מאורגנים הקומוניסטים הערבים בארץ במסגרת נפרדת - בליגה לשחרור לאומי בפלסטין. זאת על-אף שיתוף פעולה רחב בין שתי המפלגות בנושאים הקשורים במאבקי עובדים ובנושאים מדיניים אחרים. לליגה הייתה השפעה משמעותית בארגון מאבקי העובדים הערבים. במקרים רבים, עמדו מנהיגיה בראש אלו תוך שיתוף פעולה עם המנהיגים היהודים.

עם הקמתה של מדינת ישראל המשיכו העובדים לנהל מאבקים ושביתות להגנת זכויותיהם. כבר ב-1951 התקיימה אחת השביתות הלוחמניות ביותר שידעה הארץ, הייתה זו שביתת הימאים, שארכה 34 ימים כאשר בכל אותה עת נוקט שלטונו של בן גוריון בצעדים אכזריים ואלימים כדי לדכאה. שביתה זו הונהגה על-ידי נמרוד אשל, חבר מפ"ם. השביתה הסתיימה בפשרה שלא הניבה הישגים רבים לימאים, אך אף אחד מהם לא פוטר. אשל התקרב במהלך השביתה למק"י. בשנת 1959 פרץ בשכונת ואדי סליב בחיפה מרד נגד קיפוחם ואפלייתם של המזרחים. מרידה זו, שדוכאה באלימות משטרתית ובמאסרים, הולידה הנהגה פוליטית עם תודעה חברתית.
בשנת 1983 התקיימה שביתה בת ארבעה חודשים של הרופאים, שהסתיימה בהישגים חשובים. בשנת 1985 החליטה הנהלת אתא (מפעל טקסטיל מיתולוגי מראשוני המפעלים של חברת העובדים, אשר הופרט ביוזמת ההסתדרות) לסגור את המפעל ולפטר את העובדים. כ- 1000 פועלים ניהלו מאבק במשך חודשים ארוכים, וזכו לתמיכה רחבה, אך הממשלה ומנהיגי ההסתדרות לא היו מוכנים לנקוט צעדים כדי למנוע את סגירת המפעל. במאבק הזה התייצב לצד העובדים, מדי יום, המנהיג-הקומוניסט בנימין גונן שבתקופה זו כיהן כראש סיעת המפלגה בהסתדרות. לבסוף כל העובדים, רובם ותיקים, פוטרו, ללא סיכוי למצוא מקום עבודה חלופי. בראש מאבק זה עמד חבר במפלגת מפ"ם פיני גרוב, שאמר בין היתר עם סגירת המפעל: "זהו יום שחור לפועלי ישראל, שמשקף את חורבן היצירה ומסמל את תקומתה של קבוצה מתעשרת שעלתה לראש הסולם" - "למה מעדיפים את כרישי הנדל"ן על פועלים, המבקשים רק דבר אחד - לעבוד, הם מבקשים צדק חברתי!" פיני גרוב הפך לסמל ובמחאה ההמונית

של 2011 הפכה אמירתו הנ"ל לסיסמה המרכזית -
"העם דורש צדק חברתי ".
בשנת 1986 התקיים מאבק ארוך של האחיות שהונהג על ידי אילנה כהן, (חברה במפלגת העבודה), יושבת ראש הסתדרות האחיות. מאבק זה כלל שביתה לוחמנית ואחיות ואחים נוספים ובתוכם שבת דוד, חברנו , גילו עקביות ונאמנות לעובדים. שביתה זו הניבה הישגים ניכרים לעובדים.
בשנת 2007 שבתו במשך 64 ימים המורים מארגון המורים. השביתה הסתיימה עם הישגים.
בשנת 2011 התקיימה שביתה ארוכה ולוחמנית של הרופאים המתמחים, שהצמיחה תוך כדי המאבק מנהיגים צעירים חדשים. שביתה זו הסתיימה עם הישגים מסוימים.
בין השביתות הרבות שהתקיימו זכורות לי במיוחד אלו של עובדי הרכבת; של עובדים בחלק מהבנקים וחברות הבטוח (שבאחת מהן בחברת הביטוח מיגדל – שימחונת היתה מנהיגה מובילה); של עובדי הנמלים הימיים; ועובדי שדות התעופה. אחת השביתות שדוכאה באכזריות ובפיטורי חברי ועד העובדים הייתה במפעלי ים המלח, אשר הופרטו והועברו כמעט חינם לבעלות משפחת עופר.
ככלל ישראל היא אחת המדינות המפותחות שבה שיעור מאבקי העובדים והשביתות גבוה ובולט בהשוואה לארצות אחרות.
בשנת 2011 היה בארץ מאבק עממי המוני תחת הססמאות "העם דורש צדק חברתי" ו"הון שלטון-עולם תחתון". במחאות אלה לקחו חלק מיליוני אזרחים ישראליים. מאבק זה הסתיים ללא הישגים משמעותיים, בעיקר בגלל היעדר הנהגה פוליטית והצבת יעדים קונקרטיים.

בעלי ההון, המעבידים ונציגיהם הממסדיים בממשלות ישראל לדורותיהם לא פסקו כל השנים ממאמציהם לחוקק חוקים, שמטרתם לצמצם ולאסור את זכות השביתה. הוקמו בתי דין לעבודה וחוקקו חוקים המקשים על העובדים לקיים שביתות.
הם מנהלים גם מדיניות שבמטרתה לחסל את מה שנקרא העבודה המאורגנת, קרי את ועדי העובדים ואת הסכמי העבודה הקיבוציים. הם הגבירו צעדים אלה ביתר שאת לאחר התמוטטות המחנה הסוציאליסטי.

בקצב מהיר מופרטים מפעלים ומוסדות ציבוריים וממלכתיים ובהמשך "מייעלים", מפטרים עובדים רבים ומנסים לבטל את הסכמי העבודה הקיבוציים. הנהגת ההסתדרות נוהגת באופן מסורתי ליישר קו עם הממשלה ועם המעבידים, וממעטת להגן על זכויות העובדים. יתר-על-כן, לא פעם קורה שהנהגה זו חוברת לממשלה ולמעבידים במטרה לפורר ועדי עובדים לוחמניים מדי לטעמה.
בשנים האחרונות אנו עדים להתחדשות של מאבקי עובדים ומאבקים להתארגנות, במטרה לחתום על הסכמי עבודה קיבוציים, נגד פיטורים, ונגד הפרטות. הגל המתחדש הזה מתאפיין בהנהגות של עובדים צעירים.

מלבד המאבקים האיגוד-מקצועיים יש חשיבות למאבקים בעלי אופי פוליטי כללי, ביניהם לחקיקת חוקים להגנת זכויות העובדים והשכבות המוחלשות. חברי כנסת מסיעות שונות פעלו לחקיקה מסוג זה. שני חברי כנסת בולטים במיוחד ביוזמות חקיקה ובהצלחה להשגתן היו חברי מק"י; חברת הכנסת לשעבר תמר גוז'נסקי ואחריה חבר הכנסת לשעבר דב חנין. שניהם זכו בתואר של "אלופי החקיקה החברתית". הצלחתם הייתה בראש-ובראשונה בזכות המטען הרעיוני והפוליטי, אך לא פחות בזכות טקטיקה של שיתוף פעולה עם חברי כנסת, מהאופוזיציה ומהקואליציה, במטרה לממש חקיקה של עשרות חוקים מסוג זה. חוקים רבים מסוג זה נושאים את שמם, ביניהם חוקים להגנת זכויות הילד, נשים ושיפור בשכר המינימום. חשוב לשים לב שחקיקה בפני עצמה עדיין לא מבטיחה את מימושה בפועל. הממסד   שמשרת את ההון, מציב תמיד באמצעות "פקידי האוצר " מכשולים, במטרה לעכב את הביצוע המתחייב מחוקים כאלה. אחד המכשולים השימושיים ביותר מצידם הוא שבאמצעות מה שנקרא "חוק ההסדרים" שבמסגרת חוק התקציב, הם מצליחים לעכב את ביצועם של חוקים כאלה. ניסיון זה מוכיח, שחקיקה בכנסת אינה מספיקה כדי להבטיח את הזכויות החברתיות. לשם כך חייב להתנהל מאבק המוני בלתי פוסק. לפעמים זה קורה, אך לצערי, לעתים קרובות רבים מסתפקים במימוש זכותם הדמוקרטית, אם בכלל, בהצבעה בקלפי בלבד. אחת הדוגמאות הבולטות כיצד חוקים בלבד אינם מגנים על זכויות העובדים ואף לא על חייהם, היא המציאות שבה במשך שנים ארוכות אנו עדים לתאונות עבודה

קטלניות ובהן הרוגים ופצועים רבים מאד, במיוחד בענף הבניה . זה קורה חרף קיומם של חוקים לבטיחות. הממשל וכרישי הנדל"ן תאבי הבצע מתעלמים מהמתחייב בחוקים אלו, מה גם שכמעט ולא מתקיימת אכיפה למימושם. מימוש זכויות העובדים וההמונים המוחלשים במשטר הנשלט על ידי ההון אינו אפשרי אם התפיסה היא: "עזוב, אותי, אני לא מתעסק בפוליטיקה". לכן, על-אף שאני מאוד אוהב את הזמר אריק אינשטין, אינני יכול לשיר את השורה: "למה לי פוליטיקה עכשיו?".

הממסד הפוליטי שהושחת עד מאד על ידי ההון והכיבוש המתמשך, הפך את ה"פוליטיקה" למושג שרבים סולדים ממנו ומתרחקים מלהיות מעורבים בו. להון נוח מאד היחס הזה של המונים למעורבות בפוליטיקה. נוח לו אם העובדים יהיו שקועים בהישרדות קיומית כל אחד לעצמו.
מאז ימי נעורי אני אכן עוסק בפוליטיקה. אך זו מעורבות נטולת שחיתות. יתר-על-כן, העשייה הפוליטית שלי ושל רוב חברותיי וחבריי ב-מק"י , רצופה בתרומה רבה ללא כל תמורה כספית וחומרית אחרת; היא רצופה סיכונים של רדיפות הממסד, של אלימות, של שלילת חופש ולעיתים אף של סכנת-חיים. יחד עם זאת פעילותי מעניקה לי הרחבה מתמדת של האופקים; מפתחת כישורים, העוזרים רבות גם בהתמודדות הנדרשת בחיים האישיים היומיומיים; נותנת ערך מוסף ומשמעות נוספת לחיי, ולעיתים גם תחושת סיפוק גדול. כל האמור, אין פירושו שהמפלגה בה אני חבר מורכבת מאנשים שהם מושלמים. מק"י אינה פועלת בחלל ריק או בתוך בועה סטרילית. הנורמות השולטות במישור הפוליטי אינן יכולות שלא להשפיע גם על חלק מחבריה ומנהיגיה. הייתי עד וחוויתי במהלך השנים, לצערי, מקרים של הפרת אמונים חומרית ו/או רעיונית; של מעילות ושל שחיתות; של כשלים מוסריים. מובן מאליו שתופעות כאלו גורמות נזק למפלגה ואכזבה לרוב חבריה ישרי הדרך. עם כל זאת, מקרים אלו לא השחיתו את המפלגה כגוף פוליטי-רעיונו. לרוב מצליח הארגון המפלגתי להתגבר , לסלק גורמים כאלה מחברות במפלגה ולהמשיך את דרכה כמפלגה ייחודית, בזירה הפוליטית הישראלית.

אירועים רבים שלקחתי בהם חלק פעיל הותירו בי את רישומם. רובם כאלה שהיה בהם הרבה סיפוק וגאווה על שהיתי מעורב בהם. אך יש גם כאלה שהותירו צלקות כואבות שאינן מגלידות גם בחלוף שנים רבות. צלקת כזאת נותרה בעקבות הפילוג שחל בשנת 1965. בשנת 1964 החל ב-מק"י עימות רעיוני חריף. בתחילה הוא התנהל במוסדות ההנהגה ולא דווח לרוב החברים בסניפים. את העימות יזם משה סנה, שהיה כבר ממנהיגי המפלגה הבולטים וחבר כנסת מטעמה. סנה בלט כמדינאי המשאיר את חותמו בזירה הפרלמנטרית ובקרב הציבור. עוזרו הראשי והאישי, היה יאיר צבן אשר נשא כבר בתפקיד המזכ"ל של בנק"י. שניהם אנשים כריזמטיים בעלי, כושר דיבור ושכנוע מרתקים בתוך המפלגה ובקרב רבים אחרים. שניהם מעולים בניהול יחסי אנוש. כ- 200 חברי מפלגת השמאל הסוציאליסטי שהוקמה ב- 1953בעקבות פרישת סנה ותומכיו ממפ"ם, הצטרפו למק"י כקבוצה (תוך ויתור ב מק"י על העיקרון שההצטרפות למפלגה צריכה להיות אישית בלבד ולא קבוצתית). משה סנה, היה בעברו מנהיג ציוני וביטחוני רב-פעלים, כמו ראש מפלגת הציונים הכלליים בפולין לפני הגיעו לארץ; ראש ארגון ההגנה ועוד. מנגנוני הביטחון קיימו עימו מגעים גם לאחר הצטרפותו למפלגה, זאת ללא ידיעת הנהגת המפלגה. הצטרפותו של סנה למק"י נבעה מהערכתו אז שעוצמתם והשפעתם של ברה"מ והמחנה הסובייטי לאחר הניצחון על הנאציזם, מתחזק, ימשיך להתחזק, ויהיה הכוח המכריע במלחמה הקרה. על פי הערכתו הבטחת עתיד ישראל תלויה בהתייצבותה לצד ברה"מ.

לפני הצטרפותו למפלגה התנער סנה לכאורה מהאידיאולוגיה הציונית ואף פרסם ספר בו מתח ביקורת נוקבת על הציונות.

ממשלות ישראל בראשות בן גוריון ואלה שבאו אחריה, בחרו להמשיך במסורת הציונית של ברית; שיתוף פעולה ושירות למעצמות אימפריאליסטיות. זאת תוך הכשלה של כל יוזמת שלום שהיה בה כדי להביא קץ לסכסוך הלאומי עם העם הפלסטיני שבעקבות מלחמת 1948 נשללה זכותו להקים את מדינתו לצד ישראל; ושחלק הארי שלו היה לפליטים וחלק הולך וגדל של הטריטוריה השייכת לו נגזל על ידי-ישראל.

השירות למעצמות האימפריאליסטיות בא לידי ביטוי בולט במלחמה התוקפנית נגד מצרים שבהנהגת נאצר, אשר עשתה את צעדיה הראשונים לשחרור מהשליטה הקולוניאלית של בריטניה וצרפת והלאימה את תעלת סואץ. אותה מלחמה ב- 1956, שהייתה קנוניה בשירות צרפת ובריטניה – שתי מעצמות נחלשות, כונתה "מבצע קדש". הממשלה בראשות בן גוריון מורה לצה"ל לכבוש את סיני ולהגיע לשפת תעלת סואץ. סיני נכבשה מהר וצה"ל התייצב על גדות תעלת סואץ המולאמת, כדי לאפשר לתאגידי ההון של צרפת ובריטניה, בעזרת כוח צבאי מוצנח לחזור ולשלוט על התעלה, ולשדוד את ההכנסות מהפעלתה, בידי עובדים מיצריים. תוקפנות זו הסתיימה בכישלון מרהיב בזכות אולטימאטום של ברה"מ, וגם אולטימאטום דומה של ארה"ב, הדורש נסיגה מיידית של כל הכוחות הצבאיים הזרים. ארה"ב חתרה לסילוק האימפריות האירופיות הנחלשות מאזור הים התיכון שופע הנפט, ולהשתלט על האזור תחתן. ישראל נסוגה מהר. בן-גוריון המושפל והנבוך שינה את מדיניותו בדגש לשיתוף פעולה ושירות לאימפריה של ארה"ב והשענות ותלות בה.

ערב פתיחת מלחמת סיני, משמר הגבול, בהנחיית השלטון, הטיל עוצר על אזור המשולש מבלי לידע את התושבים העובדים מחוץ לכפר קאסם.

עשרות עובדי אדמה ששבו מהשדות לכפר, הועמדו בשורה ונורו. 49 גברים, נשים וילדים - נורו למוות ועוד 13 נותרו נכים מפציעות הירי. רבים אחרים נותרו נכים בנפשם. היה זה טבח נורא. . ממשלת בן-גוריון עשתה כל מאמץ להסתיר את הטבח. מי שחשפו באומץ את המעשה הנפשע , היו חברי הכנסת הקומוניסטים מאיר וילנר ותאופיק טובי ופעיל מפ"ם לטיף דורי, שנכנסו לכפר בדרכים עוקפות וגבו עדויות. הם הפרו את קשר השתיקה מעל דוכן הכנסת. החשיפה גרמה לסערה ציבורית רחבה בארץ ובעולם. כדאי לקרא ולהכיר את הפרטים על החקירה, המשפט, העונשים הקלים והחנינות של אלה שנגזר דינם וגם של טשטוש והעלמת האחריות הנפשעת הראשית של הנהגת המדינה.

המדיניות הנ"ל של ממשלות ישראל עוררה זעם והתנגדות עזה בקרב עמי האזור והעולם. לעיתים גרר הדבר גם לביטויים לאומניים ומאיימים כלפי ישראל וזכות קיומה, שבחשבון אחרון סייעו דווקא למדיניות הנפסדת והנפשעת של ממשלות ישראל.

מק"י התנגדה נמרצות למדיניות זו של ממשלות ישראל. היא הייתה המפלגה היחידה שגילתה התנגדות עקבית למלחמת סיני ב-1956. גם כאשר בתוך הממשלה נמצאו שרים שלא הסכימו תחילה לקנוניה, עם פרוץ הקרבות הם יישרו קו והודיעו ש"הפור נפל" והם עומדים מאחורי חיילי צה"ל. כאילו החיילים היו אלה שהחליטו להקריב עצמם למען הקנוניה שתשרת את תאבי הבצע הזרים.
בעת העימות הרעיוני המדובר גיבשו משה סנה ועוזריו , תפיסה שהטילה על המנהיגים של הארצות הערביות המשתחררות מעול הקולוניאליזם את עיקר האחריות להיעדר, שלום תוך ביטויים השוללים את "הישות הציונית". סנה הדגיש שעלינו לנקוט מדיניות שהוא מוביל במטרה ש מק"י תזכה לתמיכה רבה מ - 2%-3% בקרב המצביעים היהודים. בכך צירף סנה גם את המפלגה למקהלה הממסדית אשר משתמשת בביטויים השוללים את זכות הקיום של ישראל מצד מנהיגים ערבים, כתירוץ לניהול מדיניותה התוקפנית נגד המדינות המנסות לזכות בעצמאות. לתפיסתו של סנה הצטרף גם המזכ"ל באותה עת שמואל מיקוניס ועוד חברי הנהגה ותיקים. מצד שני היו חברים אחדים שבאו למפלגה עם סנה אך לא נגררו אחרי דרכו החדשה. העימות הזה יצר מתח רב בין חברים. התפתחו חשדנות וחוסר אמון. האלימות מילולית וביטויי השנאה הלכו והחריפו. חברויות אישיות קרסו, חילוקי דעות בתוך משפחות גרמו להרס של מערכת היחסים בתוכן. אני ושמחונת, לאחר התעמקות וניתוח של שתי הדעות שהוצגו לקראת כינוס ועידת המפלגה, בחרנו להתנגד לסטייה שהובילו סנה וגם יאיר צבן, אותו אהבנו והערכנו מאד עד לעימות.

חברי הנהגה רבים ובראשם מאיר וילנר ותאופיק טובי העריכו את המהות האמיתית של עמדת סנה ותומכיו. ביחד עם מנהיגים נוספים הם גיבשו את העמדה המשותפת לחברים יהודים וערבים שהיוו את הרוב במפלגה. זאת תוך דבקות בערכים המעמדיים, ערכי השלום הצודק, ערכי עצמאות העמים, ערכי שלילת שלטון ההון והחתירה לסוציאליזם. וילנר וטובי עשו מאמץ גדול להסביר , לחשוף את מה שיש ב "קנקן" של סנה, אך לצערי הם חסרו את הכישרון הדיבור, הכריזמה, היכולת הטקטית ואת יחסי האנוש בהשוואה לסנה וצבן. התקשורת הממסדית סיקרה, שלא כרגיל, את העימות במק"י

והתייצבה לצד סנה תוך הפצת הדימוי שוילנר והאגף שבראשו הם הערבים לעומת אגף של סנה שהם היהודים. בסוף שנת-1965 הפילוג ב-מק"י היה לעובדה. נזק עצום נגרם לסניפים בקרב האוכלוסייה היהודית ולבנק"י. נזק אשר לא שוקם במלואו עד היום הזה.

הפלג בראשות סנה התקיים כמפלגה מספר שנים עד שהתפורר. פרצופו התגלה במלואו במלחמת 1967 - ששת הימים – כאשר פלג זה תמך בה בהתלהבות.

סנה וצבן חזרו לחיק הקונסנזוס ונתקבלו בזרועות פתוחות על ידי הממסד. עצם התפרקותה של המפלגה שלהם מעידה על כך שמטרת הפילוג הייתה לפרק את מק"י ולשים קץ לקיומה. את המטרה הזאת הם לא השיגו. מספר חברי הנהגה, הכירו בטעותם וחזרו לפעול במפלגה. כך עשו גם עשרות חברים מן השורה. הצלקת לא הגלידה.

מק"י היא מפלגה דמוקרטית בחייה הפנימיים ובאופי הארגון הפנימי, בגיבוש ועדכון דרכה ובבחירת מוסדותיה ומנהיגיה. עיקרי הדרך שמק"י צועדת בה ומציעה אותה לחברה הישראלית נוסחו בפרק המבוא לתקנון המפלגה שאושר בוועידתה ה-24 בשנת 2004 . אציין שבזמן שנעשתה עבודת הכנה לניסוח מסמך זה הייתי אחד מצוות לא גדול שחיבר את הנוסח המוצע והגיש אותו לאישור המוסד הגבוה ביותר – ועידת המפלגה.

עקרונות יסוד של המפלגה הקומוניסטית הישראלית

המפלגה הקומוניסטית נוסדה בארץ בשנת 1919, כאשר פלשתינה הייתה תחת שלטון המנדט הבריטי. קבוצת חברים הקימה אז את מפלגת הפועלים הסוציאליסטית, שהפכה בהמשך למפלגה הקומוניסטית הפלסטינית. בשנת 1948, לאחר הקמתה של מדינת ישראל, שינתה המפלגה את שמה למפלגה הקומוניסטית הישראלית. מאז ועד היום פועלים חברות וחברי מק"י, יהודים וערבים, למען

השלום, השוויון, הדמוקרטיה, זכויות העובדים והנשים, למען כינונה של חברה סוציאליסטית. המפלגה הקומוניסטית נוצרה ופועלת ככוח של השינוי החברתי העמוק, ככוח שמטרתו כינונה של חברה אחרת. בתחילת האלף השלישי השינוי הזה הוא חיוני במיוחד: הקפיטליזם המאוחר הוא משטר המאופיין בסתירות עמוקות ומבניות, בחוסר צדק, בהרס הסביבה העולמית, בשחיקת הישגי העובדים, בסדר עולמי שבמרכזו האימפריאליזם האמריקני. הגלובליזציה של שלטון כוח הממון איננה מוצא מהמשבר החברתי, אלא הגורם המרכזי שלו.

המפלגה הקומוניסטית הישראלית נאבקת למען סוציאליזם – חברה הומנית ודמוקרטית של צדק חברתי. סוציאליזם הוא שינוי חברתי מהפכני המחליף את הקפיטליזם – משטר הניצול המעמדי – ניצול אדם בידי אדם - סוציאליזם משמעו שלטון מעמד העובדים; בעלות חברתית על אמצעי הייצור העיקריים, תוך הבטחת מנגנוני ביקורת ותכנון דמוקרטי לטובת כלל החברה; איכות חיים גבוהה והעלאת רמת החיים החומרית והתרבותית; שוויון לאומי ועדתי; שוויון זכויות האישה בחברה, בעבודה ובמשפחה; פלורליזם של דעות, ארגונים בחברה ובכלכלה. -ומפלגות הרחבה של הדמוקרטיה בפוליטיקה הסוציאליזם מעמיד את האדם כערך עליון ומבטיח את זכויות האדם, חירותו והתפתחותו החופשית והכול-צדדית. הסוציאליזם איננו סדר חברתי מוגמר וסטטי – אלא שיטה חברתית המתפתחת באופן דינמי ומתחדשת בהתמדה.

מק"י, מפלגת הסוציאליזם המהפכני המתחדש, מונחית על ידי ערכי הסוציאליזם בכל מאבקיה.

מק"י היא מפלגת המאבק המעמדי, מפלגה מהפכנית של מעמד העובדים וכל השכבות המנוצלות, מפלגת האינטרנציונליזם

והפטריוטיזם האמיתי, מפלגה יהודית-ערבית המבטאת את העניינים האמיתיים של ישראל לטובת כל תושביה.
מק"י היא הראשונה, בארץ הזאת, שהציעה פתרון של שלום לשני העמים. מק"י נאבקת לשלום ישראלי-ערבי צודק, כולל ויציב, שבמרכזו סיום הכיבוש ושלום ישראלי-פלסטיני של שתי מדינות לשני העמים: הקמת מדינה פלסטינית, שבירתה ירושלים המזרחית, בצד מדינת ישראל, שבירתה ירושלים המערבית, ופתרון בעיית הפליטים הפלסטיניים על בסיס החלטות האו"ם המתייחסות לנושא. מק"י נאבקת לישראל עצמאית, מדינית וכלכלית, מתלות בארצות-הברית ובתאגידים הבינלאומיים ולהשתלבותה של ישראל באזור.
מק"י נאבקת: (א) למען ענייני העובדים וזכויותיהם ולהעלאת רמת חייהם; לפיתוח הארץ לטובת כל תושביה היהודים והערבים ללא אפליה; נגד כל תופעה של גזענות, לאומנות וריאקציה חברתית; להגנת זכויות האדם ונגד כל סוגי האפליה; להגנת החירויות הדמוקרטיות ונגד סכנת הפאשיזם; (ב) לשוויון זכויות אזרחי ולאומי של האוכלוסייה הערבית בישראל ולהכרה בה כמיעוט לאומי; לחקיקת חוק אזרחות שוויוני; להגנת זכויות האזרחים הערבים שנעקרו מבתיהם ומקניינם; לאחוות עמים יהודית-ערבית; (ג) לשוויון זכויות האישה בכל התחומים; להפסקת כל צורות; האלימות והכפייה כלפי נשים; (ד) לשוויון זכויות לעדות המזרח; (ה) להגנת זכויות הילדים והנוער; (ו) להגנת מהגרי העבודה; (ז) נגד המיליטריזם ולהכרה בזכות הסירוב מטעמי מצפון; (ח) להפרדת הדת מהמדינה, להבטחת חופש המצפון, לביטול כל צורות הכפייה הדתית, להבטחת חופש הפולחן לכל הדתות ללא אפליה, ולהבטחת זכותו של כל אדם לבחור באופן חופשי באורח חיים חילוני או דתי.
בעבר ובהווה המפלגה הקומוניסטית הישראלית שוחה נגד הזרם של החשיבה הלאומנית בקרב היהודים ובקרב הערבים. אנחנו דוחים את היסודות האידיאולוגיים ואת הפרקטיקה של הציונות, אשר מצמיחים

גישות גזעניות ופגיעה בשוויון ובדמוקרטיה. אנחנו דוחים את עמדות הריאקציה הערבית. הגישה שלנו היא מעמדית ואינטרנציונליסטית: אנחנו מחלקים את העולם אחרת.עבורנו, החלוקה הקובעת איננה בין יהודים וערבים אלא בין מי שיש לו אינטרס בשיטה המעמדית הקיימת לבין מי שיש לו אינטרס לשנות אותה. לכן יכולים אנו באמת להציע פוליטיקה יהודית-ערבית, במקום פוליטיקה ליהודים ופוליטיקה לערבים אנחנו מציעים הליכה משותפת, על בסיס של מצע מינימום, לכל מי שמוכן ללכת איתנו חלק של הדרך. זאת הייתה כוונתנו, כאשר יזמנו בשנת 1977 את החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון (חד"ש), שאנו רואים בה שותפות פוליטית יהודית-ערבית אמיתית שיש לחזקה, לפתחה ולהרחיבה. מק"י פועלת לכינונה של חזית שמאל יהודית-ערבית רחבה, שתוכל להציע לשני עמינו מצע משכנע של יציאה מהמשבר הנוכחי ועלייה על דרך של שלום ושוויון. מק"י חותרת לשיתוף פעולה רחב עם מפלגות, חוגים ואישים בעלי השקפות עולם שונות, על בסיס מוסכם. מק"י שואפת להיות ביתם הפוליטי של השואפים לשינוי חברתי יסודי בישראל. בדרך השינוי אנחנו רוצים ללכת יחד. זו איננה דרך קלה. אך זו הדרך לעתיד צודק וראוי לנו ולילדינו.

ציוני דרך המאפיינים את פעילותי רבת השנים.

לבנק"י הצטרפתי בשנת 1953 – בראשון לציון. המדריך הראשון שלי היה אליק וינשטין – הזכרתי אותו גם כמגדל דבורים - כוורן ומפיק דבש, שהיה גם המדריך החקלאי (כוורת) בבית-הספר היסודי. אליק היה צבר, יליד ראשון לציון, בנו של מנהל הדואר בעיר – משרה רבת יוקרה בימים ההם. אליק התגורר בבית הוריו בעל שלוש הקומות, מודרני עם חצר עשירה בצמחייה. באותו בית היה אגף עם המיכון והציוד המתאימים לגידול הדבורים ורדיית הדבש. עבור חברי הקבוצה שלנו היה מקום זה כמו מתנ"ס שבו בילינו מדי פעם. מאליק למדנו את נפלאות מלאכת הדבורים שיש בה גם היבטים ולקחים חברתיים. אליק פרש מחברות במק"י בעקבות

הגילויים של פשעי סטאלין בוועידה ה-20 של המפלגה הסובייטית.
המועדון שכן ברחוב ירושלים המרכזי. על החלק העליון שבחזיתו הפונה לרחוב נראו עדיין סיסמאות ממלחמת העולם השנייה, כמו: "תיפתח מיד החזית השנייה – פ.ק.פ.".(באידיש – המפלגה הקומוניסטית בפלסטינה).
המפגש הראשון שלי עם חברים מסניפים אחרים היה עוד באותו חורף של שנת 1953. בשבת גשומה מאוד, לבוש במעיל פרווה בולגרי – קוז'וך - לרגליי נעליים גבוהות, חציתי את הפרדסים ברגל כדי להגיע לכביש תל-אביב - ירושלים הישן, אשר חצה את העיר רמלה. הרמתי יד ועצרתי מונית שירות שהיה בה מושב פנוי. מעילי ספוג גשם ועל נעליי גושי בוץ. שילמתי לנהג ואז שמעתי קול עמוק ונעים מאחוריי השואל אותי בעברית מדוקדקת ובדגש נכון על האותיות הגרוניות: "סליחה בחור צעיר, לאן אתה נוסע ביום גשום כזה?" עניתי בגאווה תמימה: "לכינוס של בנק"י ברמלה." הבטתי לאחור וראיתי גבר נאה בגיל 30 - 40 לבוש בקפידה עם חיוך שובה לב. היה זה ג'ורג' טובי, אחיו הצעיר של חבר הכנסת המיתולוגי תאופיק טובי. לשמע תשובתי ניכר שהיה מופתע ונפעם מכך שפגש אותי בדרך לאותו כנס אליו היו מיועדות פניו. המשכנו לשוחח עד שהגענו לרמלה. בכינוס השתתפו כמה עשרות חניכים, חלקם פלסטינים מרמלה ולוד, ורוב האחרים יוצאי בולגריה ועיראק מישובי המחוז. זה היה המקום הראשון בתנועה, בו פגשתי ערבים והם היו משולבים ללא כל סייג עם יתר החברים. קיימנו דיונים, אכלנו יחדו, נוצרה היכרות וידידות שנמשכה עם רבים מהם שנים רבות. התחלתי להתבלט כפעיל שטח - בהתחלה כמקים הקבוצה בבית-הספר החקלאי נחלת יהודה; לאחר מכן בפעילות איגוד-מקצועית במוסך טיטאניק. באותה תקופה הדריכו במחוז שלנו – הדרום - מספר חברים שהותירו את רישומם עליי: היו אלה משה זקס, יאירה גינוסר, בעבר הייתה אוהדת תנועת לח"י ושלימים הייתה למשוררת ידועה, יאיר צבן, שהצטרף לתנועה יחד עם רבים מחברי מפ"ם והשומר-הצעיר, כישרוני וכריזמטי ביותר (אשר אכזב בהמשך). מדריכים נוספים ממחוזות אחרים שהשאירו רישומם ואהבתי, היו, מרים גרא , בנימין גונן ,בנציון- ביצו פנסו, דוד כרמלי ועוד. במשך כמה שנים פעלתי במחוז הדרום ואף נבחרתי למוסדות המדריכים שבו.
בשנת 1957 עברנו ליפו, פעלתי בסניף זה עד לגיוסי בשנת 1958. כאן הכרתי והתיידדתי, בין היתר, עם שבת דוד, איזי איסקוב ושמוליק וגנשטיין

וגם עם יורם גוז'נסקי מתל-אביב. על פעילותנו כחברי התנועה בתקופת השירות הצבאי כבר סיפרתי מעט בדפים הקודמים. על-פי ההנחיות של גופים ממשלתיים, התייחסו אלינו בצבא כאל "מסוכנים" שיש לעקוב אחר מעשיהם. הגבילו את ההתקדמות בדרגות או בקצונה. מדי פעם ריכזו רבים מאיתנו באותו בסיס או להפך, פיזרו אותנו כיחידים בבסיסים נפרדים. רובנו היינו כבר אנשים ערים ומעורים חברתית, בעלי יכולת ארגונית. יזמנו דרישות ופעילות אישית לשיפור תנאי השירות בנושאים כגון היגיינה, מזון ופעילות תרבותית. רבים מאיתנו היו מקובלים בקרב החיילים; עמדו על זכותם לקבל מדי בוקר עיתון יומי לפי בחירתם את העיתון "קול העם". עיתון שנוא על בן גוריון. בשנת 1953 הוציא צו סגירה לעיתון זה ולעיתון המפלגתי אל-אתיאחד בערבית. המפלגה עתרה לבג"ץ שפסיקתו הפכה לתקדים משפטי דמוקרטי המגן על חופש הביטוי ומעגן "את חופש הביטוי כזכות עילאית במשפט החוקתי של ישראל". הפסיקה הזאת נקראת "בגץ – קול העם" ומהווה עד היום עוגן חשוב ביותר של השומרים על חופש הביטוי בארץ.

תוך כדי השירות הצבאי התפתחה אהבתנו עם שמחונת. לאחר השחרור, כשנישאנו ונולדו ילדינו, שנינו היינו מדריכים ו/או רכזי הדרכה בתנועה. שמחונת בימי הריונה הראשון הדריכה עדיין בסניף יהוד ואני הייתי אז מרכז מועצת מדריכים. לאחר לידתו של יורי זכורה לי אחת הישיבות של מועצת המדריכים על הגג שבו היה חדרנו הראשון; אני פותח את הדיון כאשר לצדי עומדת גיגית ובתוכה חיתולי בד רב פעמיים שהושרו במים עם פתיתי סבון. עם סיום דברי הפתיחה, שלי; נוטלים המדריכים את רשות הדיבור כל אחד בתורו, ואני תוך כדי הקשבה, מכבס את החיתולים. שמחונת בדעה שאת כל זאת עשיתי כדי להבליט בפני המדריכים את מסירותי ולא בגין חוסר זמן. על כך יש בינינו חילוקי דעות.

תפקידי ההדרכה שלנו חייבו הכשרה, אותה קיבלנו מאנשי חינוך מקצועיים שהיו בהנהגת התנועה ושהבולטת בהם באותה תקופה הייתה שושנה כץ. כך רכשנו ידע והכשרה בנושאים שעסקו בפסיכולוגיה, ביחסי הורים ילדים, בתורת המשחק ועוד. במקביל הוכשרנו בהכנת תוכן הפעולות הקבוצתיות ובהכנת דיון פוליטי ורעיוני. כל הפעילות הזאת חייבה אותנו להרחיב אופקים בתחומי תרבות רבים נוספים – תיאטרון, מוזיקה, ספרות. הפעילות

היומיומית בשטח התמקדה בביקורים במקומות עבודה בהם עבדו בני נוער בהפצת מידע בכתב על זכויותיהם, בהפצת עיתון החודשי של התנועה "קול הנוער". כמו גם בפעילות נגד מלחמות, נגד הממשל הצבאי, נגד גזענות לאומנית או עדתית, לשוויון ,לאחווה בין העמים ולשלום. פעילותו של קומוניסט בארץ הייתה מאז ומתמיד מלווה ברדיפת זרועות השלטון ובריונים מוסתים; באלימות מילולית ולא פעם גם באלימות פיזית כלפינו; בפיזור משטרתי אלים של הפגנות ומחאות, שכללו מעצרים, ואף מאסרים לתקופות קצרות וארוכות. בתהלוכות שהתקיימו ב-1 במאי בלט הגוש של בנק"י.
לבשנו חולצה לבנה וענדנו עניבה אדומה, נשאנו כרזות רבות דמיון, שלטי סיסמאות ודגלים. תזמורות של תופים וחצוצרות לכדו גם הן את תשומת הלב של הקהל. צעדנו יחדו, נוער יהודי וערבי. הגוש שלנו הותקף תמיד על-ידי בריונים שליחי השלטון באלימות מילולית ופיזית. חברי התנועה וחברי המפלגה המלווים הדפו את התוקפים. המשטרה נכחה, אך לא התערבה.
תופעות דומות חווינו בכינוסים, בוועידות ובמחאות רחוב.
ב- ,1957 כאשר חזרה המשלחת של בנק"י מפסטיבל הנוער והסטודנטים במוסקבה (שכללה גם את שמחונת) בדרך הים לנמל חיפה – המתינו לשבים בריוני הפועל שהופעלו על-ידי אבא חושי ראש העיר ומנהיג מפא"י.
בידיהם החזיקו קתות עץ של טוריות ורובם היו שתויים. הם התנפלו על מקבלי הפנים שביניהם הייתי גם אני. ניסינו להגן על עצמנו אך נאלצנו להימלט על נפשנו, כשהבריונים דולקים אחרינו. חברים אחדים נפצעו ונזקקו לטיפול רפואי. פעילותו של קומוניסט מותנית בשכנוע עמוק בדרך; בהשקעה גדולה של אנרגיה; בסיכון הפרנסה, ואף בסיכון חירותו ושלמות גופו. על-אף זאת, אין ספק שהפעילות תרמה לי - ולא רק לי - להתפתחותי בעבודה, במשפחה ובחברה. דוגמא אישית לתרומה זו היא כושר הארגון והמתודות להן הוכשרתי ובהן השתמשתי בפעילותי בתנועת הנוער ובמפלגה. היסודות הארגוניים שלנו תומצתו כך:
* נתח את הנתונים הריאליים ואת האפשרויות המעשיות לפעולה.
* על בסיס ניתוח זה בנה תוכנית עבודה מפורטת שיש בה יעדים ולוחות זמנים.
* בנה חלוקה קונקרטית של תפקידים – לא רק תוכנית אלא גם מי מבצע מה ואיך. חלקים מוגדרים שבתכנית נתונים לאחריות אישית.

*בנה הרכב קולקטיבי של העוסקים במלאכה וכנס אותם בפרקי זמן קבועים ולא אקראיים לשם ביקורת של הביצוע שכוללת ביקורת המתייחסת להשגת היעדים (חיובית או שלילית) בהיבט האישי כמו גם ביקורת עצמית של האדם הנושא בתפקיד. הביקורת העצמית הכרחית כדי להבין את עומק השגיאה או המחדל ולא לחזור עליהם בעתיד.
*סכם את ההישגים והכשלים והצג אותם באופן גלוי בפני הקולקטיב מבלי לטשטש וגם מבלי להגזים.
*בשלב מסוים אל תהסס באם הדבר הכרחי לבצע שינויים בתוכנית ואף שינויים פרסונאליים.

כל המתודה לעיל, שהפכה לחלק בלתי נפרד ממני, מלווה אותי בכל תחומי החיים. כאשר ללא תואר במינהל עסקים, הפכתי למנהל במקום עבודתי, השתמשתי בכלים הנ"ל והם הוכיחו את יעילותם. נדמה לי שכלים כאלו הם הא"ב להצלחה.
אחד הצעירים שגדל בשכונת עוני ביפו, בה צמחו לא מעטים שהוגדרו "נוער שוליים", התחנך בתנועה עד בגרותו. שנים רבות לאחר-מכן, הייתי נוהג לרדת בשביל שבגבול יפו - בת ים, המוביל לחוף. בצידו של אותו שביל היה מצוי מקום משכנו של החניך הזה בבגרותו. המקום היה מעין חווה לא חוקית מאולתרת שכללה מבנה רחב ידיים ושלטה על שטח קרקע גדול ומגודר. בשטח זה חנו תמיד כלי עבודה כבדים כמו בגרים, מכבשים ועוד. כלים אלו היו רכושו ובאמצעותם הפעיל חברת תשתיות לא קטנה. הוא היה מזמין אותי לשתות איתו כוס בירה ולא פעם היה חוזר ואומר בגאווה: "אתה רואה את כל זה?" – מצביע על המכונות הכבדות- "כל זה יש לי רק בזכות בנק"י, רק שם נהייתי בן אדם והפסקתי להיות כמו רבים מהחברים בשכונה פושע קטן." הוא העסיק עובדים רבים, במיוחד בעת כיבוש של סיני ובניית התשתיות הביטחוניות שם. אמנם ערכים סוציאליסטיים רבים לא נותרו אצלו, אך ארגון עסק מסתבר שכן. לצערי, "הנובוריש" הזה הלך והתמכר עם הזמן להימורים עד שנותר בלא כלום.

כזכור, ב-1962 זמן קצר לאחר שהתחלתי לעבוד באגף המעליות באלקטרה, , נבחרתי ליושב ראש הוועד של האגף ולחבר בוועד הארצי.

ניהלנו מאבקים, כולל שביתות, במטרה למנוע פיטורים ובכללם את הפיטורים שלי; לשפר את תנאיי העבודה והשכר. היו לנו הישגים, ועל-אף היותי הקומוניסט היחיד חברי הוועד האחרים העריכו מאוד את תרומתי ותמכו בי בדרך-כלל, כולל תמיכה בכל פעם שניסתה ההנהלה לפטר אותי. שנת 1966 הייתה שנת מיתון כבד במשק הישראלי, אשר גררה ניסיונות נמרצים של המעסיקים להוריד את השכר ולצמצם התנאים הנלווים.
הפיטורים במקומות העבודה והאבטלה הלכו וגברו. יחד עם חברים במק"י ועם אוהדים נוספים שאף הם היו חברי ועד עובדים, יזמנו והצלחנו לגבש ועד פעולה ארצי, שכלל ועדי עובדים גם במקומות עבודה גדולים, כמו אלקו, מפעלי ים המלח, עלית, אסם, מרכבים, אמקור, שטראוס, ישאסבסט ועוד. חלקם של הפעילים האיגוד-מקצועיים בוועדים הנ"ל היו חברים במפלגות שונות כמו במפ"ם, ואף במפא"י ובחרות. כולם היו מאוכזבים מהנהגת ההסתדרות שבשליטת מפא"י, שלא עשתה דבר לטובת העובדים ולעיתים קרובות התייצבה לצד המעסיקים. התארגנות זו הובילה למספר מחאות והפגנות לוחמניות של עובדים ומובטלים, כולל הפגנה גדולה מול קריית הממשלה בירושלים. מחאות אלו דרבנו את הנהגת ההסתדרות לפעולה וגם בלמו במידה מסוימת את מתקפת המעסיקים על זכויות העובדים. אנו, החברים הקומוניסטיים שבהתארגנות הארצית הזאת, חשנו שיש תוצאות ליוזמותינו ולפעולותינו.

אחרי מלחמת "ששת הימים" ב-1967 תם המיתון והחלה גאות גדולה במשק. האבטלה אמנם קטנה, אך התפתחויות כלכליות אחרות כמו אינפלציה גואה חזרו ופגעו בעובדים. המאבק התרכז עכשיו בתביעה לתשלום תוספת היוקר במועד בגין ההתייקרויות הגדולות שפגעו קשות בכוח הקנייה של העובדים.
בספטמבר 1967, לאחר פיטוריי מאלקטרה, הוצע לי על-ידי הנהגת המפלגה לצאת ללימודים של חצי שנה במוסקבה. בהסכמת שמחוננת נעניתי להצעה. רעיתי הוכיחה שוב את תכונות ההתחשבות והנתינה שלה. נכונותה להתמודד עם הקשיים הכרוכים בטיפול בילדינו הקטנים בלעדיי בלתי נתפסת. באותם זמנים, לא הערכתי את גודל האומץ המסירות והאהבה

שנדרשו מצדה בתקופה זו. גם לי לא היה קל בעיקר בגין געגועיי, לשמחונת ולילדים, אך קושי זה היה כאין וכאפס לעומת מסירותה של שותפתי לחיים.

הלימודים במוסקבה התקיימו בבית-הספר הבינלאומי של המפלגה הסובייטית. עשרות משלחות מארצות רבות ברחבי העולם למדו בקבוצות לימוד - חלקם חצי שנה, אחרות שנה- שנתיים. המרצים היו אנשי אקדמיה (לא תיאורטיקנים בלבד), אשר הרצו בשפה הרוסית ונעזרו במתורגמנים מקצועיים בדרך כלל. הרצאות מסוימות ומיוחדות היו בפורום של כלל תלמידי בית-הספר. הנושאים שנלמדו היו: פילוסופיה; כלכלה מדינית; תיאוריה-ופרקטיקה, טקטיקה, והיסטוריה של המפלגה הסובייטית. עניין מיוחד גיליתי בפילוסופיה. הלימודים חייבו קריאה רבה והכנת חיבורים כעבודות בית. הוספתי ללימודי החובה הנ"ל השתתפות בחוג ללימוד רוסית. המארחים עודדו השתתפות בחוגי ספורט, ואכן השתתפתי באחד מהם. בית-הספר התנהל בתנאי פנימייה מלאים וברמה גבוהה. העונה הייתה חורף רוסי אופייני. כל כמה שבועות יצאנו לסוף שבוע בבית נופש קטן בלב יער מושלג. שם עשיתי את ניסיוני הראשון לגלוש מעט בסקי, וזאת בבגדים לא מתאימים. בנפילותיי הרבות, ספגו הבגדים שלג ורטיבות, והרוח הקרה הקפיאה את הבגד שנירטב וגם חלקים בגופי הנמצאים בין המפשעה שהכריחו אותי לשוב מהר, פן אאבד אותם.
נסענו במאורגן ברכבת לילה לעיר היפיפייה לנינגרד, שם סיירנו במשך מספר ימים.
בסוף תקופת הלימודים יצאנו למשך שבועיים ללימוד והיכרות השטח – הפרקטיקה. סיירנו ברפובליקה האזרבייג'נית שבירתה באקו.
בסך-הכול הייתה זו תקופה מפנקת מאוד, בתנאים נוחים, ובעיקר מעניינת, מעשירה ומרחיבה את הדעת. ניתנה לי הזדמנות להכיר הרבה אנשים מיוחדים מארצות שונות בעולם - וגם את תרבותם; השכלתי ורכשתי כלים חשובים לניתוח ארגון ויצירה; אופקיי התרחבו, כולל היכרות עם אומנות בתחומים רבים, שלא הכרתי לפני זה.

זכינו במלגה חודשית לא מבוטלת שיועדה למימון שעות הפנאי. השתמשתי רק בחלק מהמלגה בעיקר לקניית כרטיסים (שהיו ממילא מסובסדים)

למופעים אמנותיים מגוונים ומן המעולים ביותר - באלט; מוזיקה; פולקלור ומוזיאונים. פעם אחת אף השתתפתי בחוויה ייחודית באצטדיון לנין - משחק כדורגל. את היתר חסכתי כדי לאפשר ביקור של שמחונת, למשך כשבועיים, לטייל ולסייר יחד במוסקבה ובלנינגרד. זה קרה אחרי מאמצי שכנוע לא קטנים מצדי.

בשובי מהלימודים המשכתי בפעילותי המפלגתית. מילאתי תפקידי הנהגה - מהרמה המקומית אל זו המחוזית והארצית.
שנים אלו התאפיינו במאבקים בלתי-פוסקים נגד הכיבוש ולמען שלום עם הארצות השכנות, ובעיקר למען פתרון צודק של הסכסוך עם הפלסטינים. האופוריה של ניצחון ששת הימים החלה להתפוגג. חלקים הולכים וגדלים בקרב הציבור החלו לקלוט את התוצאות ההרסניות לשני העמים מהמשך הכיבוש, הנישול והדיכוי. בעת פרוץ אותה מלחמה ותקופה לא קצרה אחריה הייתה מק"י המפלגה היחידה שהתנגדה לה והזהירה מהסכנות החמורות הנובעות מהמשך הכיבוש, ההתנחלויות והסיפוח. אישים בודדים כמו פרופסור ישעיהו לייבוביץ והמחזאי חנוך לווין נקטו עמדות דומות. פרופסור ליבוביץ בלט באמירותיו הישירות, כמו כינוי המדכאים "יהודונאצים" ובקריאתו לחיילי צה"ל לסרב לשרת את הכיבוש. הוא הדגיש שאם יהיו אלף חיילים שיסרבו באותה עת, הכיבוש ייפסק. כמונו הקומוניסטים אישים אלה הזהירו שלא יכולים להיות חופש, רווחה ושלום לעם כובש, כל עוד הוא מונע את אלה מהעם הנכבש. המציאות הפוליטית המתפתחת עד היום בישראל מוכיחה ללא כל ספק את נכונות הדברים האלה.

עד לגיל 53 נאלצתי לשירת שרות מילואים של 20 -30 יום כל שנה. שנאתי את שירות המילואים. בכל פעם שקיבלתי בדואר את המעטפה החומה ועליה החותמת המשולשת, הייתי מתוסכל.(עד היום אני חולם מדי פעם שאני מקבל שוב מעטפה כזו , מתייצב לשרות ומסביר למפקד שיש כאן טעות – הרי אני כבר בן 80;70;60 ומציג את התעודה שמעידה שמזמן שוחררתי משירות מילואים. כלום לא עוזר ואני לבוש מדי ב' מסריחים עובד בסדנה צבאית.)

לראשונה, ב-1969 נדמה לי, עשיתי שירות מילואים של מספר שבועות בבסיס האוהלים ששימש סדנה של חיל חימוש ליד הג'יפטליק – בבקעת הירדן, בשטחים הכבושים. הבסיס שכן ליד מה שהיה מחנה פליטים שהצבא הרס עד היסוד; תושביו הפלסטינים סולקו והפכו פליטים במקום אחר. .

סמוך לבסיס, על גדות הירדן היה ישוב קטן של פלאחים שעיבדו פיסות קרקע קטנות למחייתם. את המים להשקיית שדותיהם שאבו מהירדן לתוך חביות מתכת. במים שנאגרו בחביות הם היו משקים מדי פעם את גידוליהם. כמעט הכול נעשה ידנית.

מפקד המחנה פיקד באותם הימים על ההכנות לאיזושהי ביקורת של גוף פיקודי שמעליו. עבודה רבה בסדנה ממילא לא הייתה, אז הועסקנו בעבודות רס"ר - סיוד, סידור שבילים, ניקוי. השיא היה כאשר מספר מילואימניקים נשלחו עם קומנדקר אל גדות הירדן כדי "להשיג" חביות, שאותן העמידו בסביבת שער הכניסה וביתן ה-ש.ג. חביות אלו מולאו באבנים ונצבעו בצבעי החטיבה. לפנות אותו ערב, בטרם שקעה השמש, התייצב במרחק של כ-50 מטר פלאח פלסטיני עוטה כאפיה לראשו, לבוש בבגדים ארוכים להגנה מפני השמש והחום הרב שבבקעה. באותה העת שהייתי בעמדת שמירה בביתן ה-ש.ג. הפלאח, זקוף וגאה, ניסה ממקום עמידתו להפנות את תשומת לבי לחביות, ובתנועות ידיו הסביר לי שגזלו אותן ממנו. ביקשתי לקרוא למפקד. הלה, כשהבין במה העניין, נהג בהתנשאות ובקשיחות; הוא ניגש אל הפלאח בליווי מספר חיילים עם נשק תלוי על כתפם, והחלו לצרוח בקולות מאיימים: "רוח מן הון, רוח מן הון" והוסיפו גם קללות עסיסיות.

באותו לילה התקשיתי להירדם. בארוחת הבוקר למחרת, קמתי ומחיתי בפני המפקד ויתר הסועדים על המעשה הנפשע והאכזרי. התגובות הגזעניות לא איחרו לבוא, למזלי, היו חיילים נוספים שהביעו אי-הסכמה או לפחות לא הצטרפו לצעקות הגנאי. בהמשך סירבתי לשרת בשטחים.

אהוד ברק, שהיה ראש ממשלה, לוחם ורמטכ"ל במשך שנים רבות של הכיבוש ואשר זכה לאותות גבורה ולתשבחות לרוב נשאל באחד הראיונות לתקשורת על היחס שלו ל"טרור הפלסטיני". תשובתו הייתה:

" אם הייתי פלסטיני צעיר, ייתכן שהייתי מצטרף לארגון טרור." ברק הוסיף, כי "זוהי שאלה לא הוגנת, מאחר שארגוני הטרור פועלים בצורה לא הומאנית, חמורה ושפלה ועוסקים בהריגת אזרחים, נשים וילדים חפים מפשע, דבר שיש לגנותו ולפעול נגדו."
כעבור מספר ימים השיב למנהיגי הליכוד שתקפו אותו על דבריו; "למיטב זיכרוני יצחק שמיר אמר דבר דומה. בן-גוריון, וגם דיין אמרו דברים דומים. ההתעסקות התקשורתית בעניין הזה היא מגוחכת. מה רצו שאומר? שאם הייתי צעיר פלטיני שהווייתו מינקותו היא הוויה פלסטינית, הייתי הופך להיות מורה בכיתה ג' בבית-ספר עממי?"
נכון יש לגנות "טרור לא הומאני" של רצח אזרחים חפים מפשע, ישראלים ופלסטינים. מה היא אותה "הוויה פלסטינית" עליה דיבר ברק ושאותה חווים הפלסטינים המצויים תחת כיבוש מאז 1967? במקרה הקל זאת החוויה שחווה אותו פלאח . במקרה הפחות קל זאת חוויית הפליטים הפלסטינים שבתי החמר שלהם נהרסו ושהם שולחו למצוא לעצמם מקום אחר "הרי יש להם 14 מדינות - ולנו רק אחת! מה גם שזו הובטחה לנו על ידי השם". את המקרים האכזריים היומיומיים שהם חווים מהכיבוש קצרה היריעה מלפרט. כל מי שאינו מפנה את מבטו לצדדים יכול להבחין בהם ללא כל קושי.
מכול מקום, אל לנו להיות מופתעים שהמחבל בן ה-17 שנתפס עם מטען נפץ על גופו בדרכו לפוצץ עצמו בתוך אוטובוס מלא באנשים חפים מפשע – נולד במחנה הפליטים ההוא וחווה את אשר חווה. האם מעשהו היה מקדם את שחרור העם הפלסטיני? בוודאי שלא. בוודאי שיש לגנות טרור נגד אוכלוסיה אזרחית. אך מי שמסתפק רק בגינוי ואינו מוכן להפנים מה גורם המשך הכיבוש והדיכוי על כל צורותיהם, לא מקדם כהוא זה פתרון לסכסוך הדמים. האם הוא שיפר בכך את הביטחון של הישראלים? או שלהפך? האם הוא מונע את המלחמה הבאה? או שהוא מכין אותנו ללא הרף למלחמה נוספת ומשכנע אותנו מדי יום, שזאת בלתי נמנעת! האם הוא סלל דרך המבטיחה את עתידם של הדורות הבאים? האם הוא מותיר לנו איזה קרן אור בקצה המנהרה?

גויסתי, בשבת של תחילת מלחמת יום הכיפורים באוקטובר-1973. חוויתי את חרדת הפרידה מיילדי ומרעייתי האהובים שאני עלול לא לחזור אליהם.

הסיעו אותנו למחנה ליד רמלה. האנדרלמוסיה ניכרה בכל מקום. השמש שקעה ונותרנו כחפצים שאין יודעים מה עושים איתם ושהושלכו בינתיים במגרש ריק ובו עצי איקליפטוס גבוהים. חרדתי הלכה וגברה, ייאוש חנק את גרוני. נזקקתי לחובש שצייד אותי בתרופה להרגעה. נשענתי על גזע עץ כשהתרמיל תומך בגבי. נפלה עליי תרדמה. צינת השחר העירה אותי. הייאוש חזר לחנוק מחדש. אז הבחנתי במדורה גדולה שמסביבה יצרו מעגל אנושי גדול - חימושניקים מגויסים כמוני. ממעגל אנושי זה הגיעו אליי קולות שדמו לקטע אופראי – קול בודד אחד משמיע את דברו ובעקבותיו פורצת מקהלת קולות, שנימתה התנגדות לדברי הקול הבודד. התקרבתי מעט אל המדורה. במקהלה בלטו הקולות של "רמטכ"לים", שניבאו את המהלכים הצפויים לניצחון מוחץ של צה"ל : "תוך שלושה ימים נהיה בקהיר ובדמשק ומה שהם אכלו בששת הימים יהיה רק הקידומת". הקול הבודד הייה קולו הרגוע והבוטח של הנרי ברנשטיין, מכר ותיק מבנק"י – רמת-גן. דרכינו הפוליטיות נפרדו ב- 1965, כשהוא נגרר אחר מהלכי משה סנה בדרך חזרה אל הקונסנזוס הלאומני. אחרי שהנרי נוכח כי סנה תומך במלחמת ששת הימים, התעשת וחזר לתמוך בעמדות מק"י, זאת מבלי להצטרף כחבר. הייתי נפעם מיכולתו של הנרי לומר את נימוקיו מבלי לשנות את נימת קולו הבוטח והרגוע. "חברה, חברה, מלחמה, זה מלחמה אינני יודע מי ינצח. החשוב הוא למנוע מלחמה ולעשות שלום. אפשר היה להגיע לשלום עם מצרים. נאצר נתן את הסכמתו לכך, בתנאי שנפנה את סיני, אבל דיין ענה שמיצרי טיראן ושראם א-שיח חשובים יותר משלום." התעודדתי. אני לא לבד הנרי נוסך בי ביטחון המאפשר לחוות את חרדתי מבלי להיחנק מייאוש. היחידה שלנו, שהייתה מורכבת מחיילי ההנדסה וחיילי חימוש, שוכנה להמתנה ליד מטע תמרים מול חוף צמח – כנרת. במשך כשבוע ימים היינו עדים לתנועה בלתי-פוסקת של אמבולנסים ורכבים אחרים שהורידו משדות הקרב ברמת הגולן חיילים הרוגים ופצועים קשה לבית-חולים שדה שמוקם בקרבתנו. הליקופטרים נחתו, ולפני שהמריאו חזרה, הועמסו בפצועים ובשקי ניילון שחורים שבתוכם קורבנות המלחמה. רק אחרי הזעזוע הזה ואחרי הידיעות שהגיעו מסיני קלטנו באמת כמה איומה ונוראה המלחמה. הנרי ואנוכי הפכנו לכאלה שלא מתייחסים לדבריהם בזלזול, ואף במעט אמון וכבוד. עם שוך הקרבות הכבדים הועלינו לרמת הגולן, שם

הקמנו מחנה של אוהלי סיירים. הדרך לשם ארכה מספר ימים בהם פגשנו לרוב טנקים סורים פגועים ובתוכם גופות חרוכות ומצחינות וגם כאלה של צה"ל, שעדיין לא פונו. חווינו פעמיים התקפות מטוסים שירו עלינו במקלעים - פעם של הסורים ופעם בשגגה של כוחותינו. היו מספר פצועים ביחידת צנחנים שחנתה בקרבתנו. אחד מהם היה חבר מק"י, תמיר וולרשטיין. החום של אוקטובר התחלף מהר בקור מקפיא ורטוב שהטביע את אוהלי הסיירים בבוץ טובעני. מול קונטרה כמעט לא טיפלנו בתיקוני רכב. עסקנו בעיקר במתיחת גדרות תיל ובשמירות. עם הנרי היינו זוג בלתי נפרד. הדבר עזר לי מאד לעבור את התקופה הקשה הזאת, פיזית ונפשית. אחרי שלושה חודשים שוחררתי מוקדם יותר מאחרים בגלל היכללותי ברשימת המועמדים של מק"י לכנסת. הנרי המשיך בלעדיי עוד שלושה חודשים. אני זוכר את הימים הקשים ההם ותמיד מציין שהזכר של אימת המלחמה, מהול בהערכה רבה ובהכרת תודה להנרי.

מלחמה זו עוררה זעזוע עמוק בקרב ציבור רחב מאוד ובמיוחד בקרב משרתי המילואים, קצינים וחיילים שהשתתפו בקרבות מחו ודרשו בדק בית צבאי ומדיני. זעזוע זה בא לידי ביטוי גם במאבק לסיום הכיבוש. שלום עכשיו הפכה לתנועה המונית ופעלה רבות למען פינוי סיני ולמען הסכם שלום עם מצרים. עם זאת, התנועה נמנעה מלהיאבק בכל הקשור לזכויות הלאומיות של הפלסטינים. הצטרפתי לפעילות בסניף שלום עכשיו בתל-אביב ובכינוסי הפעילים נתתי ביטוי לעמדותיי. לא תמיד זכיתי להסכמה, אך ההקשבה לדבריי סימנה שינויים שהתחוללו בקרב הפעילים ביחס לפתרון האפשרי לסכסוך עם הפלסטינים.

במלחמת לבנון הראשונה ב-1982 הייתה מק"י הראשונה ובתחילה גם המפלגה היחידה שהתנגדה לפתיחת מלחמה תוקפנית נוספת זו. ביום פתיחת המלחמה התקיימה ביוזמתה הפגנת מחאה רבת משתתפים בתל-אביב. גויסתי, היחידה שלי עמדה להיות מועברת דרך הים לתוך שטח לבנון. הודעתי שאין בכוונתי להצטרף למסע הזה. היו נוספים שנהגו כמוני. לבסוף נותרה היחידה לחנות בחורשות יוקנעם. באותה הזדמנות הפסקתי לאכול בשר וכך אני נוהג עד היום. יחד עם מילואימניק ירושלמי, שאף הוא

היה פעיל בשלום עכשיו, פנינו טלפונית אל ההנהגה שבראשה עמד אז צלי רשף. דרשנו שהתנועה תפעל ללא דיחוי להפסקת המלחמה ולנסיגה משטח לבנון. כנראה, לא היינו היחידים שדרשו זאת. בחופשה הראשונה שהגעתי לעיר התקיים כינוס פעילים של שלום עכשיו. סניף זה התאפיין במיליטנטיות שלו, בתחילה בראשותו של הבמאי בני ברבש ובזמן מלחמת לבנון בראשות אשר לוי, איש חינוך שאיתו מצאתי שפה משותפת על אף היותו חבר מר"ץ. הוא לא הסתייג ממני גם כאשר חברותי במק"י הייתה ידועה לכל. הסניף החל לדרוש ולפעול לפיתרון של הסכסוך עם הפלסטינים על בסיס שתי מדינות. מק"י הייתה ראשונה ובמשך שנים רבות לפני-כן בהעלאת הסיסמא אשר הפכה למקובלת בקרב ציבור רחב : "ישראל פלסטין - שתי מדינות לשני עמים".

בתחילת שנות ה-90, ראש-הממשלה יצחק רבין (שהיה אחד ממצביאי המלחמה ב-1967 ואשר במשך שנים ניהל את הכיבוש והדיכוי כולל הסיוע למסע ההתנחלויות) הגיע להבנה ובעקבותיה עשה צעד אמיץ של שינוי המדיניות המסורתית של ישראל בכיוון של הכרה בזכויות הלאומיות של העם הפלסטיני ובנציגותו, אש"ף, בראשות יאסר ערפאת. הוא החל בהסכמי פשרה, אשר יכלו ללא ספק להביא בהמשך לפתרון הסכסוך. המסית הגדול בהיסטוריה הפוליטית של מדינת ישראל, בנימין נתניהו, הוביל מסע של הסתה, שיסוי, וליבוי שנאה כלפי רבין וכל מי שתמך במהלכיו. זה גרר את רציחתו של רבין. הרצח לא רק פגע באורח קשה בחסינות הדמוקרטית של החברה הישראלית, הוא גם הצליח לממש את מטרתו - להכשיל כל מהלך שלום ומוביל עד עצם היום הזה לתהום את עתידם של שני העמים בארץ.

בתחילת שנות ה-70 החלפתי כרכז הסניף בבת-ים את תמר גוז'נסקי, שריכזה עד אז את הסניף. היא נטלה את התפקיד של עריכת עיתון המפלגה והירחון הרעיוני. בהמשך ריכזה תמר את מחוז תל-אביב - יפו . בשנת - 1984 החלפתי אותה והייתי מזכיר המחוז.
זה היה המחוז המרכזי בארץ היחיד בשנים אלו שרוב חבריו יהודים. במחוז הזה נערכו האירועים הפוליטיים החשובים והבולטים ביותר של המפלגה. היה זה אתגר יומיומי של גיבוש תוכניות עבודה, הדרכה פוליטית ורעיונית

בכתב ובעל-פה; ניהול כנסים ואסיפות; ארגון והשתתפות בפעולות מחאה; של מאבקי עובדים; במאבקים של תושבי שכונות מוחלשות; מאבקים נגד הגזענות והאפליה של האוכלוסייה הערבית. דבר זה חייב אותי לפרוש מעבודתי בחברת המעליות טל ולהיות עובד בשכר במפלגה. פרטים על כך כתבתי בדפים הקודמים. באותה עת נבחרתי לוועד המרכזי - המוסד הגבוה ביותר במפלגה. חברותי במוסד זה, והתפקיד של ריכוז המחוז, נתנו לי להרגיש שמוטלים עליי תפקידים, הכרוכים באחריות אישית כבדה, וזאת חשתי בעיקר בתחום הרעיוני והפוליטי. נטלתי על עצמי להנהיג ציבור גדול של חברים, ביניהם צעירים רבים, סטודנטים, ובעלי השכלה פורמאלית גבוהה בהרבה מזו שלי. חשבתי כי עליי לבחון עמדות של מנהיגים ותיקים ואחרים מבלי להיות שבוי בהערכות של מנהיג זה או אחר. הייתי צריך כלים נוספים שיאפשרו לי להעריך ולנתח באופן עצמאי ככל האפשר.

הסכמתי לתפקידים הנ"ל,תוך בקשה שאקבל עזרה מוסדרת וקבועה, בפרק זמן של שנה, מחבר ההנהגה הוותיק וולף ארליך, שהיה בתקופה זו הבולט בתחום העיוני. מדי שבוע, התארחתי באופן קבוע, ובשעות בוקר קבועות, בביתם של ליקה וולף ארליך ברחוב בן-יהודה בתל-אביב – רחובם הידוע של ה"יקים". ליקה הייתה אחות רפואית שעבדה בבית- חולים ופעילה איגוד מקצועית במקום עבודתה; אישה חביבה ומסבירה פנים, תמיד משתדלת להשקות אותי שתייה חמה מלווה בתופינים. היא גם הצטיינה בתיעוד, עם מצלמת פילם 8 מ"מ, של אירועים שונים פוליטיים ותרבותיים.

עם וולף ארליך הקדשנו מספר שעות לקריאה ולניתוח טקסטים, החלפת דעות ולעדכון עמדות בתחומים רעיוניים. היה עליי לעשות גם "עבודות בית", דבר שהצריך קריאה רבה וכתיבה.

הייתי אחד החברים הראשונים והבודדים מקרב ההנהגה שהשתתף בכינוסי פעילים של שלום עכשיו. נוכח העובדה שבשנים הראשונות לפעילותה הדגישה את ציוניותה ונמנעה מהתמודדות עם דרכי הפתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני- היו במוסדות המרכזיים של המפלגה ביטויים שהסתייגו מפעילותי שם. המשכתי לנמק את הערכתי, שזו שפעילות חיונית, למימוש שאיפתה המוצהרת של המפלגה לקדם ולהיות חלק מחזית יהודית- ערבית רחבה על בסיס מצע מינימום מוסכם. עודדתי חברים נוספים להשתלב

כפעילים בתנועת שלום עכשיו. עם הזמן הייתה לפעילותנו שם השפעה חשובה.

הזדמן לי גם להשתתף באירועים בעלי אופי בינלאומי – עם תנועות קומוניסטיות ומתקדמות אחרות מרחבי העולם, כולל מהארצות השכנות ב- 1972 עמדתי בראש משלחת של בנק"י יחד עם אברהים שבייטה מטירה - לכינוס בינלאומי של מנהיגי נוער עובד במוסקבה. באירוע זה בלטה משלחתנו במיוחד לנוכח העניין שגילו משלחות רבות במאבקנו נגד הכיבוש ובתוכנית שלנו לפתרון צודק של הסכסוך. שנינו נתנו ביטוי לעמדות אלו - אני מעל הבמה המרכזית בשפה העברית, באולם שהכיל כמה מאות משתתפים מארצות שונות - ושבייטה במספר סדנאות ומפגשים עם משלחות בודדות בשפה הערבית. תוכן הדברים של שנינו היה זהה, על-אף שבין אלה שנפגשנו עמם היו בודדים שהביעו תרעומת על שבייטה, שלדבריהם, "משתף פעולה עם המדינה הציונית". בסך הכול עמדות משלחתנו זכו לעניין ולהערכה חיובית רבה.

במארס 1980 השתתפתי במשלחת של הועד המרכזי ל-גרמניה המזרחית. המטרה הייתה סיור והיכרות, עם ההתפתחויות במדינה הסוציאליסטית ושיחות עם הנהגת המפלגה שם. המשלחת בראשותו של סגן המזכ"ל תאופיק טובי כללה גם את חברי ההנהגה ססה חנין, עלי עאשור ונג'יבה רטאס מכפר ראמה. התלוו אלינו מתרגמים מקצועיים בעברית ובערבית.
 גרמניה המזרחית הוקמה לאחר הבסת הנאציזם בתום מלחמת העולם השנייה בעקבות הסכמים בין ברית-המועצות ומעצמות המערב על חלוקתה של גרמניה לשתי מדינות. מובן מאליו שבכל גרמניה נותרו בתום המלחמה שרידים רבים של המנגנון והקדרים ששירתו את הנאצים. בגרמניה המזרחית נטלו את השלטון מנהיגים קומוניסטיים ולא קומוניסטיים אנטי-נאציים שהיו פעילים ואף לוחמים בפועל נגד הנאציזם. כיום נפוצה מאוד התעמולה שמתארת מדינה זאת כמדינת משטרה שאזרחיה מצויים תחת עינו הפקוחה של ה"שטאזי" (שב"כ).   מן הראוי לזכור שכדי לחנך דור חדש, תוך עקירת שרידי האידיאולוגיה הנאצית ותוך כדי פרובוקאציות של מעצמות המערב, היה צריך לדכא את השרידים של הנאציזם. דבר,שלצערי,

נמנעו לעשותו בגרמניה המערבית. יתר על כן בגרמניה המערבית ובמעצמות המערב השתמשו לרוב בנאצים במהלכי "המלחמה הקרה". כל האמור בנושא זה עד כה אין בכוונתו להפחית או להתעלם מפגמים ושגיאות שאפיינו את כל הארצות הסוציאליסטיות.

האתר הראשון בו ביקרה המשלחת היה המוזיאון של מחנה הריכוז זקסנהאוזן, המצוי לא רחוק מברלין. מחנה ריכוז זה הוקם והופעל כבר בראשית השלטון הנאצי. רוכזו בו אזרחים גרמנים- קומוניסטים, סוציאליסטים, אנשי רוח, צוענים והומואים. כבר בשנים הראשונות הושמדו שם 250.000 מהאסירים. מאוחר יותר רוכזו בו שבויי מלחמה סובייטיים שגם את חלקם רצחו. בהמשך נכלאו בו יהודים, שהושמדו כמו במחנות ההשמדה האחרים.
בזמן הביקור שלנו שם, הגיעו קבוצות מאורגנות של תלמידים בתלבושת אחידה, בליווי מורים ומדריכים וקיימו סיור לימודי במחנה-מוזיאון זה. בגרמניה המזרחית היה סיור כזה באחד המוזיאונים של מחנות ההשמדה לשעבר, חלק מתוכנית הלימודים.
במהלך כול הסיור שלנו נלוו אלינו עיתונאים וצלמי טלוויזיה.
באחד הצריפים שיוחד לתצוגה של צילומים, דרגשים ואביזרים אחרים שהמחישו את הסבל הנורא של היהודים ששוכנו שם עד השמדתם. תאופיק טובי ואני - נשאנו דברים, כשנשאתי את דבריי לא יכולתי לעצור את דמעותיי ומדי פעם נאלצתי להפסיק.
צילומים מהסיור שלנו, כולל ציטוטים נרחבים מדברינו, הובאו באותו ערב בטלוויזיה וברדיו ולמחרת בעמודים הראשונים של העיתונות הנפוצה.
למחרת הנחנו זרים לרגלי האנדרטה לכבוד החיילים הסובייטיים האלמונים המשחררים.

ביקרנו במפעל של תעשיית מתכת המעסיק עובדים רבים. כאיש מקצוע שביקר במפעלים דומים באירופה המערבית, הערכתי שמכונות הייצור היו מיושנות לתקופתן. ביקרנו במשק חקלאי קולקטיבי; במספר אתרים ארכיאולוגיים; בעיר פרנקפורט שעל גדות הנהר אודר- נהר המהווה גבול עם פולין; בדרזדן , "בירת התרבות ההיסטורית" סיירנו סיור רחב ומקיף.

העיר המדהימה, אשר שוחזרה ונבנתה מחדש אחרי שנהרסה עד היסוד על ידי חיל האוויר הבריטי בימים האחרונים של מלחמת העולם השנייה ללא כל צורך צבאי.
סיירנו בברלין ובלייפציג וגם חווינו אירועי אומנות שהתקיימו בהיכלי תרבות מודרניים ומפוארים בברלין ובלייפציג.
בסוף ביקורנו התקיימה פגישה בין המשלחת לבין נציגי המפלגה הגרמנית, בראשות המנהיג אריך הוניקר, ובהשתתפות פאול וורנר, חבר הנהגה יהודי שבלט בתחום האידיאולוגי.
באחד הארונות בביתנו קיים אוגדן ובו מצויים צילומים וקטעי עיתונות מביקור זה.

באפריל 1986 נכללתי במשלחת בת שני חברים, שבראשה עמד החבר זאהי כרכבי. התארחנו בוועידה ה-13 (והאחרונה) של המפלגה הקומוניסטית הבולגרית. הוועידה התקיימה באולם המפואר של היכל התרבות היפהפה ורחב הידיים שבסופיה (אשר נבנה, כמו עוד מרכזי תרבות רבים אחרים, בתקופה הסוציאליסטית). הועידה התקיימה בימים שבברית-המועצות עשה גורבאצ'וב עדיין ניסיונות נואשים בקידום הרפורמות להתחדשות סוציאליסטית. התרשמתי שהמפלגה הבולגרית בראשותו של תאודור ז'יבקוב המבוגר מאוד והאוחז בשלטון עשרות שנים, אינה נלהבת ממהלכי ההתחדשות, אף-על-פי שבנאום הפתיחה ז'יבקוב אמר כמה משפטים בשבח המהלך שהוביל גורבאצ'וב, אך באוזני נשמעו כלא יותר ממס שפתיים.

בזמן הועידה הגיע לשיא המסע שנוהל על-ידי הממסד והמפלגה ל"גיור" האזרחים הבולגרים דוברי הטורקית (המהווים 25 - 30 אחוז מהאוכלוסייה ושגשגו בתקופה הסוציאליסטית). מסע זה התאפיין בלחצים בעלי אופי לאומני וכפייה תרבותית, בעיקר על-ידי הפעלת לחץ כבד במקומות העבודה, במוסדות החינוך ובמנגנוני השלטון המקומי. אנשים נדרשו להחליף שמות משפחה ופרטיים משמות טורקיים לבולגריים ; לחדול משימוש בשפה הטורקית ומטכסים וחגיגות שמקורם באסלם, שהובאו לבולגריה בעת השלטון המדכא של האימפריה העות'מנית. מסע זה גרם

לרבבות רבות של אזרחים בולגרים דוברי טורקית להגר לטורקיה, מה שהתאפשר בקלות גם בתקופה שבה הגירה ככלל לא הייתה הליך פשוט. ניצלתי הזדמנות, כאשר בתום הוועידה, טסנו בליווי ראש המחלקה ליחסי החוץ של המפלגה הבולגרית, במטוס קטן לביקור בעיר החוף ורנה ובסביבותיה. תוך כדי השיחות שניהלנו בזמן הטיסה אמרתי בשפה הבולגרית השגורה בפי במשורה, את הערכתי: שמדיניות זו כלפי האוכלוסייה דוברת הטורקית מנוגדת לעקרונות המרקסיסטיים-הלניניים , ביחס לקהילות תרבותיות וקהילות לאומיות של מיעוטים. טענתי גם שמהלכים כאלה לא רק שלא יפחיתו מגמות של בדלנות, אף יגרמו לתגובה מסוכנת של בדלנות יתרה, להסתגרות וללאומנות נגדית. תיארתי את הניסיון העשיר שיש למפלגתנו בהתמודדות עם נושאים כאלה. תגובתו הדיפלומטית העידה שהוא נוטה להסכים עמי, אך אינו יכול לנקוט עמדה הנוגדת את סיכומי הוועידה שלהם בנושא. מי שהתקומם לשמע דבריי היה איש ביטחון שהתלווה אלינו. הוא דיבר בלהט ואמר שאני לא מכיר את העובדות, ואלה מצביעות על הגידול הדמוגרפי של המיעוט הטורקי, מה שיוביל לתביעה להקמתה של אוטונומיה באזורים שבהם הם מהווים הרוב, וכי תהליך זה עלול להוביל לסיפוח השטח לטורקיה. טיעוניו נשמעו לי מוכרים. ניסיתי להסביר: שלאום כפי שהוא קיים היום איננו תוצר של מיתולוגיה (שכל מדינה ממציאה לעצמה), אלא תוצר של המדינה הלאומית אשר נוצרה עם כינון הקפיטליזם. אמנם, החברה הסוציאליסטית יורשת את הלאום הבורגני וגם אינה אדישה למסורת הלאומית אך לא צריכה להיות מחויבת למושגים הבורגניים. היחס שלה ללאום חייב להיות לא כאל כלי להתנשאות ולבדלנות, אלא כאל מסגרת המעודדת והמפתחת רבגוניות תרבותית, על הבסיס של המסורת של הרוב ושל המיעוטים, ובונה תהליך של העשרה ואחווה ביניהן. המסע הנוכחי לא יפחית את התופעות מפניהן הוא מזהיר אלא להפך - יגביר אותן. כנראה שמאמציי לא נשאו פרי. נוכחתי ששרידים של תודעה לאומניות ושל חרדות מפני איומי "הזר" אינם נעלמים בקלות.

למפלגה הקומוניסטית הבולגרית עבר מרשים . כבר בראשית ימיה היא הייתה נטועה בתוך עמה, בתוכה צמחו מנהיגים רבי השפעה והישגים.

בתקופה שלפני הגיעה לשלטון ובהתנגדות הפעילה שלה לפאשיזם ולנאציזם, כולל ההגנה על היהודים, הוכיחה את עוצמתה במעשים. בתקופה של הניסיון לפתח חברה סוציאליסטית היו לבולגריה הישגים רבי משקל בתחומי חינוך, ביעור האנאלפביתיות, שרותי הבריאות, הדיור העממי, בחקלאות, בתעשייה בפיתוח מרשים של מקורות האנרגיה והמים ועוד. חלק ניכר מהתשתיות שהוקמו ופותחו בתקופה זו מהווים גם היום, בתקופה של נסיגה קפיטליסטית, את עיקר הבסיס החומרי של המשק.
כמו ביתר המשטרים במדינות של הגוש הסובייטי, ולהערכתי בגלל הסיבות שהזכרתי כבר, גם הניסיון הסוציאליסטי של בולגריה הגיע למבוי סתום וקרס בשנת 1989, זמן לא רב אחרי אותה ועידה שבה התארחתי.

יש לי קשר רגשי עמוק לבולגריה ולעמה. בזכות ביקורינו הרבים שם במשך שנים רבות. סופו העגום של הניסיון לבנות שם חברה חדשה והמציאות הקשה שאותה חווים המוני העם המוחלשים בתקופה של הנסיגה לקפיטליזם, כמו גם היעלמותה כמעט לחלוטין של מפלגה קומוניסטית מהזירה הפוליטית שם, גורמים לי תסכול וצער רב.

אחרית דבר.

אין זו לי הפעם הראשונה שאני עוסק בכתיבה, פוליטית-רעיונית; כתיבת סיפור או שיר. במטרה להשתפר, השתתפתי בקורס לכתיבה ספרותית יוצרת בבית אריאלה. עד כה לא הזדמן לי לכתוב בהיקף ובאינטנסיוויות כפי שזה בא לידי ביטוי בדפים שלעיל.

כתיבת תולדות חיי עומדת על הפרק מספר שנים לא מעטות. בעת שסיפרה דודתי נטע את זיכרונותיה - נוכחתי וצילמתי. קורה שאני שומע סיפורים מרתקים מתוך הזיכרונות על תולדות משפחתנו, שבמעגל הרחב. דברים אלה חידדו אצלי את ההכרה בחשיבות שיש לכתיבה כזאת עבור הקוראים בני/ות הדורות הבאים.

מגפת הקורונה סיפקה דחף חשוב לכתוב ולא לדחות יותר. ראשית, המגפה הדגישה את העובדה שהביקור שלי בארץ החיים איננו כל-כך רחוק מסיומו הטבעי. שנית, התפנה זמן בשפע.

בתנ"ך מסופר כיצד גורשו אדם וחווה מגן העדן. הבה נתעלם מאגדת הגירוש מידי האל. לאיזה פרי נתפתתה חווה? היא בחרה לטעום מפרי עץ הדעת. הווה אומר, טעימה מפרי הדעת משחררת אותך מאשליית גן העדן (לא בכדי ישנה האמרה - גן עדן של טיפשים) ומקרבת אותך להכרה של הטוב והרע בעולמנו.
בחטאיי הידועים מנסה אנוכי לטעום עוד ועוד מהפרי האסור. אני מקווה, שזה בא לביטוי גם בכתיבתי. תוך כדי כתיבה חש אני בצורך להשתמש באלגוריות, לשזור דמיון, לשלב מעט הומור ואף שמץ של לעג, בעיקר אירוניה עצמית - דברים שלטעמי יכולים להעשיר את הסיפור. יש לי נטייה לשזור בתיאור עברי שמץ של האדרה עצמית. חזרתי ומחקתי משפטים שבהם הדבר בא לידי ביטוי, אך ייתכן שבכל זאת נותר דבר-מה מזה. על כך אבקש את מחילת הקוראים.

שמחונת ואנוכי עסקנו במשך יותר ממאה ימים רצופים בכתיבה, שהייתה כרוכה בחשיבה ובניסוח, בחיפוש מקורות ובדיקת מהימנותם; בהדפסה, במחיקה של דפים שלמים ובניסוחם מחדש - בתיקונים שלאחר העריכה. שמחונת , שיש לה ניסיון רב בהגהה של מסמכים ביוזמתה עשתה את זה (לאחר שכבר הכרזתי שסיימתי סופית) והגהה זו הייתה נחוצה מאד; גם על כך אני מודה לרעייתי האהובה.
הכתיבה שלנו, הייתה עבורנו, מלאכה קשה ביותר. הדבר הטריד את מנוחתנו ביום ובלילה. תמורה גדולה, למאמצנו, קיבלנו במהלך עבודה המשותפת מהחוויה של העשרה הדדית. על אף שכל אחד מאיתנו כתב את תולדותיו באופן עצמאי ובדרך שבחר, שנינו שיתפנו זה את זה, הקשבנו זה לזה, ביקרנו, התפלמסנו ולעיתים קרובות

הגענו גם להבנה הדדית ולהסכמה. לעיתים נשארנו חלוקים.
בסך-הכול היה בכך סיפוק רב לעבוד בשיתוף פעולה מפרה.
בזמן שבדקתי , חזור ובדוק את מה שכתבתי – נוכחתי שהרבה אירועים, חוויות, אנשים וחברים שהצטלבו במשעולי החיים שלי נעדרים מכול העולה על הכתב. אני מנסה לנחם את עצמי, במחשבה שזו רק התחושה שלי ושהקוראים ברובם לא יבחינו בכך. מה גם שיש גבול למה שאפשר לדחוס בספר אחד. נחמה נוספת תהייה ההבטחה- אשליה – שזה רק הספר הראשון מתוך סידרה.

בכותרת אני מתיימר להציג גם "מבט לעתיד".
מה צופה מבטי בעתיד? הכנות מחייבת גילוי נאות – לפנינו ניצבים אתגרים של התמודדות עם איומים רבים וחמורים. רק ההתמודדות מולם, יכולה לנסוך אופטימיות ביחס לעתיד. שמחת החיים חייבת ללוות אותנו בכל מצב. אפשר ללמוד איך עשו זאת גם בני משפחתנו ומכרים, בזמנים האפלים בעבר.

התמזל מזלנו בכך שחברה ותיקה, מרים גרא-אלגזי, אישה מרתקת ואהובה, עורכת ומתרגמת בעלת ניסיון, הסכימה לערוך את שכתבנו, ועל כך נתונה לה תודתנו.
חברתנו הקרובה תמר גוז'נסקי קראה בקפדנות מ-א' עד-ת' תיקנה וליטשה, ועל כך נתונה לה תודתי.
התגובות שקיבלנו במהלך עבודתנו ממי שקראו, תוך כדי הכתיבה,היו מעודדות לרוב.

טיול שורשים - 2010. שמחונת, נסים, ענת,יורי,טלי, גל ,אסף,מיכל, לי וצביקה , בן מטייל בדרום אמריקה. מאחור דירת ילדותי.

בן ברכה.

למעלה מימין סבתי שרה בערוב ימיה.
למעלה משמאל. על גג הדירה ביפו. משפחות ברכה וקונפורטי, במרכז אבי ואמי-1965.
למטה מימין. חוגגים 70 לאמי- 1982. נעמי,רותי,מרסל,יוסי,יורי(מוסתר) וטלי.
למטה שמאל. ראשונה מימין דודתי נטע , שלישית דודתי מילכה, חמישי דודי- האיש של נטע- פיקו.1969.

סבי נסים מלפנים, אבי לשמאלו, בוקו אחיו מימינו מילכה משמאל לאבי נטע נשענת על העץ.

החזית של דירת דודי בוקו בשכונה היהודית בקיוסטנדיל.

סטלה וששון ירוחם (פופו ו ואואצ'י) – ההורים של אמי.

אמיל ירוחם – האח של אמי.

עם אחותי שרה.

עם אחיותיי - שרה וסטלה וסתיו בנה של סטלה.

עם שוש והנרי מטילים באי לפקדה - יוון. 2019.

לפקדה 2019.

דנית מיישרת מבט אל בן וקוראת את רחשי ליבה בחתונתם. 25.10.2017.

חגיגה גדולה ושמחה- 25.10.2017.

נאיה – נינתנו הראשונה.

שומר על כושר.

מטיילים עם רחל ושבת – גני לוקסמבורג, פריז 1987. אחרי שהנוכל "כהן" הצליח למכור לנו בזריזות, סטים של 2 כפול 4, של מעילים סינטטיים.

עם ורדה ושמוליק . בולגריה 2019.

עם טילדה וטושו – מטילים בהרי הרודופים בבולגריה.2005.

משמאל לימין – מחמוד, נסים, דידי, טלי, שמחונת. מבלים בערד.

ע

ם רחל ושבת - בצד ימין, תמר ויורם - בצד שמאל , שמחונת ונסים במרכז

על שפת מכתש רמון. נסים, טלי. שמחונת, יורי. אוגוסט 2020.

בתנ"ך מסופר כיצד גורשו אדם וחווה מגן העדן. הבה נתעלם מאגדת הגירוש מידי האל. לאיזה פרי נתפתתה חווה? היא בחרה לטעום מפרי עץ הדעת. הווה אומר, טעימה מפרי הדעת משחררת אותך מאשליית גן העדן (לא בכדי ישנה האמרה - גן עדן של טיפשים) ומקרבת אותך להכרה של הטוב והרע בעולמנו.

הוצאה עצמית.
הודפס בדפוס סיגנאל דיגיטלי - ר"ג .